

Załącznik do Uchwały nr 174/18
Sejmiku Województwa Mazowieckiego
z dnia 13 listopada 2018 r.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021

Preambuła

Opieka nad zabytkami jest ważną częścią dbałości o szeroko rozumiane dziedzictwo, bez której żadne społeczeństwo przetrwać nie może. Dziedzictwo to fundament naszej współczesnej tożsamości i troska o nie jest zadaniem dla każdego kolejnego pokolenia.

Kiedy porównujemy troskę o dziedzictwo realizowaną w dwóch głównych nurtach: muzealnictwie i ochronie zabytków, zauważamy od razu kluczową różnicę: muzealia są chronione w sposób wyłączający je niejako ze współczesnego użytkowania; podziwiamy je i uczymy się z nich o przeszłości, ale nie użytkujemy ich w funkcjach, dla jakich powstały w swojej epoce. Natomiast ochrona zabytków i opieka nad nimi zakłada dbałość o ich wartość kulturową i podtrzymywanie ich trwania w stanie możliwie niezmienionym, jednak z zachowaniem ich żywej funkcjonalności. Ideałem zabytku otoczonego właściwą opieką jest zabytek żywy, w którym zadania ochronne i wymogi konserwatorskie znajdują właściwą równowagę z wymogami współczesnej użyteczności i pełnym włączeniem obiektu zabytkowego w nurt współczesnego życia.

Jeśli na dziedzictwo spojrzemy szeroko, widząc w nim zasób kulturowy wytworów ludzkich: budowli, rzeczy ruchomych i elementów niematerialnych wytworzonych przez dane społeczeństwo oraz splecione z tym zasobem otoczenie przyrodnicze współtworzące z nim krajobraz kulturowy, to nie wolno ignorować faktu, że dla części współczesnego społeczeństwa tak szeroko rozumiane dziedzictwo jest oczywistym tłem życia, którego na co dzień nie docenia się. Zrozumienie ważności dziedzictwa i upowszechnienie postaw opieki nad nim wymaga więc przemyślanej edukacji obywatelskiej. Nie ma bowiem skuteczniejszego instrumentu ochrony dziedzictwa niż żywa pamięć, rozbudzone w społeczeństwie zainteresowanie przeszłością i żywe przekonanie o ważności dziedzictwa dla współczesności.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021 został opracowany w duchu wartości opisanych powyżej. Jego nadrzędną wytyczną jest przyczynienie się do otoczenia dziedzictwa województwa właściwą opieką, z zachowaniem zasady możliwie pełnego włączenia obiektów zabytkowych i niematerialnych elementów dziedzictwa w nurt współczesnego życia województwa mazowieckiego.

Spis treści

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021	0
Preambuła	1
WPROWADZENIE	3
Kontekst przygotowania programu	3
Objaśnienie podstawowych pojęć	21
CZĘŚĆ DIAGNOSTYCZNA	23
Wprowadzenie do diagnozy	23
Dziedzictwo i stan opieki nad nim	33
Co działo się dotychczas?	98
Co się dzieje dziś? Wyzwania i szanse	103
Analiza wyników diagnozy	111
Wnioski strategiczne i rekomendacje	132
CZĘŚĆ PLANISTYCZNA	133
Misja opieki nad zabytkami województwa	133
Wizja stanu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim w 2020 r.	133
Obszary strategiczne programu	134
Struktura celów i przedsięwzięć Programu	143
CZĘŚĆ ZARZĄDCZA	144
Wdrażanie Programu	144
Monitoring realizacji Programu	146

WPROWADZENIE

Kontekst przygotowania programu

Podstawa prawna przygotowania Programu

Kluczowym aktem jest **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (zwana dalej „Ustawą”). W art. 5 definiuje ona następująco przedmiot niniejszego programu – opiekę nad zabytkami:

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Bezpośrednią podstawą sporządzenia niniejszego Programu jest art. 87 Ustawy, który brzmi:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.
6. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kontekst prawny i spójność z dokumentami strategicznymi

Spójność z regulacjami międzynarodowymi

Przy tworzeniu tego programu dbano o zachowanie spójności z następującymi regulacjami w zakresie ochrony dziedzictwa na poziomie międzynarodowym:

- Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego, Haga 1954 wraz z I (1954) i II (1999) Protokołem (Polska ratyfikowała Konwencję Haską wraz z I Protokołem w 1956 r., na ratyfikację oczekuje II Protokół do Konwencji Haskiej),
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.),
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego, Grenada 1985 (ratyfikowana w 2011 r.),
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS (Toledo-Waszyngton 1987)
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, La Valetta 1992 (ratyfikowana w 1996 r.),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000 (ratyfikowana w 2004 r.),
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 (ratyfikowana w 2011 r.),
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (ratyfikowana w 2007 r.).
- Dokument The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas – przyjęty przez 17 Zgromadzenie Generalne ICOMOS w 2011 r.
- Nowa Karta Ateńska 2003 – Wizja miast XXI wieku, Lizbona, 20 listopada 2003 r.
- Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjęta na 35 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2011 r.

Spójność z regulacjami krajowymi

Wśród przepisów krajowych elementami istotnego otoczenia prawnego Programu są:

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2018 r. poz. 2187, z późn. zm.)
2. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. 2018 r. poz. 720, z późn. zm.)
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2018 r. poz. 574, z późn. zm.)
4. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. 2018 r. poz. 217, z późn. zm.)
5. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2018 r. poz. 1945)
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2018 r. poz. 799, z późn. zm.)
7. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2018 r. poz. 1398, z późn. zm.)
8. Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii (M.P. 1994 nr 50 poz. 418)

9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011 nr 113 poz. 661)
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu (tekst jednolity Dz.U. 2016 poz. 137 z późn. zm.)
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. 2012 poz. 797 z późn. zm.)
12. Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 3 lipca 2015 z późn. zm.

Spójność ze strategicznymi dokumentami krajowymi

Przygotowując niniejszy program dbano o spójność kierunkową z następującymi programami i politykami szczebla krajowego:

- Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2020,
- Krajową Polityką Miejską do roku 2023,
- Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.

Nie było możliwe uwzględnienie w niniejszym Programie zapisów nowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2018-2021, ponieważ zapisy te nie były znane w czasie przygotowywania tego dokumentu. Odpowiednie dostosowanie niniejszego Programu do zapisów Krajowego Programu zaplanowano ewentualnie na rok 2018.

Spójność ze Strategią Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku

Program niniejszy stanowi uszczegółowienie ogólnej *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 Innowacyjne Mazowsze*, zapisujące całość polityki opieki nad zabytkami samorządu województwa, jaka będzie realizowana do roku 2020 i dodatkowo wyznacza rezerwę programową zamierzeń co do opieki nad zabytkami przez kolejne dwa lata. W stosunku do ogólnej *Strategii 2030 Innowacyjne Mazowsze* niniejszy dokument jest więc strategicznym programem tematyczno-etapowym: ustanawia politykę publiczną w jednym zakresie tematycznym – opieki nad zabytkami, lecz nie w całym horyzoncie obowiązywania ogólnej strategii, a tylko w jej etapie I, do 2020 r. Ustalenia ogólnej strategii rozwoju województwa w stosunku do opieki nad zabytkami przedstawia tabela.

Tab. 1. Wskazania Strategii 2030 Innowacyjne Mazowsze dla opieki nad zabytkami do 2020 roku

Obszar:	Kierunek działań:	Działania:
V. KULTURA I DZIEDZICTWO Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz waleorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia	32. Wykorzystanie waleorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu	32.1. Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory, przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych), 32.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych, 32.3. Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej), 32.4. Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).
	33. Upowszechnianie kultury i twórczości	33.1. Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów 33.2. Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu 33.3. Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej
	34. Kreowanie miast jako centrów aktywności kulturalnej	34.1. Wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury 34.2. Promowanie Warszawy jako europejskiego ośrodka kultury
	35. Wspieranie rozwoju sektora kreatywnego	35.1. Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym
	36. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej	36.1. Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze

Ponadto zachowano kierunkową spójność z następującymi strategicznymi dokumentami wojewódzkimi:

- Strategią Rozwoju Kultury w Województwie Mazowieckim na lata 2015-2020
- Strategią Rozwoju Turystyki w Województwie Mazowieckim na lata 2014 – 2020
- Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Spójność z innymi dokumentami wojewódzkimi

Niniejszy Program w całościowym systemie planowania strategicznego Samorządu Województwa Mazowieckiego zastępuje zakończony *Wojewódzki Program opieki nad zabytkami na lata 2012 – 2015*. Syntetyczne podsumowanie jego realizacji przedstawiono w podrozdziale 1.3.4. Program uwzględnia zapisy *Planu Zagospodarowania Przestrzennego województwa Mazowieckiego* i zawartej tam *Zintegrowanej polityki opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej*.

Wykonanie WPOnZ 2012 – 2015

Wojewódzki Program opieki nad zabytkami na lata 2012 – 2015 został przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dn. 12 marca 2012 i zakładał jako horyzont działania rok 2015. Z jego realizacji powstały dwa sprawozdania (2012-2013 i 2014-2015) z załączonymi raportami rocznymi, co stanowi wypełnienie prawnego zobowiązania wynikającego z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gdzie zarząd województwa

na mocy art. 87 ust. 5 ustawy jest zobligowany do sporządzania co 2 lata sprawozdania z programu. Sprawozdania zarząd przedstawił Sejmikowi Województwa, jak również przekazał Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Instytucje ochrony zabytków

UNESCO

UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) to organizacja wyspecjalizowana ONZ, której podstawowym celem jest m.in. wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki. Do jego narzędzi działań w tych obszarach należy Lista światowego dziedzictwa UNESCO, Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego czy Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych

Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Zabytkowych (International Council on Monuments and Sites, w skrócie ICOMOS) to pozarządowa ekspercka organizacja międzynarodowa utworzona w Warszawie i Krakowie w 1965 z siedzibą zarządu w Paryżu. Pełni rolę doradczą wobec UNESCO m.in. w sprawie wpisu obiektów na Listę Światowego Dziedzictwa. W ramach ICOMOS International działają komitety narodowe poszczególnych państw (Polski Komitet Narodowy ICOMOS - PKN ICOMOS) oraz Komitety Naukowe (ISC – International Scientific Committee, np.: Międzynarodowy Komitet Naukowy Miast Historycznych i Wsi CIVVIH-ICOMOS oraz inne).

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo właściwe do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (obecnie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego) jest resortem rządowym odpowiedzialnym za kulturę i dziedzictwo narodowe na szczeblu centralnym. Na czele ministerstwa stoi minister. Zgodnie z brzmieniem art. 14 ust. 1 ustawy o działach administracji rządowej, dział kultura i ochrona dziedzictwa narodowego (za który jest odpowiedzialny minister kultury) obejmuje sprawy rozwoju i opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym oraz sprawy działalności kulturalnej, w tym mecenatu państwowego nad tą działalnością. W szczególności w zakresie zabytków działania te koncentrują się wokół problemów związanych z:

1. podtrzymywaniem i rozpowszechnianiem tradycji narodowej i państwowej;
2. ochroną zabytków i opieki nad zabytkami;
3. działalnością muzeów;
4. miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych, pomników zagłady i ich stref ochronnych;
5. działalnością twórczą, artystyczną, kultury ludowej i rękodzieła artystycznego oraz ich ochrony;
6. amatorskim ruchem artystycznym, organizacjami i stowarzyszeniami regionalnymi oraz społeczno-kulturalnymi.

Ministerstwo kultury rozdysponowuje dotacje celowe na działania realizowane w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego. Jest również dysponentem Funduszy Europejskich. Do kompetencji ministra kultury należy przyznawanie stypendiów twórcom, corocznych nagród za szczególne osiągnięcia w dziedzinie kultury. Minister kultury w każdym roku ogłasza programy kulturalne. Minister kultury w każdym roku ogłasza programy kulturalne, z których dziedzictwa dotyczą:

1. Kolekcje muzealne
2. Wspieranie działań muzealnych
3. Kultura ludowa i tradycyjna
4. Ochrona zabytków
5. Ochrona zabytków archeologicznych
6. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
7. Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą
8. Badanie polskich strat wojennych
9. Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci
10. Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju
11. i pośrednio „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”.

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Instytucja ta została powołana 1 stycznia 2011 roku zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i zastąpiła dotychczasowy Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Zmiana ta wiązała się z nadaniem instytucji nowego statutu. Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) zajmuje się dokumentacją wartości zabytków, kształtowaniem zasad ich ochrony oraz stanem dziedzictwa kulturowego w Polsce. NID wydaje ekspertyzy i opinie dotyczące działań podejmowanych przy zabytkach, monitoruje i analizuje zagrożenia dla dziedzictwa oraz wypracowuje metody przeciwdziałania tym zagrożeniom, a także prowadzi ewidencję badań archeologicznych. NID na poziomie regionalnym posiada oddziały terenowe w każdym z 16 miast wojewódzkich, a w nich posiada Koordynatorów Regionalnych ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów jest instytucją kultury powstałą z przekształcenia Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych, powołaną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 1 marca 2011 roku. Zakres działania Instytutu obejmuje gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o muzeach i zbiorach publicznych, wyznaczanie standardów w muzealnictwie, kształtowanie świadomości w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego w wymiarze społecznym przy jednoczesnym zachowaniu dotychczasowej sfery aktywności Ośrodka. Misją Instytutu jest kreowanie rozwoju i innowacyjności w obszarze zarządzania muzeami i zbiorami publicznymi w Polsce.

Mazowiecki oddział terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Oddział Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID) w Warszawie (adres: ul. Szeroki Dunaj 5, 00-255 Warszawa) realizuje zadania NID na terenie województwa mazowieckiego. NID stanowi zaplecze eksperckie dla

Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jest promotorem dziedzictwa w Polsce i na świecie, współpracuje z wieloma międzynarodowymi instytucjami działającymi na rzecz zachowania narodowego dziedzictwa, w tym m.in. z UNESCO. NID koordynuje proces uznania zabytku za Pomnik Historii i prowadzi działania mające na celu jego wypromowania.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

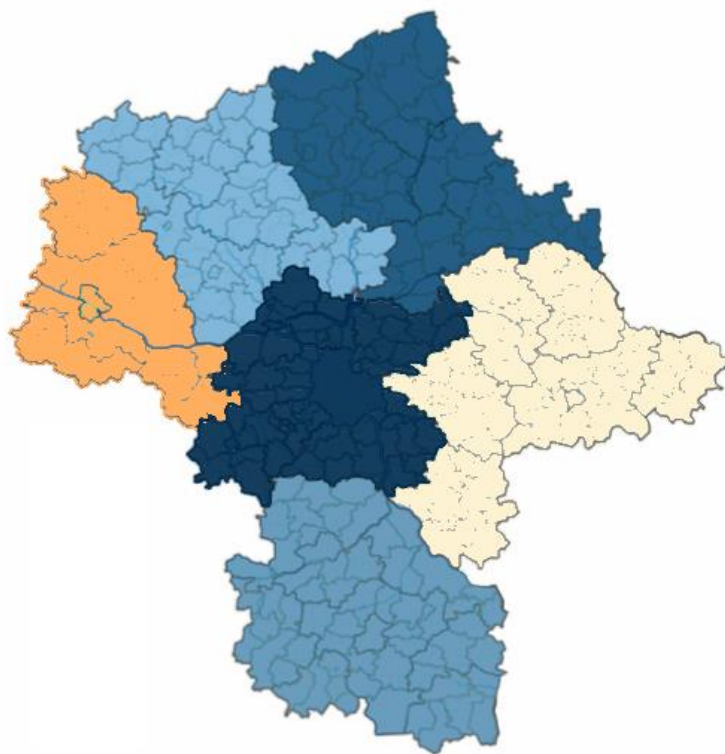
Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków w Warszawie jest wojewódzkim organem odpowiedzialnym za ochronę zabytków w województwie mazowieckim. Wykonuje on swoje ustawowe zadania przy pomocy podległych mu jednostek organizacyjnych: Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie i terenowych delegatur WUOZ w Ciechanowie, Ostrołęce, Płocku, Radomiu i Siedlcach. Na terenie województwa działają również Samorządowi Konserwatorzy Zabytków, m.in. w Nowym Dworze Mazowieckim, Warszawie, Płocku, Żyrardowie.

Ryc. 1. Podział terytorialny właściwości jednostek organizacyjnych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie

PODZIAŁ TERYTORIALNY

JEDNOSTEK ORGANIZACYJNYCH WUOZ:

- WUOZ w Warszawie** – powiaty: grodziski, przyski, nowodworski, legionowski, piaseczyński, otwocki, wołomiński, żyrardowski, warszawski zachodni.
- Delegatura w Ostrołęce** – powiaty: makowski, ostrołęcki, ostrowski, przasnyski, wyszkowski oraz Ostrołękę – miasto na prawach powiatu.
- Delegatura w Ciechanowie** – powiaty: ciechanowski, mławski, płoński, pułtuski i żuromiński.
- Delegatura w Płocku** – powiaty: gostyniński, płocki, sierpecki, sochaczewski oraz Płock – miasto na prawach powiatu.
- Delegatura w Radomiu** – powiaty: białobrzegi, grójecki, kozienicki, lipski, przysuski, radomski, szydlowiecki, zwoleński oraz Radom – miasto na prawach powiatu.
- Delegatura w Siedlcach** – powiaty: garwoliński, łosicki, miński mazowiecki, siedlecki, sokołowski, węgrowski oraz Siedlce – miasto na prawach powiatu.

Źródło: WUOZ

Pełnomocnik Prezydenta m. st. Warszawy ds. zarządzania światowym dziedzictwem UNESCO

W związku z tym, że historyczne centrum Warszawy znajduje się od 1980 r. na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, w 2013 r., na mocy Zarządzenia nr 4100/2013 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 4 kwietnia 2013 r.,

powołano Pełnomocnika Prezydenta m.st. Warszawy ds. zarządzania światowym dziedzictwem UNESCO. Do zadań Pełnomocnika należy wdrożenie Planu Zarządzania Historycznym Centrum Warszawy - Miejscem wpisanym na listę światowego dziedzictwa UNESCO i jego strefą otulinową.

Zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa

Samorząd Województwa Mazowieckiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych, a po drugie – w nieporównywalnie większym zakresie – jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Zadania samorządu województwa jako właściciela zabytków

Do zadań tych wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa).

Jednak należy dodać, że choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy (a więc z żadnej normy szczegółowej), to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust 2. ustawy o samorządzie województwa¹ można wyczytać zadanie tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Zadania samorządu województwa jako jednostki samorządu terytorialnego szczebla regionalnego

Podstawą wykonywania zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami dla samorządu województwa jest Ustawa o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998r. Do zadań samorządu województwa w tym zakresie należy w szczególności:

1. z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:
 - a. uwzględnianie zadań ochrony zabytków i opieki nad zabytkami: przy sporządzaniu strategii rozwoju województwa i planu zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 18),
 - b. udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez sejmik województwa (art. 81),
 - c. **sporządzanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (art. 87).**
2. z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: uwzględnianie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa i planie zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego systemu obszarów krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków (art. 39 ust. 3 i 6).

¹ Przepis ten brzmi: „Do zakresu działania samorządu województwa należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze wojewódzkim, niezastrzeżonych ustawami na rzecz organów administracji rządowej”.

3. z ustawy „krajobrazowej”² (poprzez zmiany wprowadzone w innych ustawach:
- a. Sporządzanie dla obszaru województwa audytu krajobrazowego (art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Ponadto na podstawie odrębnych przepisów wymienionych w Rozdziale 1.1.2.2 samorząd realizując swoje zadania w zakresie opieki nad zabytkami i dbałości o niematerialne dziedzictwo kulturowe może w szczególności:

- popularyzować dobre wzory aktywnej opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym;
- współpracować z jednostkami obu szczebli samorządu lokalnego w zakresie tworzenia prawnych form ochrony zabytków (parki kulturowe, plany miejscowe),
- organizować przedsięwzięcia edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym regionu oraz przedsięwzięcia promocyjne w tym zakresie,
- prowadzić promocję dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu,
- organizować współpracę z uczelniami na rzecz realizacji POnZ,
- obejmować patronatem Marszałka przedsięwzięcia w zakresie ochrony dziedzictwa.
- tworzyć katalogi wzorców budownictwa regionalnego charakterystycznego dla krajobrazów kulturowych poszczególnych części województwa
- wspierać promocyjnie tradycyjne produkty regionalne, np. poprzez tworzenie ich listy;
- włączać się aktywnie w organizację Europejskich Dni Dziedzictwa w regionie i koordynować to realizację tego wydarzenia (np. przez wojewódzkie instytucje kultury)
- współorganizować konkursy na najlepsze prace naukowe: rozprawy habilitacyjne lub doktorskie oraz najlepsze prace magisterskie lub dyplomowe tematycznie związane z dziedzictwem województwa i ustanawiać nagrody dla autorów najlepszych prac;
- organizować spotkania i konferencje dotyczących problematyki dziedzictwa,
- wspierać własne instytucje kultury w realizacji projektów i zadań dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu.
- Przyznawać nagrody i stypendia osobom zajmującym się opieką nad zabytkami.

Tab. 2. Kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków³

Samorząd województwa	Samorząd powiatowy	Samorząd gminny
Opracowywanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa	<i>(brak zadania)</i>	Opracowywanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
<i>(brak zadania)</i>	Wykonywanie studiów i analiz z zakresu zagospodarowania przestrzennego	<i>(brak zadania)</i>

² Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774)

³ Tabela opracowana na podstawie „program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018”

Samorząd województwa	Samorząd powiatowy	Samorząd gminny
Opracowanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu	Opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu	Opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu
<i>(brak zadania)</i>	<i>(brak zadania)</i>	Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków
Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru	Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru	Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru
Kształtowanie polityki rozwoju województwa uwzględniającej wspieranie rozwoju kultury i sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie	<i>(brak zadania)</i>	<i>(brak zadania)</i>
<i>(brak zadania)</i>	Ustanawianie, prowadzenie listy i współdziałanie ze Społecznymi Opiekunów Zabytków	<i>(brak zadania)</i>
<i>(brak zadania)</i>	<i>(brak zadania)</i>	Tworzenie parku kulturowego na podstawie uchwały (po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków)
<i>(brak zadania)</i>	<i>(brak zadania)</i>	Wójt (prezydent, burmistrz) sporządza plan ochrony parku kulturowego
<i>(brak zadania)</i>	Starosta może na zabytku nieruchomym umieszczać znak informacyjny, że zabytek podlega ochronie	<i>(brak zadania)</i>
Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami	Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami	Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami

Źródła finansowania opieki nad zabytkami

Ramy prawne systemu dofinansowania opieki nad zabytkami w Polsce

Główny ciężar utrzymania i opieki nad zabytkiem spoczywa na ich właścicielach. Mogą oni jednak poszukiwać zewnętrznego wsparcia dla tych działań, często wymagających nakładów przekraczających ich możliwości finansowe. Główne dwa źródła takiego wsparcia to środki publiczne, jak środki z budżetu krajowego czy budżetów samorządów, ale także środki prywatne, obejmujące np. dotacje uzyskane od indywidualnych darczyńców lub organizacji pozarządowych.

Najważniejsze zasady przyznawania dotacji ze środków publicznych określa rozdział 7 Ustawy pt. „Zasady finansowania opieki nad zabytkami”. W art. 71-83a (art. 83b wejdzie w życie 1.01.2018) znajdują się przepisy, z których najistotniejsze jest określenie źródeł wsparcia z podziałem na środki krajowe i samorządowe.

Z funduszy krajowych (art. 74. 1.) mogą być udzielane dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku **wpisanym do rejestru**. Są one udzielane przez:

1. ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego) ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister
2. wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda

Samorządy natomiast na podstawie art. 81, zgodnie z podjętymi uchwałami, mogą wspierać zarówno zabytki wpisane do rejestru, jak i znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Dotacja wg art. 77 Ustawy może obejmować nakłady konieczne na:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Na odrębnych zasadach odbywa się wsparcie właścicieli obiektów wpisanych na **Listę Skarbów Dziedzictwa** (art. 74. 2.) – jest ona udzielana przez Ministra wprost z jego budżetu. Dodatkowo w tym przypadku właściciel może ubiegać się o dotację celową na wyposażenie pomieszczenia, w którym zabytek jest przechowywany (art. 83a).

Art. 83b Ustawy, który obowiązywać zacznie od początku 2018 r., tworzy **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków** jako państwowy fundusz celowy pozostający w dyspozycji Ministra. Ma on wspierać prace konserwatorskie lub restauratorskie zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz dotować nakłady konieczne na ratowanie zabytków rejestrowych.

Specyfika środków unijnych w perspektywie 2014-2020

Szczególną specyfiką z grupy funduszy publicznych wyróżniają się **fundusze unijne**. Trwająca perspektywa na lata 2014-2020 niesie problemy podobne do poprzedniej, głównie nierównomierny, wręcz nagły dopływ środków zewnętrznych w krótkim okresie, przyspieszany dodatkowo międzyokresową weryfikacją poziomu ich absorpcji przewidzianą na rok 2018. Towarzyszy mu konieczność szybkiego rozliczenia i sprawozdania z podjętych działań, co wymaga od samorządów lub prywatnych dotacjobiorców dużej sprawności organizacyjnej. System ten premiuje zatem doświadczone podmioty instytucjonalne, co stoi w sprzeczności z rozdrobnioną i zróżnicowaną strukturą własności zabytków. Stąd w niektórych gminach w Polsce podjęto zatem pomysł, aby ułatwić prywatnym właścicielom dostęp do środków, poprzez aplikowanie jednostki samorządu o pulę funduszy, która następnie rozdzielana byłaby w trybie konkursowym. Model ten oparty byłby np. na sposobie analogicznie stosowanym w Słupsku wobec wspólnot mieszkaniowych, jednak jego realizacja jest na tyle trudna, że obecnie nie widać prób wdrożenia tego ułatwienia.

Dodatkowym wyzwaniem jest wprowadzenie **systemu rewitalizacji**, który poprzez wytyczne do funduszy wymaga od gmin zaplanowania działań wspólnie z m.in. właścicielami nieruchomości w formie programu i integracji różnych typów działań, co wyklucza ograniczenie się do działań stricte renowacyjnych czy remontowych.

Przegląd źródeł finansowania opieki nad zabytkami

W poniższych rozdziałach znajduje się **wykaz najważniejszych źródeł potencjalnego dofinansowania opieki nad zabytkami**, który uzupełniają propozycje zawarte w Rozdziale 2.4.2.4 *Poszerzenie katalogu źródeł finansowania*, gdzie w wyniku dokonanej analizy potrzeb niniejszy wykaz wzbogacono o propozycje pozyskiwania funduszy na działania edukacyjne, sieciujące i wspierające realizację Programu.

Fundusze europejskie

■ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014-2020

Program Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 to krajowy program wspierający gospodarkę niskoemisyjną, ochronę środowiska, przeciwdziałanie i adaptację do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne. Środki unijne z programu przeznaczone zostaną również w ograniczonym stopniu na inwestycje w obszary ochrony zdrowia i dziedzictwa kulturowego. Mazowsze zostało w programie uznane za region lepiej rozwinięty.

OŚ PRIORYTETOWA VIII: OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ROZWÓJ ZASOBÓW KULTURY

- **Priorytet inwestycyjny 6.c:** Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego,
- **Fundusz:** EFRR
- **Wartość docelowa w 20123 r.:** 490 047 257 EUR
- **Cel szczegółowy:** Lepsza dostępność infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego oraz wzrost kompetencji kulturowych społeczeństwa jako ważnych elementów konkurencyjności gospodarki.
- **Beneficjenci:** Beneficjentami w ramach priorytetu inwestycyjnego będą instytucje kultury, archiwa państwowe, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Dziedzictwa UNESCO. Wsparcie będą mogły uzyskać również partnerstwa projektowe zawierane przez uprawnionych beneficjentów.

■ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich

Celem głównym PROW 2014 – 2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. W ramach ochrony promocji i rozwoju dziedzictwa kulturowego, na obszarach wiejskich polityka spójności wspiera ochronę zabytków. W ramach Programu wspierane będą przedsięwzięcia związane z poprawą stanu dziedzictwa kulturowego, kształtowania przestrzeni publicznej oraz budową lub odnową obiektów pełniących funkcje kulturalne.

DZIAŁANIE: M07 - Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich (art. 20)

Poddziałanie 2: Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.

■ Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego.

Na obszarach wiejskich znajdują się pojedyncze obiekty zabytkowe, zespoły pałacowo – ogrodowe, zespoły folwarczne, układy tradycyjnej zabudowy, które ulegają stopniowej degradacji, a w przypadku braku środków na ich renowację zostaną całkowicie utracone. Realizacja inwestycji z zakresu ochrony zabytków i budownictwa tradycyjnego przyczyni się do zachowania dziedzictwa kulturowego.

Należy zwrócić uwagę, iż w Działaniu M07 PROW wymienia się szereg innych narzędzi mogących służyć pośrednio celom opieki nad zabytkami czy pejzażem kulturowym:

Poddziałanie 3: Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury obejmuje trzy typy operacji:

- Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne,
- Kształtowanie przestrzeni publicznej,

- Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów.

Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć **500 000 zł** na miejscowość w okresie realizacji Programu, łącznie na inwestycje realizowane w ramach poddziałania 2. Intensywność pomocy wynosi do **63,63 %** kosztów kwalifikowalnych operacji. Wartość całkowitego kosztu operacji nie może przekroczyć dwukrotności wysokości pomocy ze środków EFRROW.

■ Fundusze norweskie i EOG

Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (czyli tzw. fundusze norweskie i fundusze EOG) są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Norwegię, Islandię i Liechtenstein nowym członkom UE. Fundusze te są związane z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej oraz z jednoczesnym wejściem naszego kraju do Europejskiego Obszaru Gospodarczego (UE + Islandia, Liechtenstein, Norwegia). Jest to mechanizm wspierający fundusze unijne. W zakresie opieki nad zabytkami przewidują one następujące obszary wsparcia:

➔ Różnorodność kulturowa

Obszary wsparcia:

- współpraca ekspertów w dziedzinie nowoczesnych technik, dokumentacji, ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego, zwalczania nielegalnego wywozu i wwozu oraz handlu skarbami kultury, zarządzania dziedzictwem narodowym,
- współpraca międzyinstytucjonalna instytucji kultury i archiwów.

Uprawnieni beneficjenci

- państwowe i samorządowe instytucje kultury, instytucje filmowe,
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- uczelnie publiczne (w przypadku projektów realizowanych przez ich wydziały artystyczne oraz wydziały związane z: kulturoznawstwem, historią, dziedzictwem kulturowym, zarządzaniem kulturą),
- archiwa państwowe,
- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

Wartość i poziom dofinansowania projektu

- Małe projekty – wartość dofinansowania: od 50 000 euro do 150 000 euro.
- Duże projekty – wartość dofinansowania: od 150 000 euro do 1 000 000 euro.
- Poziom dofinansowania projektu: do 90 proc. całkowitych kosztów kwalifikowalnych projektu.

➔ Konserwacja i rewitalizacja

W ramach programu współfinansowane będą następujące typy działań:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),

- budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych,
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury
- 5 proc. alokacji zostanie przeznaczona na realizację projektów z zakresu dokumentacji historii kultury, w tym mniejszości etnicznych i narodowych. W programie będą realizowane projekty wybrane w ramach otwartego naboru wniosków.

Uprawnieni beneficjenci

- państwowe i samorządowe instytucje kultury,
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- publiczne uczelnie wyższe,
- archiwa państwowe,
- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

Wartość i poziom dofinansowania projektu

- Minimalna wartość dofinansowania projektu wynosić będzie 1 000 000 euro. Maksymalna kwota dofinansowania będzie wynosić 8 000 000 euro).
- Poziom dofinansowania projektu wynosi do 85 proc. całkowitych kosztów kwalifikowanych.

■ Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020

- **Działanie 5.3** Dziedzictwo kulturowe

Cel szczegółowy działania: Bogate zasoby dziedzictwa kulturalnego stanowią ogromny potencjał rozwojowy Mazowsza. Planowane w ramach interwencji prace modernizacyjne i renowacyjne, przyczynią się do zahamowania procesu degradacji obiektów zabytkowych, nadaniu im nowych funkcji oraz utrwalenia ich historycznych i artystycznych walorów, pozwalając na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Dodatkowo działania w zakresie rozwoju infrastruktury kultury wzmocnią procesy przekształcania instytucji kultury w nowoczesne centra dostępu do wiedzy i oferty kulturalnej oraz lokalne ośrodki życia społecznego. Realizowane w tym zakresie projekty przyczynią się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Działania te przyczynią się do wzrostu atrakcyjności regionu, będą sprzyjać podnoszeniu regionalnego potencjału turystycznego, co z kolei przełoży się na pobudzenie wzrostu gospodarczego Mazowsza.

Typy projektów:

1. Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja, rewaloryzacja, modernizacja, adaptacja historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, umożliwiającą zachowanie dotychczasowych funkcji obiektów zabytkowych, a także służąca nadaniu im nowych funkcji użytkowych (z przeznaczeniem w szczególności na cele kulturalne i edukacyjne), w tym również w połączeniu z działalnością komercyjną,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków;
- zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

2. Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie:

- inwestycje w infrastrukturę trwałą, wyposażenie służące działalności kulturalnej, zachowaniu dziedzictwa i zwiększeniu dostępności do jego zasobów;
- inwestycje infrastrukturalne, prace modernizacyjne i renowacyjne w przypadku, gdy prace te stanowią dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych, w tym edukacyjnych;
- efektywne wykonywanie zadań statutowych, polegające na zapewnieniu wysokiej jakości trwałego wyposażenia oraz odpowiedniego zabezpieczenia zbiorów będących w posiadaniu instytucji;
- digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego pod warunkiem powszechnego udostępnienia (jako element projektu),
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

Beneficjenci:

- JST, ich związki i stowarzyszenia;
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną;
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną;
- spółki prawa handlowego, w których udział większościowy – ponad 50% akcji, udziałów itp. – posiadają jednostki sektora finansów publicznych;
- instytucje kultury;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe;
- parki narodowe i krajobrazowe;

Środki i poziom dofinansowania:

- 35 718 340 EUR
- Projekty nie objęte pomocą publiczną – EFRR stanowi maks. 80% kosztów kwalifikowalnych inwestycji
- Projekty objęte pomocą publiczną – zgodnie z właściwym schematem udzielania pomocy publicznej

■ Inicjatywa JESSICA

JESSICA (ang. Joint European Support for Sustainable Investment In City Areas - wspólne europejskie wsparcie na rzecz trwałych inwestycji na obszarach miejskich) - jest inicjatywą Komisji Europejskiej i Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Umożliwia państwom członkowskim finansowanie trwałych inwestycji na obszarach miejskich. Finansowanie inwestycji odbywa się w formie instrumentów zwrotnych (np. pożyczek), dzięki czemu raz zainwestowane środki finansowe mogą być wielokrotnie wykorzystane. W Polsce w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych realizuje ją Bank Gospodarstwa Krajowego. Województwo mazowieckie jest jednym z 3, w

których realizowany jest program, niestety z uwagi na wyczerpanie środków w 2016 r. dalsze nabory nie są planowane.

Środki krajowe

■ Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MKiDN realizuje następujące programy z zakresu dziedzictwa kulturowego realizowane w drodze corocznych konkursów. Szczegółowe informacje o naborach znajdują się na stronie ministerstwa:

- Kolekcje muzealne
- Wspieranie działań muzealnych
- Kultura ludowa i tradycyjna
- Ochrona zabytków
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą
- Badanie polskich strat wojennych
- Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci
- Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku, gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne⁴.

⁴ Na podstawie informacji NID https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascieli_i_zaradcow/finansowanie-opieki-nad-zabytkami/

■ Fundusz Kościelny

Dotacji w ramach Funduszu Kościelnego udziela Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Są one udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Środki regionalne

■ Dotacje Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Podstawa prawna:

- Zarządzenie Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w sprawie przyznawania dotacji celowej na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków
- Zarządzenie nr 2/2016 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 04.01.2016 r. w sprawie powołania komisji ds. rozpatrywania wniosków w sprawie przyznawania DOTACJI CELOWEJ z budżetu państwa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego.

Zgodnie z Ustawą dotacja może być udzielona na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane planowane do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym (art.76 ust.1 pkt 1), bądź przed upływem 3 lat po ich wykonaniu (art. 76 ust. 1 pkt 2) na wniosek właściciela, posiadacza zabytku wpisanego do rejestru zabytków bądź osoby posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Dofinansowaniu podlegają jedynie nakłady konieczne, poniesione na przeprowadzenie wspomnianych prac. Wniosek o udzielenie dotacji należy złożyć wraz z wymaganymi dokumentami do 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona⁵.

Wysokość udzielanych dotacji:

- do 50% nakładów (art.78 ust. 1);
- do 100% nakładów, w przypadku:
 - zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej, naukowej (art. 78 ust.2)
 - zabytku o stanie zachowania wymagającym niezwłocznego podjęcia prac (art. 78 ust.3)
 - zabytku wymagającego przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych (art. 78 ust.2);

⁵ Na podstawie informacji ze strony MWKZ: <http://bip.mwzk.pl/dokument/43>

■ **Dotacje Samorządu Województwa Mazowieckiego**

Samorząd realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków wynikające z ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Od ponad 10 lat stara się wspierać działania właścicieli i posiadaczy zabytków, przyznając dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Dotacje obejmują prace przy zabytkach nieruchomych, murowanych i drewnianych, będących dziełami architektury sakralnej i świeckiej oraz zabytkach ruchomych, takich jak wytwory dawnej sztuki malarstwa, rzeźby czy polichromii. Wsparciem z budżetu województwa objęte są również obiekty małej architektury, np. kapliczki, nagrobki, posągi.

Nabór ogłaszany jest przez Zarząd na podstawie uchwały nr 54/11 Sejmiku z dnia 18 kwietnia 2011 r. Uchwała określa zasady ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego. Priorytet w przyznawaniu dotacji mają zabytki zagrożone zniszczeniem⁶.

■ **Środki samorządów lokalnych**

Zgodnie z nowelizacją Ustawy od 2017 r. samorządy lokalne oprócz dotowania opieki nad zabytkami rejestrowymi mogą partycypować również w kosztach prac wykonywanych przy zabytkach wpisanych do gminnych ewidencji. Samorządy zgodnie z art. 81 Ustawy kształtują swój system dotacyjny za pomocą specjalnych uchwał określających zasady udzielania wsparcia. Szczegółowe dane na ten temat znajdują się w Biuletynach Informacji Publicznej poszczególnych jednostek samorządu.

Objaśnienie podstawowych pojęć

■ **Dziedzictwo**

Dziedzictwo to zasób kulturowy rzeczy i elementów niematerialnych wytworzonych przez dane społeczeństwo oraz splecione z tym zasobem otoczenie przyrodnicze, odczuwane przez to społeczeństwo jako na tyle ważne dla jego tożsamości, że wymagające ochrony.

■ **Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny**

Określenie „historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny” w niniejszym Programie oznacza przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

⁶ Na podstawie strony SWM <https://www.mazovia.pl/kultura-i-turystyka/zabytki/dotacje-w-zakresie-ochrony-zabytkow--informacje-ogolne/>

■ **Historyczny zespół budowlany**

Określenie „historyczny zespół budowlany” w niniejszym Programie oznacza powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

■ **Krajobraz kulturowy**

„Krajobraz kulturowy” w niniejszym Programie to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

■ **POnZWM**

Skrócona nazwa *Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021*. W tekście występuje również jako określenie „Program”.

■ **Zabytek**

Termin „zabytek” w niniejszym Programie oznacza nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Termin „zabytek nieruchomy” w niniejszym Programie oznacza nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości będących zabytkami, a „zabytek ruchomy” – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących zabytkami. Termin ten odnosi się zarówno do zabytków rejestrowych, jak i wpisanych do ewidencji.

■ **Zabytek archeologiczny**

Termin „zabytek archeologiczny” w niniejszym Programie oznacza zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

CZĘŚĆ DIAGNOSTYCZNA

Wprowadzenie do diagnozy

Kontekst i koncepcja diagnozy

Punktem wyjścia do niniejszej diagnozy jest stwierdzenie trzech niekwestionowanych faktów, które wzięte razem nie pozwalają poprzestać na diagnozie standardowej, bo rzutują na tyle istotnie na sytuację opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim, że koncepcję diagnozy trzeba było ułożyć niejako w odpowiedzi na nie. Te trzy fakty, to: (1) szczególna różnorodność jego dziedzictwa, (2) rozwarstwienie ekonomiczne województwa oraz (3) kontekst niespotykanych wcześniej wyzwań współczesności.

- Województwo mazowieckie nie pokrywa się z żadną z pojedynczych historycznych ziem Rzeczypospolitej, a przez to ma dziedzictwo niezwykle zróżnicowane i wielowątkowe. Z jednej strony jego teren nie obejmuje całego Mazowsza, z drugiej zawiera istotne lub mniejsze fragmenty ziem: Sandomierskiej, Podlasia, Dobrzyńskiej, a nawet fragmenty Kujaw i Ziemi Łęczyckiej. Obszar województwa łączy więc zróżnicowaną spuściznę historyczną. Na starsze warstwy historyczne nakłada się z kolei mieszanka wpływów i oddziaływań ściągnięta na Mazowsze przez oddziaływanie na region funkcji stołecznych Warszawy – ośrodka handlowego, politycznego i naukowego.
- Województwo mazowieckie to region o największym spośród wszystkich województw zróżnicowaniu zamożności gmin. Pociąga to za sobą skrajnie zróżnicowany potencjał lokalnych samorządów co do działań w zakresie opieki nad zabytkami. To zróżnicowanie terytorialne to naszym zdaniem istotny wyznacznik aktualnego stanu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim. Toteż diagnozę będziemy prowadzić z nastawieniem na odkrycie i przeanalizowanie, jak zróżnicowany potencjał dochodowy gmin przekłada się na stan opieki nad zabytkami w poszczególnych częściach województwa.
- Po trzecie wreszcie niniejszy Program powstaje w chwili, gdy coraz wyraźniej odczuwana jest nieznaną wcześniej presja gwałtownych zmian współczesności. W dobie łatwych podróży i powszechności Internetu, a zatem powszechnej dostępności dziedzictwa kulturowego w skali światowej, dziedzictwo regionu musi coraz silniej konkurować z dziedzictwem innych regionów Europy, podkreślając swoją kulturową odrębność. Obserwowane dziś konkurowanie na poziomie masowej atrakcyjności, bez zagłębiania się w istotę wartości materialnych i niematerialnych dziedzictwa, spłaszcza i infantylizuje jego przekaz kulturowy. Nie eliminuje to jednak stosowania technik cyfrowych dla lepszej czytelności i rozumienia dziedzictwa. Narastająca społeczna potrzeba angażowania obywatelskiego w odkrywanie i przeżywanie dziedzictwa stwarzają wyjątkową szansę na upowszechnianie opieki nad zabytkami w sposób zgodny z wyzwaniami współczesności.
- Rdzeniem niniejszej diagnozy nie jest zatem prosta inwentaryzacja zabytków. Taka „inwentaryzacyjna” diagnoza niepotrzebnie dublowałaby wojewódzką ewidencję zabytków. Rdzeniem diagnozy jest za to próba całościowego spojrzenia na sytuację dziedzictwa w województwie mazowieckim i wyciągnięcia wniosków strategicznych oraz sformułowania rekomendacji na przyszłość, z której w

drugiej części programu zostaną wyprowadzone cele i plany działań. Diagnoza jest też próbą zmierzenia się z opisanymi powyżej wyzwaniami współczesności i pojawiającymi się na ich tle nowymi szansami, wobec których – to niewykluczone – dotychczasowe sprawdzone rozwiązania mogą okazać się dalece niewystarczające, lub wręcz całkowicie nietrafne.

Metodyka diagnozy

Diagnoza opiera się na istniejących źródłach, głównie o charakterze ilościowym, toteż wśród zastosowanych metod dominują metody statystyczne. Odnotowany deficyt wiedzy badawczej w niektórych obszarach będzie podstawą do rekomendacji, jak brakującą wiedzę uzupełnić na etapie wdrażania tego Programu.

Podstawowymi źródłami danych ilościowych o zabytkach, formach ich ochrony i stanie ich zachowania były:

- Wojewódzka Ewidencja Zabytków (dalej: WEZ);
- Materiały pozyskane z Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dane NID);
- Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (dalej BDL GUS);
- Wyniki Badania nad stanem zabytków w województwie mazowieckim w celu opracowania WPOnZ 2017-2020 przeprowadzonego przez Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie (źródło to będzie określane dalej skrótem „badanie MBPR”).

Województwo mazowieckie: kontekst historyczny

Diagnostując stan dziedzictwa na obszarze województwa mazowieckiego trzeba brać pod uwagę dwa czynniki, które razem ukształtowały dziedzictwo niezwykle różnorodne i złożone, nie dające się wywieść w całości z jednego tylko wątku historii.

1. Pierwszym czynnikiem jest objęcie granicami obecnego województwa mazowieckiego fragmentów kilku ziem historycznych. Przebieg granic tych ziem widać do dziś. Wyraża się on w odmiennym funkcjonowaniu poszczególnych części województwa pod bardzo różnymi względami.
 - Południowa część województwa – obecny podregion radomski – to historycznie część ziemi sandomierskiej, która wraz z Lubelszczyzną należała do Małopolski. Granica między Mazowszem a Małopolską – w ich części wchodzącej w skład obecnego województwa mazowieckiego – nie zmieniła się praktycznie od X wieku a wskutek tego kulturowo-historyczna odrębność tych ziem jest do dziś bardzo silnie utrwalona.
 - Wschodnia część województwa, na którą składają się powiaty: siedlecki, łosicki i sokołowski, to z kolei historycznie obszar Podlasia (granice powiatów wykazują ogólnie większą trwałość, niż granice ziem i województw).
 - Północno-zachodnie części powiatów: żuromińskiego, sierpeckiego i plockiego należą historycznie do ziemi dobrzyńskiej.
 - Zachodnia część powiatu gostynińskiego na lewym brzegu Wisły to część Kujaw.
 - Wreszcie południowy skrawek powiatu gostynińskiego należy do ziemi łęczyckiej.
 - Z historycznych podziałów ziem wynika pośrednio niezwykle bogactwo etnograficzne województwa mazowieckiego.

2. Drugim czynnikiem niepomrotnie zwiększającym złożoność dziedzictwa w województwie mazowieckim jest funkcja stołeczna Warszawy, która co najmniej od początku siedemnastego wieku przyciągała na ten teren elementy bardzo wielu kultur związane w szczególności z funkcjami administracyjnymi, reprezentacyjnymi i handlowymi Warszawy, a przez to powodowała kształtowanie się dziedzictwa wielowątkowego, o szczególnej złożoności.

Jak wspomniano wyżej, obecne województwo mazowieckie – wbrew swojej nazwie – wykracza zatem poza historyczne Mazowsze, ale też historyczne Mazowsze sięga daleko poza obecne województwo mazowieckie: rozległa jego część leży dziś w województwie podlaskim, a fragmenty w warmińsko-mazurskim. Jednak jest faktem, że cała centralna i północno-wschodnia część województwa należy do Mazowsza.

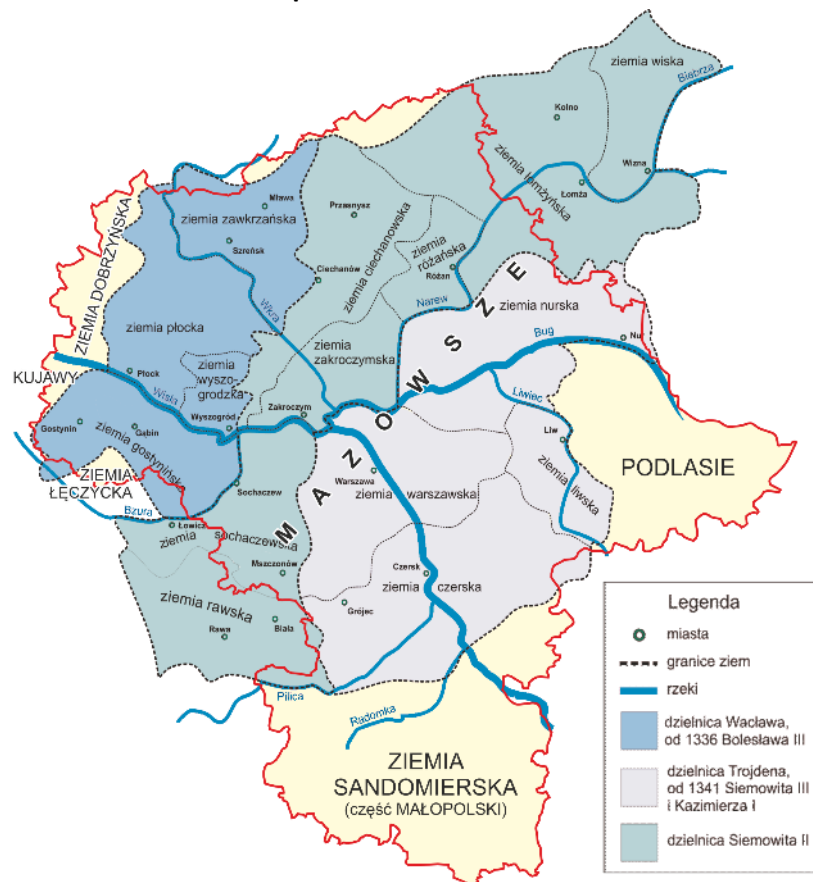
Mazowsze

Mazowsze (łac. *Masovia*) istniało jako jednostka polityczno-administracyjna od wczesnego średniowiecza aż do rozbiórów Polski, długo zachowując odrębność polityczną wobec Korony Polskiej. Utrzymująca się przez kilka wieków niezależność polityczna Mazowsza zadecydowała o jego odrębności kulturowej i odrębnych prawach (znamiennym przykładem tej odrębności było 46 artykułów tzw. Excerptów Mazowieckich – wyjątków od prawa polskiego wynegocjowanych przez szlachtę mazowiecką w momencie przyłączenia się Mazowsza do Korony). Warto prześledzić, jak ukształtowała się owa tradycja odrębności.

Trzon osadniczy tzw. „Starego Mazowsza” (ziem położonych między Wkrą i Orzycem) ukształtował się przed X wiekiem na terenie ziemi płockiej. W X wieku Mazowsze było jedną z lepiej zorganizowanych i gospodarczo zasobnych ziem zarządzanych przez Piastów (linię Piastów Mazowieckich). Ziemie mazowieckie zostały przyłączone do państwa wielkopolskich Polan przypuszczalnie około 975 r. Prawdopodobnie pierwszym ośrodkiem Piastów mazowieckich był przez pewien czas Włocławek. Choć od początku X wieku za faktyczną stolicę Mazowsza należy uważać Płock, to nieco wcześniej albo prawie równocześnie powstały już grody w Płońsku, Raciążu, Szreńsku, Ciechanowie, Grudusku, Grzebsku, Nasielsku, Mokrzk, Słupnie, Sypniewie, Świątku, Woli Szydłowskiej, Bródnie (dziś Warszawa), Łomży i Grodzisku nad Orzem. Korzeni odrębności Mazowsza można szukać w wydarzeniach I połowy XI wieku, kiedy po śmierci Mieszka II Lamberta jego mazowiecki namiestnik Miecław, wykorzystując bezkrólewie ogłosił ziemie mazowieckie niezależnym państwem, tzw. „Państwem Miecława”. Proklamował w nim powrót kultów pogańskich i w latach 1037–1047 skutecznie tworzył konkurencyjny wobec Piastów ośrodek władzy państwowej. Niezależność ziem mazowieckich została wprawdzie zdławiona w 1047 roku przez Kazimierza Odnowiciela przy pomocy posiłków Jarosława Mądrego (który w zamian za tę pomoc dostał od państwa piastowskiego Podlasie i część ziem położonych nad Bugiem), jednak na kilka wieków zostało przypieczętowane z jednej strony wyraźne poczucie odrębności Mazowsza, a drugiej strony brak zaufania władców Korony do Mazowsza, jak krainy buntującej się.

1. **księstwo czerskie** ze stolicą w Czersku i później w Warszawie;
2. **księstwo płockie** ze stolicą w Płocku obejmujące ziemie: płocką, gostynińską, wyszogrodzką i zawkrzańską;
3. **księstwo rawskie** ze stolicą w Rawie Mazowieckiej, obejmujące Sochaczew, Zakroczym, Gostynin, Łomżę, Ciechanów i Wiznę.

Ryc. 3. Mazowsze w latach 1313–1345 po śmierci Bolesława III

Opracowanie własne na podstawie: Fjl, Wikimedia Commons, the free media repository

Ziemie mazowieckie powracały do Korony stopniowo: rawska i gostynińska w roku 1462, sochaczewska w 1476, płocka w 1495, warszawsko-czerska w 1526. **10 września 1526 sejm mazowiecki złożył przysięgę na wierność królowi polskiemu, oficjalnie potwierdzając inkorporację Mazowsza do Korony.** 24 grudnia 1529 sejm walny w Piotrkowie ogłosił inkorporację Mazowsza do Królestwa Polskiego. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony, zachowano podział na trzy województwa: rawskie, płockie i mazowieckie.

- Województwo rawskie składało się z trzech ziem: rawskiej, sochaczewskiej i gostynińskiej.
- Województwo płockie dzieliło się na 8 powiatów: płocki, bielski, raciąski, sierpecki, płoński, szreński, niedzborski i mławski.
- Województwo mazowieckie składało się z ziem: czerskiej, warszawskiej, wiskiej, wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, ciechanowskiej, łomżyńskiej, różańskiej, liwskiej i nurskiej.

Ryc. 4. Historyczny podział Mazowsza funkcjonujący od XIII w. do XVIII w.

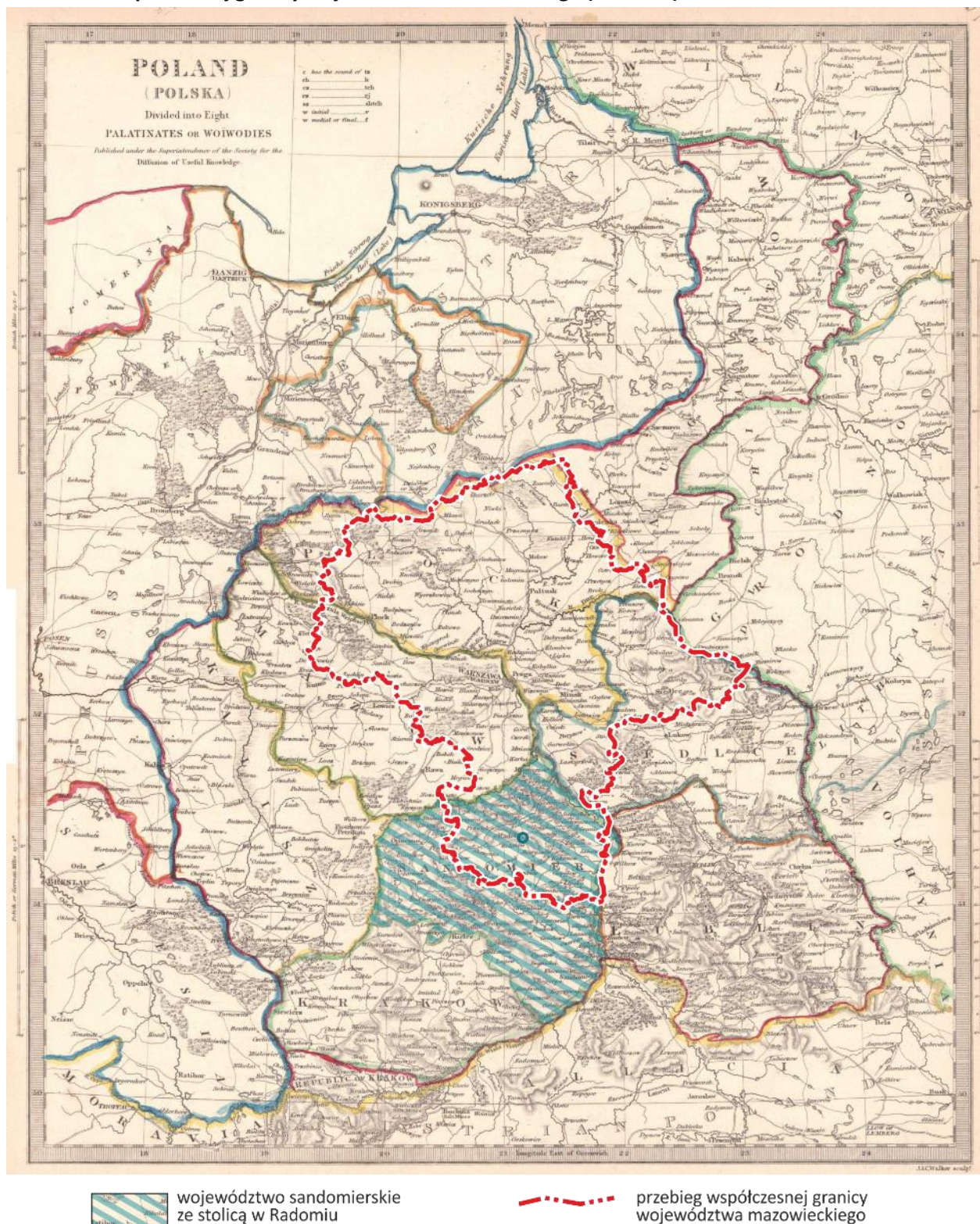

Opracowanie własne na podstawie: Fjl, Wikimedia Commons, the free media repository
(na mapie – podobnie jak na ryc. 4 – zasięg Ziemi Dobrzyńskiej może być dyskusyjny)

Ziemia Sandomierska

Z kolei **podregion radomski** obecnego województwa mazowieckiego nigdy w historii nie należał do Mazowsza. Od IX wieku był częścią ziemi sandomierskiej (łac. *Terra Sandomiriensis*), która wraz z ziemią krakowską tworzyła Małopolskę. Ziemia sandomierska, położona między Pilicą a Wisłą oraz między Sanem a Dunajcem zmieniała na przestrzeni dziejów swe granice. W XIII wieku z ziemi sandomierskiej zaczęły wydzielać się ziemie: lubelska i łukowska. W XIV wieku z tych 3 ziem utworzono województwo sandomierskie. W 1474 r. wraz z ziemią lubelską i łukowską wydzielono województwo lubelskie. W roku 1568 – w obrębie województwa sandomierskiego – z powiatu radomskiego został wydzielony powiat stężycki, który był nazywany również Ziemią Stężycką. Ziemia Stężycka pozostawała w województwie sandomierskim aż do upadku Rzeczypospolitej – nie weszła w skład województwa lubelskiego. W administracji skarbowej województwo sandomierskie dzieliło się na „powiaty sandomierskie” i „powiaty radomskie”, zwane również Ziemią Radomską. „Powiaty radomskie” to: chęciński, opoczyński i radomski, a ponadto od roku 1664 – stężycki (Ziemia Stężycka). Na sejmie grodzieńskim w roku 1793 wprowadzono nowy podział na ziemie: sandomierską, chęcińską i radomską. Ziemia Radomska objęła powiaty radomski i stężycki. Jednak już wcześniej ośrodek centralny województwa w sposób naturalny przesunął się do Radomia i w Królestwie Polskim województwo sandomierskie istniejące w latach 1816–1837 miało już stolicę w Radomiu.

Ryc. 5. Królestwo Kongresowe: województwo sandomierskie ze stolicą w Radomiu a przebieg współczesnej granicy województwa mazowieckiego (1831 rok)

Opracowanie własne na podstawie Poland (Polska) Divided into Eight Palatinates or Woivodies. Society for the Diffusion of Useful Knowledge. London: Baldwin & Cradock, 1831;

Podlasie

Podlasie (łac.: *Podlachia*) to historyczna kraina Polski obejmuje dziś głównie centralną i południową część województwa podlaskiego, północny wschód i północ województwa lubelskiego oraz wschodni skrawek województwa mazowieckiego. **Do Podlasia należały historycznie powiaty: sokołowski, łosicki i węgrowski** (który w dzisiejszych granicach należał do Podlasia; historyczna granica pomiędzy Mazowszem a Podlasiem przebiegała wzdłuż rzeki Liwiec), a także duża część **powiatu siedleckiego** (bez części południowej, która należała do ziemi łukowskiej, a więc – Lubelszczyzny). W pierwszej połowie XI wieku Podlasie weszło w skład Państwa Miećława i po jego upadku w 1047 roku zostało przyłączone na krótko do Rusi Kijowskiej.

Od początku XII wieku aż do końca wieku XVI Podlasie staje się terenem spornym między Mazowszem, Litwinami i książętami ruskimi, który w ciągu tego stulecia zmieniał przynależność i poległość kilkanaście razy. Jednak od końca XV w. stopniowo umacnia się związek Podlasia z Koroną. Od 1496 roku ziemia drohicka i ziemia mielnicka posługiwały się prawem polskim, a od 1501 roku także ziemia bielska. Po podpisaniu unii lubelskiej w 1569 województwo podlaskie znalazło się w składzie Królestwa Polskiego. Podlasie wówczas składało się z ziem: drohickiej, mielnickiej i bielskiej. W wiekach XVI i XVII Podlasie było wielokrotnie pustoszone, szczególnie podczas potopu szwedzkiego, a potem w 1660 roku przez wojska moskiewskie Iwana Chowańskiego. Ale to właśnie na Podlasiu, na zamku w Tykocinie król August II Mocny ustanowił w 1705 r. najstarsze polskie odznaczenie państwowe: Order Orła Białego.

Podsumowanie

Szczególne zróżnicowanie dziedzictwa historycznego województwa mazowieckiego widać także, gdy nałoży się współczesne granice na mapę odzwierciedlającą podział Polski na metropolie i diecezje Kościoła Katolickiego, które – przynajmniej w Polsce centralnej – w znacznym stopniu odpowiadają podziałom na ziemi historyczne. Współczesne województwo mazowieckie ma wspólny obszar z aż ośmioma diecezjami należącymi do pięciu różnych metropolii:

- całość archidiecezji warszawskiej i diecezji warszawsko-praskiej z metropolii warszawskiej,
- ponadto fragmenty:
 - diecezji płockiej z metropolii warszawskiej,
 - diecezji łomżyńskiej i drohiczyńskiej z metropolii białostockiej,
 - diecezji siedleckiej z metropolii lubelskiej,
 - diecezji radomskiej z metropolii częstochowskiej i
 - diecezji łowickiej z metropolii łódzkiej.

Dla odczytywania dziedzictwa społeczeństwa, którego 80,6% deklaruje się jako wierzący lub głęboko wierzący i którego znacząca część zabytków nieruchomych to zabytki sakralne, takie rozczłonkowanie terytorialne należy uważać za znaczące.

Ryc. 6. Granice współczesne województwa mazowieckiego a podział Polski na metropolie i diecezje Kościoła Katolickiego

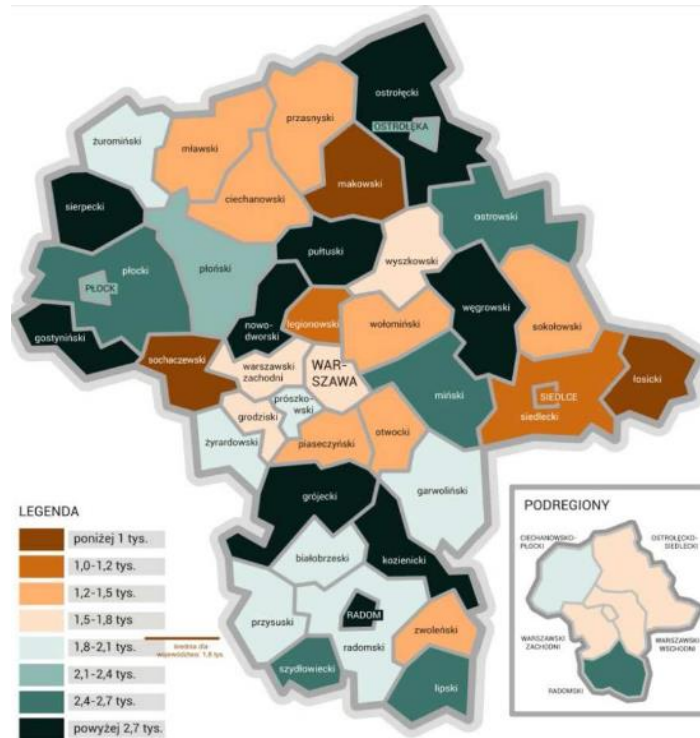

Opracowanie własne

Odrębność tradycji i dziedzictwa trzech części województwa widać do dziś w wielu analizach dotyczących najróżniejszych aspektów jego współczesnego funkcjonowania: gospodarki, demografii, kultury, turystyki. Należy się spodziewać, że tym bardziej odrębność ta może być widoczna w kontekście zachowanego dziedzictwa.

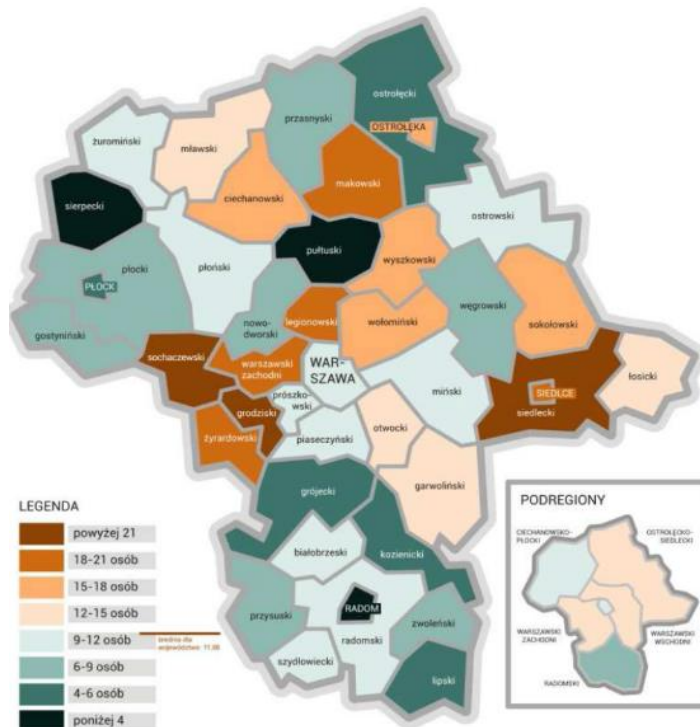
Na poniższych – przykładowych – mapach zaczerpniętych z diagnozy w *Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015–20* wyraźnie widać powtarzającą się prawidłowość: Wyspę innego typu aktywności wokół Radomia i wokół Siedlec (tu: ilości zajęć w domach kultury i uczestnictwa w nich). Jest wysoce prawdopodobne, że obserwujemy tu właśnie wpływ niematerialnego dziedzictwa na współczesność.

Ryc. 7. Aktywność domów kultury: liczba mieszkańców na jedną stałą formę zajęć

Źródło: Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-20

Ryc. 8. Uczestnicy stałych zajęć w domach kultury na 1000 mieszkańców

Źródło: Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-20

Odrębność historyczno-kulturowa poszczególnych regionów składających się na dzisiejsze województwo mazowieckie przekłada się na znaczące zróżnicowanie krajobrazu zabytkowego. Część historycznych mazowieckich ziem znalazła się poza obecnymi granicami województwa mazowieckiego (głównie w woj. podlaskim i częściowo warmińsko-mazurskim). Do obecnego woj. łódzkiego włączono ziemię łowicką (pow. rawski, skierniewicki, łowicki) a do woj. podlaskiego część Kurpi – częściowo dawne woj. łomżyńskie.

Województwo mazowieckie, utworzone w wyniku reformy administracyjnej z 1999 r. pod względem powierzchni jest największe w Polsce (zajmuje 11,37% obszaru kraju). Obejmuje 42 powiaty w tym 5 miast na prawach powiatu: Warszawa, Ostrołęka, Płock, Radom, Siedlce. W jego skład weszły w znacznym procencie obszary aż 9 województw poprzedniego podziału administracyjnego: warszawskie (w całości), ostrołęckie (bez gm. Rozogi), radomskie (bez gm. Drzewica i Gowarczów), ciechanowskie (bez powiatu działdowskiego), siedleckie (bez powiatu łukowskiego i gminy Kłoczew), płockie (bez powiatów kutnowskiego i łęczyckiego oraz gminy Kiernozia), natomiast z województwa skierniewickiego tylko powiat żyrardowski, powiat sochaczewski bez gminy Iłów oraz trzy gminy powiatu grodziskiego, z województwa białkopodlaskiego powiat łosicki, a z województwa łomżyńskiego tylko 5 gmin powiatu ostrowskiego.

Dziedzictwo i stan opieki nad nim

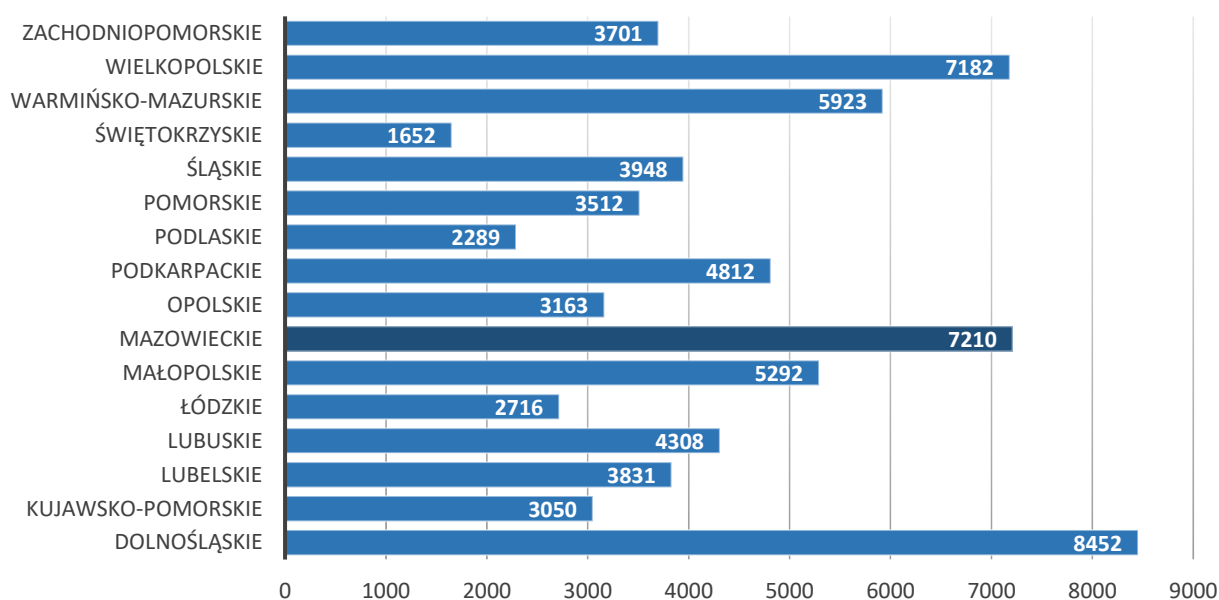
W kolejnych podrozdziałach tego rozdziału diagnozy przedstawiono kolejno: w podrozdziale 2.2.1. – charakterystykę województwa mazowieckiego na tle innych województw Polski, w podrozdziale 2.2.2. – Charakterystykę ilościową dziedzictwa w podziale na zabytki nieruchome, archeologiczne, ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych, w podrozdziale 2.2.3. – zabytki w podziale według form ochrony: rejestrowe, Skarby Dziedzictwa, Pomniki Historii, parki kulturowe, oraz chronione zapisami planu miejscowego, w podrozdziale 2.2.4. omówimy stan opieki nad zabytkami w gminach, a wreszcie w podrozdziale 2.2.5. odniesiemy się do rozwarstwienia dochodowego gmin i podejmiemy próbę diagnozy, jak zamożność budżetu gminy przekłada się na gotowość finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Województwo mazowieckie na tle kraju

Zanim zagłębimy się w sytuację dziedzictwa w samym województwie mazowieckim, najpierw warto prześledzić, jak wyglądają zasoby dziedzictwa i stan jego ochrony w poszczególnych województwach i jak na tym tle wypada mazowieckie. Taki wstęp do bardziej szczegółowej diagnozy będzie podzielony na dwa etapy: w pierwszym ocenimy **wielkość zasobów dziedzictwa** (co pośrednio daje podstawy do oszacowania skali zadań opieki nad zabytkami), zaś w drugim porównamy z kolei skalę wydatków gmin na ochronę dziedzictwa w poszczególnych województwach, by sprawdzić, w jakiej proporcji pozostaje ona do zdiagnozowanej skali zadań.

Zasoby dziedzictwa: mazowieckie na tle kraju (2016)

Ryc. 9. Liczba rejestrowych zabytków nieruchomości ogółem - województwami

Opracowanie własne na podstawie danych NID

Województwo mazowieckie zajmuje drugie miejsce w kraju, jeśli chodzi o liczbę rejestrowych zabytków nieruchomości (rejestr A) ogółem: na ponad 71 tysięcy w kraju **7 210 znajduje się w mazowieckim (10,1%)**.

Tab. 3. Liczebność zabytków nieruchomości (rejestr A) w województwach – kategoriami

KATEGORIA:	urbanistyka	sakralne	obronne	publiczne	Zamki	rezydencjonalne	zielen	folwarczne	gospodarcze	mieszkalne	przemysłowe	cmentarze	inne	RAZEM:
dolnośląskie	143	1477	118	669	93	682	871	836	216	2206	373	340	428	8452
kujawsko-pomorskie	22	522	104	189	25	330	410	379	113	512	109	163	172	3050
Lubelskie	51	854	74	178	13	268	464	308	106	544	72	533	366	3831
Lubuskie	35	547	106	171	23	216	205	319	79	2300	106	78	123	4308
łódzkie	33	570	15	159	19	272	397	122	99	600	139	154	137	2716
małopolskie	58	1035	65	343	31	288	430	281	237	1462	76	468	518	5292
mazowieckie	129	1072	68	632	14	504	976	383	175	2180	294	400	383	7210
Opolskie	40	680	57	157	26	160	232	200	87	1057	146	146	175	3163
podkarpackie	52	1103	128	296	19	204	350	292	129	1443	76	392	328	4812
Podlaskie	67	529	8	198	4	72	119	86	110	546	76	351	123	2289
Pomorskie	61	534	96	249	14	229	306	252	208	1068	125	165	205	3512
Śląskie	68	611	18	352	32	177	214	177	222	1618	213	110	136	3948

KATEGORIA:	urbanistyka	sakralne	obronne	publiczne	Zamki	rezydencjonalne	zielen	folwarczne	gospodarcze	mieszkalne	przemysłowe	cmentarze	inne	RAZEM:
świętokrzyskie	42	450	19	57	19	101	230	90	18	228	72	195	131	1652
warmińsko-mazurskie	68	905	90	301	28	287	457	524	236	2061	222	593	151	5923
wielkopolskie	140	1144	38	495	22	790	1040	917	196	1456	269	388	287	7182
Zachodniopomorskie	57	887	77	292	23	269	758	169	114	368	132	348	207	3701
RAZEM	1066	12920	1081	4738	405	4849	7459	5335	2345	19649	2500	4824	3870	71041

Źródło: NID

Jak widać, województwo mazowieckie znajduje się na ogół w czołówce kraju także w poszczególnych kategoriach zabytków: jest drugie pod względem liczby zabytków publicznych (13,3%), zespołów zieleni (13,1%), i przemysłowych (11,1%), trzecie pod względem ilości zabytków urbanistycznych (12,1%), zabytków mieszkalnych (11,8%) rezydencjonalnych (10,4%), oraz grupy „inne” (9,9%), czwarte – jeśli chodzi o zabytki sakralne (8,3%) cmentarze (8,3%) i o zabytki folwarczne (7,2%). Zajmuje natomiast siódme miejsce w kategorii „gospodarcze” (7,5%), dziewiąte w kategorii „obronne” (6,3%) i *ex aequo* 13 – 14 miejsce w kategorii liczby zamków (zaledwie 3,5%). Jeśli chodzi o zabytki ruchome, to rejestr zabytków B (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego) na dzień 30 czerwca 2017 r. obejmuje 15 605 decyzji o wpisie, dotyczących w sumie **258 463 obiektów**. Województwo mazowieckie z liczbą 20 727 obiektów ruchomych zajmuje **piąte miejsce w kraju**. Można odnotować, że województwo zajmuje drugie miejsce pod względem ilości kolekcji, jednak ma ich ponad dziesięciokrotnie mniej, niż pierwsze w tym rankingu województwo podkarpackie.

Tab. 4. Rejestr zabytków B (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego) – stan na 30.06.2017 r.

Lp	województwo:	Obiekty:	W tym wyposażenie świątyń	W tym kolekcje	W tym inne	obiekty na 10 tys. mieszkańców
1.	DOLNOŚLĄSKIE	38 995	34 195	392	4 408	1343
2.	KUJAWSKO-POMORSKIE	10 225	9 684	88	453	491
3.	LUBELSKIE	19 174	17 020	779	1 375	899
4.	LUBUSKIE	6 397	5 705	0	692	629
5.	ŁÓDZKIE	14 313	12 783	602	928	576
6.	MAŁOPOLSKIE	25 767	21 227	1 087	3 453	762
7.	MAZOWIECKIE	20 727	14 090	3 538	3 099	386
8.	OPOLSKIE	8 304	7 124	744	436	836
9.	PODKARPACKIE	52 128	14 431	36 345	1 352	2450
10.	PODLASKIE	4 522	3 955	65	502	381
11.	POMORSKIE	5 994	5 790	65	139	259
12.	ŚLĄSKIE	7 757	4 897	2 193	667	170
13.	ŚWIĘTOKRZYSKIE	13 666	11 331	1 251	1 084	1091
14.	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	5 153	4 810	265	78	359
15.	WIELKOPOLSKIE	23 235	21 284	1 036	915	667
16.	ZACHODNIO-POMORSKIE	2 106	1 990	4	112	123
	RAZEM:	258 463	190 316	48 454	19 693	

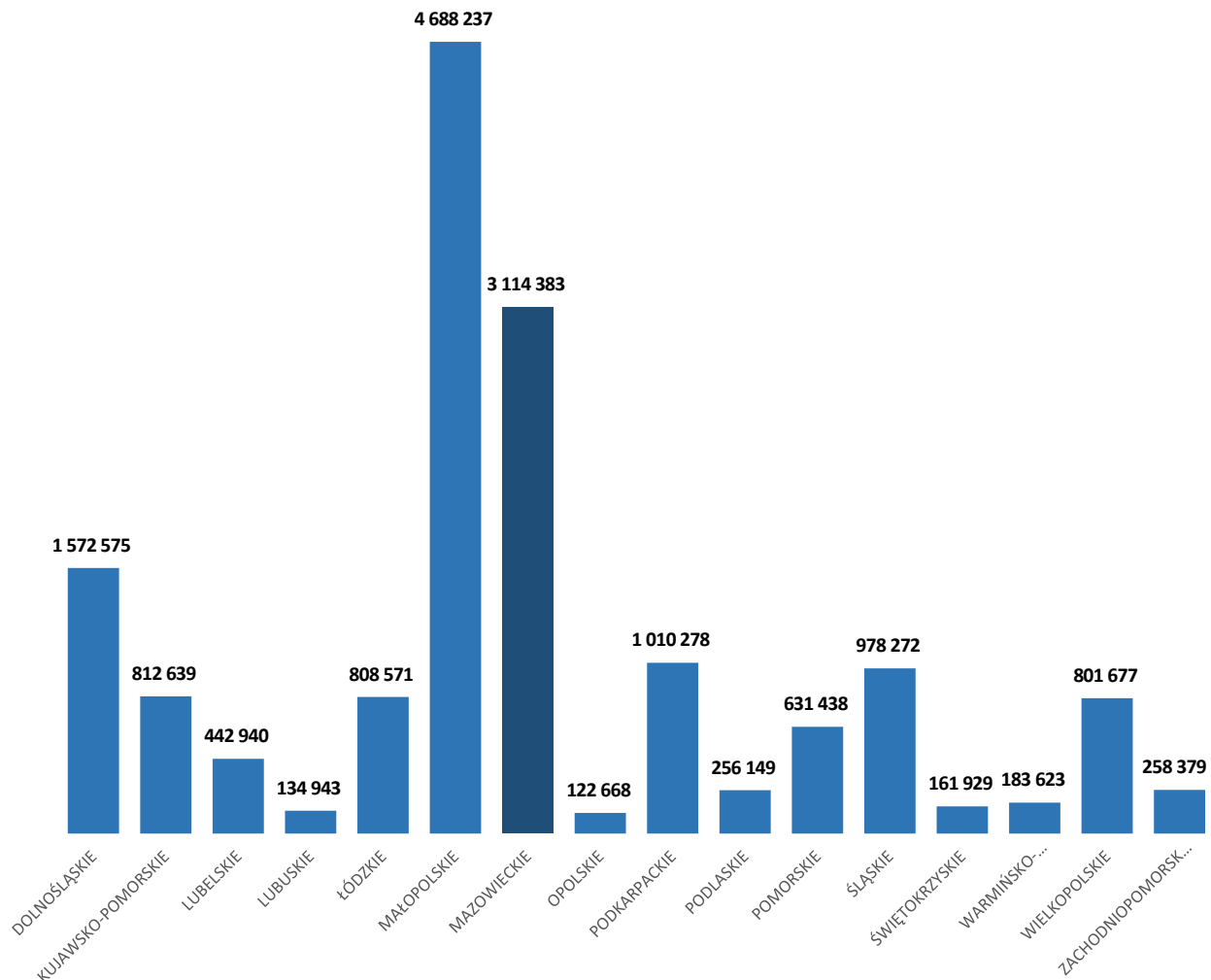
Opracowanie na podstawie danych NID

Jak widać w ostatniej kolumnie tabeli, **ilość zabytków ruchomych per capita sytuuje województwo mazowieckie na 11 miejscu**, co każe uznać je za województwo słabo zasobne w ruchome zabytki lub – co niewykluczone – za województwo niewystarczająco przebadane i zinwentaryzowane.

W tym miejscu odrębny komentarz musi dotyczyć **zabytków archeologicznych**. Na terenie Polski w wyniku akcji ewidencjonowania stanowisk archeologicznych stwierdzono ponad 400 tysięcy stanowisk archeologicznych. Znaczna ich część znajduje się na terenie województwa mazowieckiego: tylko w zasobach Państwowego Muzeum Archeologicznego są zabytki z ponad 2,5 tysiąca stanowisk. Jednak z uwagi na specyfikę kategorii zabytków archeologicznych do rejestru zabytków (części C) wpisana jest tylko niewielka ich część. Toteż w tym rozdziale, którego zadaniem jest porównanie stanu dziedzictwa w różnych województwach i pokazanie na tym tle województwa mazowieckiego, nie posługujemy się przykładem zabytków archeologicznych z uwagi na niereprezentatywność danych rejestrowych dla tej akurat kategorii.

Jeśli chodzi o **liczebność muzealiów** i dostęp do zasobów dziedzictwa zgromadzonych w muzeach (które ze względu na swe walory edukacyjne są ważnym kontekstem dla ochrony zabytków i opieki nad nimi), województwo mazowieckie zajmuje **drugie miejsce** (za małopolskim) z wielką przewagą nad resztą województw. Proporcje są bardzo nierównomierne i dwa województwa bardzo wyraźnie przodują: w Małopolsce znajduje się 29,3% całego krajowego zasobu muzealiów, w województwie mazowieckim – 19,5%, (a więc razem w dwóch województwach 40%!) a w następnych w rankingu: w dolnośląskim – tylko 9,8% i w śląskim – zaledwie 6,3%.

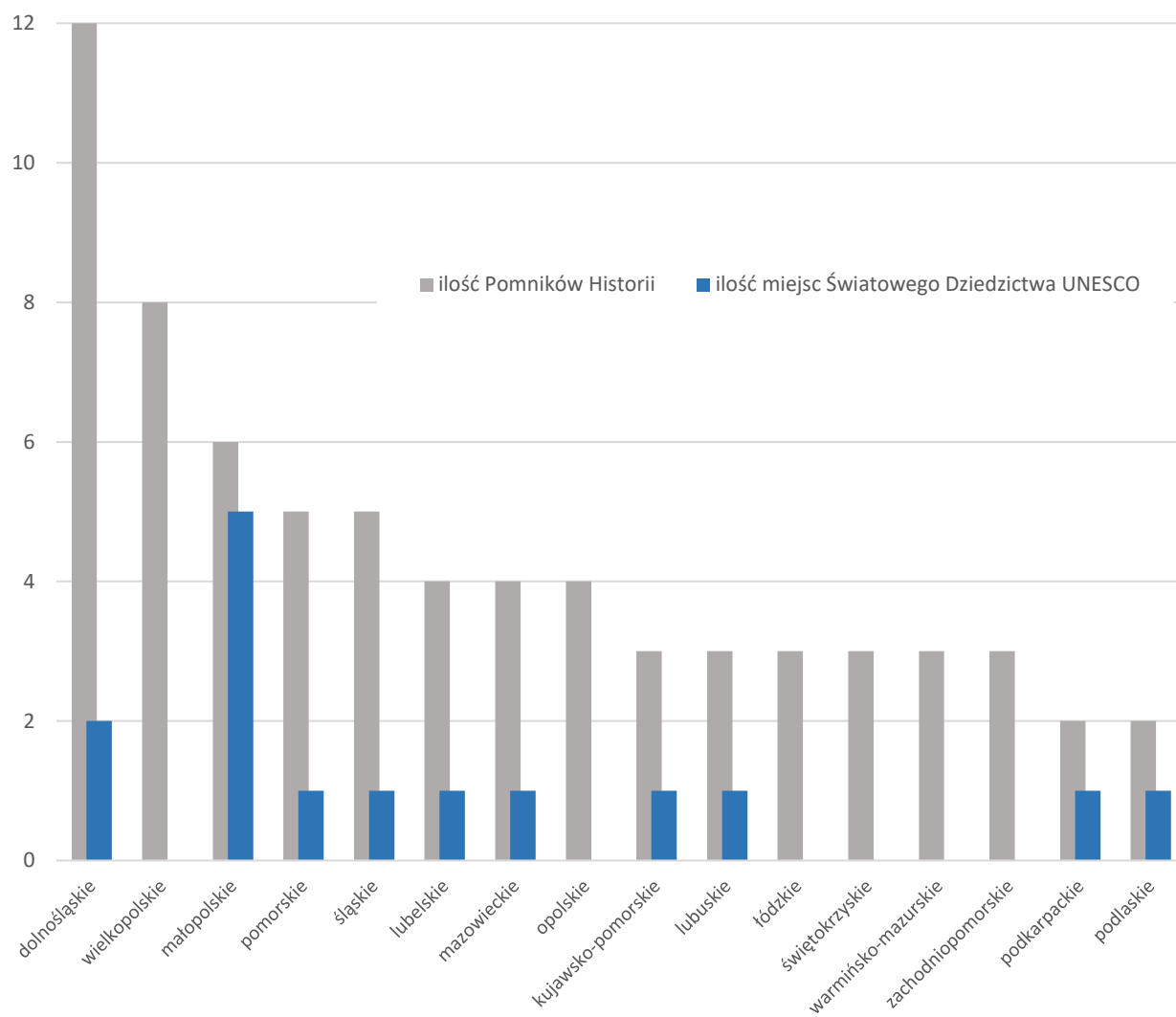
Ryc. 10. Obiekty dziedzictwa zgromadzone w muzeach: liczba muzealiów województwami

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

KONKLUZJA 1. Dzięki olbrzymiemu potencjałowi zgromadzonych muzealiów i ich wartości edukacyjnej województwo mazowieckie ma większą niż inne województwa szansę uwrażliwienia współczesnych pokoleń na ważność dziedzictwa. To istotne w kontekście skali wyzwań co do opieki nad zabytkami.

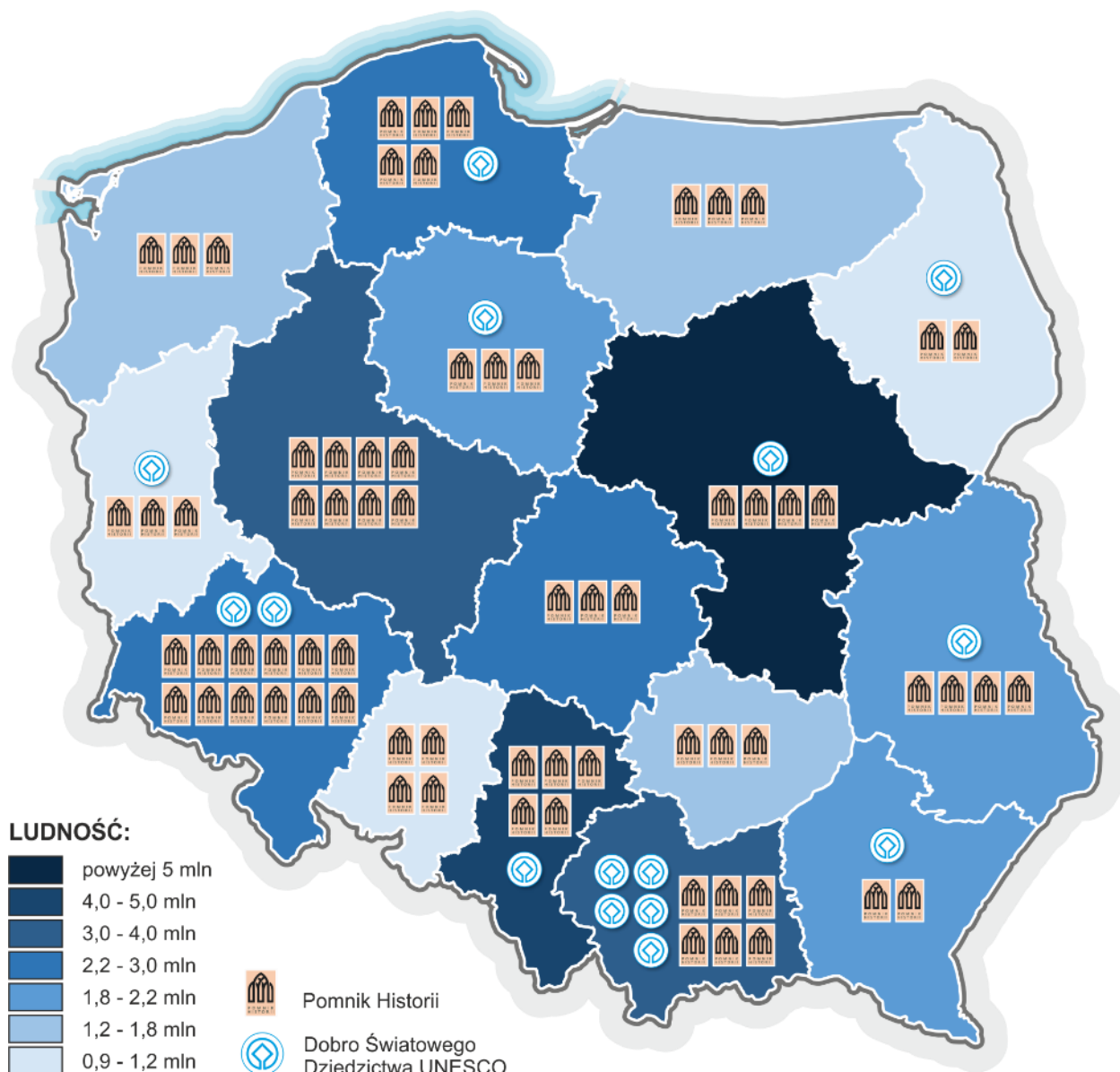
Na koniec tego podrozdziału warto jeszcze odrębnie przejrzeć zasób obiektów najcenniejszych, mających największą siłę oddziaływania na współczesne pokolenia. Przyjmijmy roboczo, że obiektami takimi są potencjalnie przede wszystkim **Pomniki Historii** oraz **obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO** (*World Heritage List*). Choć ta druga kategoria obejmuje nie tylko zabytki, to jednak warto je zestawić razem i prześledzić ich rozkład pomiędzy województwa. Jedne i drugie uzyskują wpis do swej kategorii na podstawie znaczenia i walorów wybitnych, po bardzo starannej procedurze weryfikacyjnej. A więc można domyślać się, że jedne i drugie mają (lub mogą mieć przy właściwej promocji) szczególną skalę oddziaływania na współczesne życie i szczególniey potencjał zapraszania dzisiejszych pokoleń do żywego kontaktu z dziedzictwem.

Ryc. 11. Pomniki Historii i miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO w województwach

Opracowanie własne na podstawie danych NID

Zestawienie powyższe, na którym – warto odnotować – województwo mazowieckie ma taki sam potencjał najcenniejszych obiektów, jak mająca dużo mniej mieszkańców Lubelszczyzna, warto nałożyć na mapę rozmieszczenia ludności, aby zobrazować w przybliżeniu rozkład dostępności dla Polaków poszczególnych obiektów.

Ryc. 12. Pomniki Historii i miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO: dostęp Polaków do najcenniejszych obiektów

Opracowanie własne na podstawie danych NID i BDL GUS

Dla porządku należy jeszcze wspomnieć o europejskiej formie wyróżnienia ważnych obiektów dziedzictwa poprzez nadanie obiektowi tytułu **Znak Dziedzictwa Europejskiego**. Od 2015 roku znak jest przyznawany przez Komisję Europejską raz na dwa lata. Obecnie państwa członkowskie mogą zgłaszać co najwyżej dwa obiekty, a niezależni eksperci oceniają te zgłoszenia i wybierają po jednym miejscu z każdego kraju. Na podstawie rekomendacji ekspertów Komisja Europejska zatwierdza, który obiektom znak zostaje przyznany.

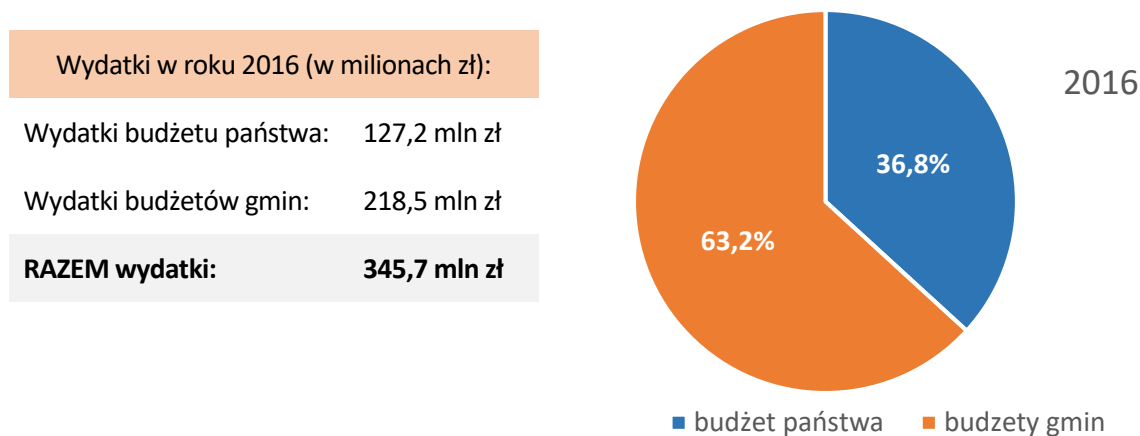

Dotychczas wyróżnienie otrzymały cztery obiekty z Polski: (1) Unia Lubelska, zawarta między Polską i Litwą w 1569 roku i lubelskie zabytki z nią związane, (2) Historyczna Stocznia Gdańska – obiekty związane z powstaniem „Solidarności”, (3) Konstytucja 3 Maja oraz (4) Cmentarz wojenny nr 123 – Łużna-Pustki z okresu I wojny światowej. **Z tej listy Konstytucja 3 Maja jest wyraźnie związana z Warszawą jako miejscem uchwalenia, lecz dotychczas wydaje się nie być dostatecznie wyeksponowaną częścią niematerialnego dziedzictwa województwa mazowieckiego.** W 2017 roku Polska zgłosiła dwa kolejne obiekty, oba spoza województwa mazowieckiego: (Łódź - wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego oraz Półwysep Westerplatte).

Wydatki gmin województwa mazowieckiego na ochronę dziedzictwa na tle kraju

Śledząc w tym rozdziale środki przeznaczane na zachowanie dziedzictwa skupimy się najpierw na wydatkach gmin, potem zaś na wydatkach województwa. Niestety obraz ten będzie niepełny, ponieważ ograniczy się do środków publicznych. Nie ma obecnie zgromadzonych danych o środkach prywatnych finansujących opiekę nad zabytkami, a z budżetów publicznych to przez budżety gmin przepływa największy strumień środków na ochronę zabytków i opiekę nad nimi. Budżet centralny także dysponuje w rozdziale 92120 mniejszymi kwotami niż zsumowane budżety gmin. Nawet gdy do nieco ponad 97 mln centralnych wydatków na ochronę zabytków dodamy jeszcze 30 mln z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Krakowa (którym dysponuje Kancelaria Prezydenta), to i tak wydatki centralne na ochronę zabytków są razem niemal dwukrotnie mniejsze od wydatków gmin na ten cel.

Ryc. 13. Rozdziału klasyfikacji budżetowej 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami: przewaga wydatków budżetów gmin nad wydatkami budżetu państwa (2016)

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz Sprawozdania tabelarycznego z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2016 r. (Ministerstwo Finansów)

W strukturze klasyfikacji budżetowej mamy jeszcze jeden ważny rozdział związany z zachowaniem dziedzictwa: to rozdział 92118 – Muzea. Tu proporcja wydatków jest zgoła inna i trzy czwarte z kwoty 1 519 mln zł w 2016 roku wypłynęło z budżetu państwa, a tylko jedna czwarta z budżetów gmin. Jednak ta jedna czwarta to nadal 386 mln, a więc zdecydowanie więcej niż wydatki gmin na ochronę zabytków. To obrazuje ogromną przepaść pomiędzy finansowaniem instytucji muzealnych a finansowaniem ochrony dziedzictwa w przestrzeniach publicznych i krajobrazie miast, które są dobrem wspólnym mieszkańców. Prześledzimy kolejno, jak w okresie 2013-2016 (ostatnich czterech zamkniętych lat budżetowych przed rokiem wykonywania niniejszej diagnozy) wyglądały wydatki gmin w poszczególnych województwach na te dwa rozdziały klasyfikacji budżetowej. A że województwa są bardzo zróżnicowane co do potencjału ludności i dochodów, to oprócz pierwszych dwóch tabel tej analizy posłużymy się ujęciem *per capita* sprowadzającym dane o wydatkach na wspólny poziom i umożliwiającym porównywalności kwot w budżetach.

Tab. 5. Wydatki budżetów gmin w rozdziale 92118 – muzea: 2013 – 2016

Województwo	2013	2014	2015	2016
DOLNOŚLĄSKIE	28 986 924,51 zł	30 869 997,69 zł	34 981 475,61 zł	35 576 154,47 zł
KUJAWSKO-POMORSKIE	18 419 831,02 zł	22 618 589,19 zł	22 089 601,90 zł	17 808 584,03 zł
LUBELSKIE	5 356 906,00 zł	5 486 875,00 zł	6 211 118,86 zł	6 465 137,96 zł
LUBUSKIE	3 464 570,26 zł	5 707 476,91 zł	5 203 813,35 zł	5 871 519,13 zł
ŁÓDZKIE	24 121 201,06 zł	25 414 143,65 zł	26 954 153,42 zł	30 334 194,97 zł
MAŁOPOLSKIE	35 009 801,98 zł	35 368 046,03 zł	43 117 568,85 zł	50 819 655,50 zł
MAZOWIECKIE	76 293 707,03 zł	72 056 983,91 zł	87 914 200,84 zł	85 730 738,71 zł
OPOLSKIE	9 289 273,05 zł	4 402 488,74 zł	4 163 178,08 zł	11 092 314,34 zł
PODKARPACKIE	6 228 997,15 zł	7 004 478,50 zł	6 947 418,98 zł	7 441 945,80 zł
PODLASKIE	7 486 222,29 zł	6 846 415,39 zł	8 180 154,43 zł	7 992 331,17 zł
POMORSKIE	31 875 053,67 zł	40 068 310,21 zł	37 206 950,88 zł	30 670 621,89 zł
ŚLĄSKIE	46 847 716,57 zł	63 576 708,20 zł	87 878 072,10 zł	51 711 359,99 zł
ŚWIĘTOKRZYSKIE	4 413 346,98 zł	6 608 066,00 zł	4 674 765,34 zł	5 309 415,72 zł
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	4 087 134,79 zł	5 574 464,51 zł	4 883 846,58 zł	5 027 736,27 zł
WIELKOPOLSKIE	25 415 518,88 zł	23 424 973,99 zł	23 495 899,35 zł	23 415 590,39 zł
ZACHODNIOPOMORSKIE	8 608 024,46 zł	9 727 466,82 zł	9 934 572,42 zł	11 095 294,20 zł
	335 904 229,70 zł	364 755 484,74 zł	413 836 790,99 zł	386 362 594,54 zł

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

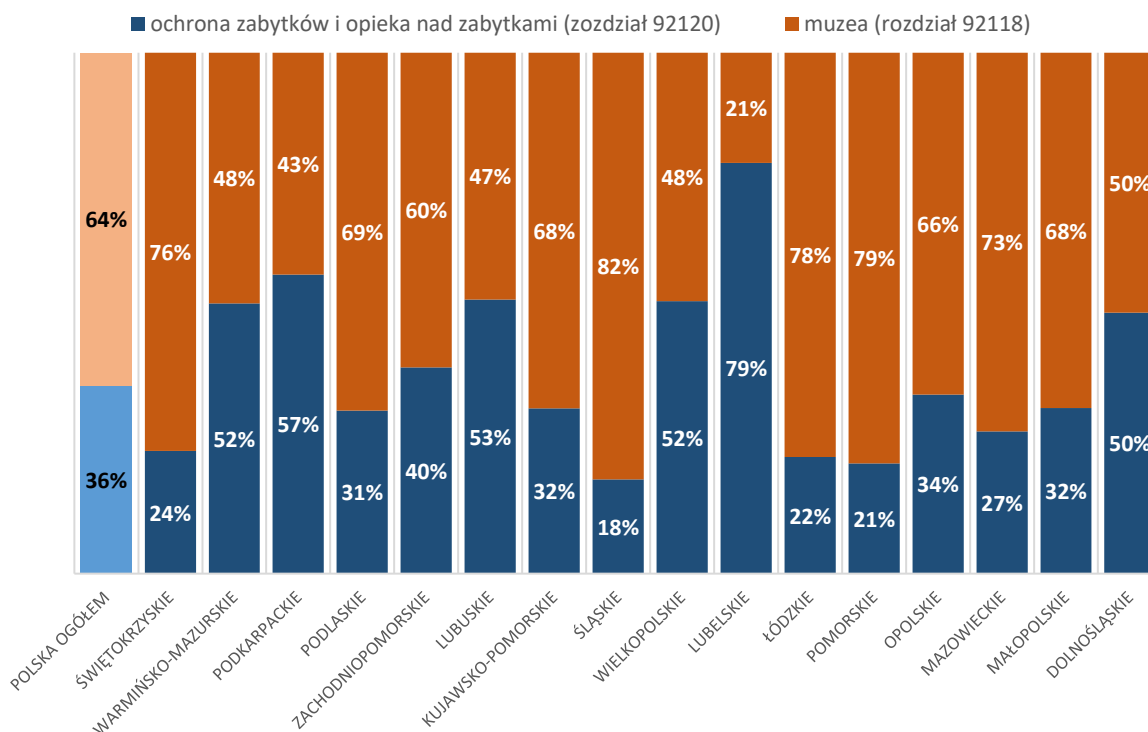
Tab. 6. Wydatki budżetów gmin w rozdziale 92120 – ochrona zabytków i opieka nad zabytkami

Województwo:	2013	2014	2015	2016
DOLNOŚLĄSKIE	54 351 843,54 zł	58 709 025,01 zł	48 213 993,03 zł	35 706 527,82 zł
KUJAWSKO-POMORSKIE	11 070 135,29 zł	7 327 702,05 zł	11 573 724,35 zł	8 269 784,22 zł
LUBELSKIE	22 224 843,44 zł	42 656 534,01 zł	6 809 337,83 zł	24 111 058,46 zł
LUBUSKIE	9 729 621,27 zł	8 921 980,54 zł	8 580 068,78 zł	6 521 902,23 zł
ŁÓDZKIE	16 593 885,08 zł	18 447 607,88 zł	11 721 029,64 zł	8 742 532,38 zł
MAŁOPOLSKIE	19 330 029,09 zł	25 997 316,08 zł	18 642 981,79 zł	23 707 229,23 zł
MAZOWIECKIE	23 683 272,93 zł	15 150 419,44 zł	23 341 290,33 zł	32 248 635,05 zł
OPOLSKIE	7 394 150,53 zł	6 871 874,09 zł	5 239 673,70 zł	5 806 253,00 zł
PODKARPACKIE	27 333 036,11 zł	13 388 062,18 zł	11 044 197,08 zł	10 030 227,46 zł
PODLASKIE	5 894 235,48 zł	3 469 583,67 zł	2 837 548,62 zł	3 642 799,58 zł
POMORSKIE	8 143 855,18 zł	9 388 324,08 zł	10 788 704,31 zł	8 233 153,13 zł
ŚLĄSKIE	11 265 157,81 zł	19 480 094,27 zł	22 932 284,02 zł	11 432 175,63 zł
ŚWIĘTOKRZYSKIE	6 258 983,36 zł	2 918 573,49 zł	1 585 615,24 zł	1 635 401,48 zł
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	8 004 386,20 zł	16 238 172,81 zł	6 607 378,13 zł	5 421 104,01 zł
WIELKOPOLSKIE	9 281 126,53 zł	9 205 000,29 zł	14 586 737,50 zł	25 711 034,73 zł
ZACHODNIOPOMORSKIE	16 019 556,31 zł	16 433 428,12 zł	11 294 607,52 zł	7 262 696,98 zł
	256 578 118,15 zł	274 603 698,01 zł	215 799 171,87 zł	218 482 515,39 zł

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jeśli chodzi o wydatki na muzea, to w kwotach bezwzględnych dominują gminy województwa mazowieckiego⁷ (tylko w roku 2015 zbliżyło się do niego województwo śląskie). To rozumiałe, zważywszy na największy potencjał budżetowy i ludnościowy województwa mazowieckiego. Jednak gdy przyjrzymy się tabeli 4, zauważymy, że zgoła inaczej wygląda sytuacja w zakresie wydatków na ochronę zabytków i opiekę nad nimi. Tu ujęte zbiorczo gminy woj. mazowieckiego – pomimo swojej dominacji budżetowej i ludnościowej – w żadnym roku nie były liderem rankingu i wprawdzie w roku 2016 zajmowały II miejsce (po dolnośląskim), ale – przykładowo – w roku 2014 zajęły dopiero 8 miejsce na 16 województw, ulegając województwom o znacznie skromniejszych budżetach, jak warmińsko-mazurskie, łódzkie czy zachodniopomorskie. Wiele wyjaśnia tu zestawienie proporcji wydatków na muzea i na zabytki, jakich dokonują gminy poszczególnych województw. Oto wykres porównujący te proporcje.

Ryc. 14. Proporcje gminnych wydatków na muzea i ochronę zabytków – województwami (2016)

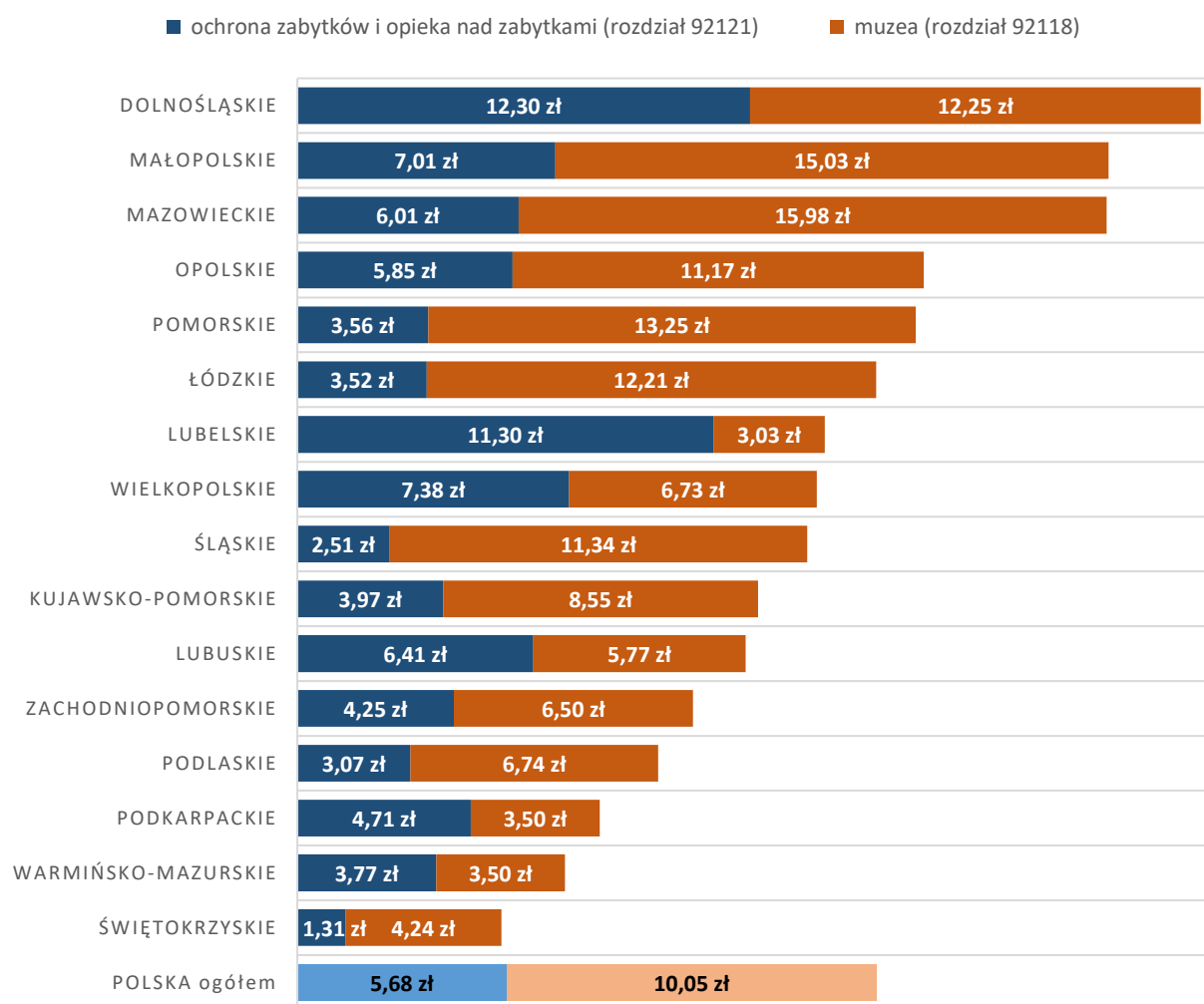

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jak widać, w pięciu województwach gminy wydają więcej na zabytki niż na muzea (liderem jest tu Lubelszczyzna), w jednym wydatki te są zrównoważone, ale w pozostałych województwach zdecydowanie hojniej finansuje się muzea. Należy do nich mazowieckie, gdzie proporcja wydatków gminnych na te dwa aspekty dbałości o dziedzictwo jest jeszcze bardziej przechylona w stronę muzeów niż średnio w kraju (73% na muzea wobec 64% średnio w Polsce). Bardziej zbiektywizowany obraz obu rodzajów wydatków wyrażających dbałość o dziedzictwo da jednak dopiero ujęcie per capita. Oto kwoty wydawane przez gminy w 2016 roku na zabytki i muzea w przeliczeniu na jednego mieszkańca.

⁷ Chodzi o zsumowane wydatki budżetów **gmin** z danego województwa, bez uwzględnienia wydatków z budżetu województwa.

Ryc. 15. Wydatki gmin per capita na muzea oraz ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami (2016)

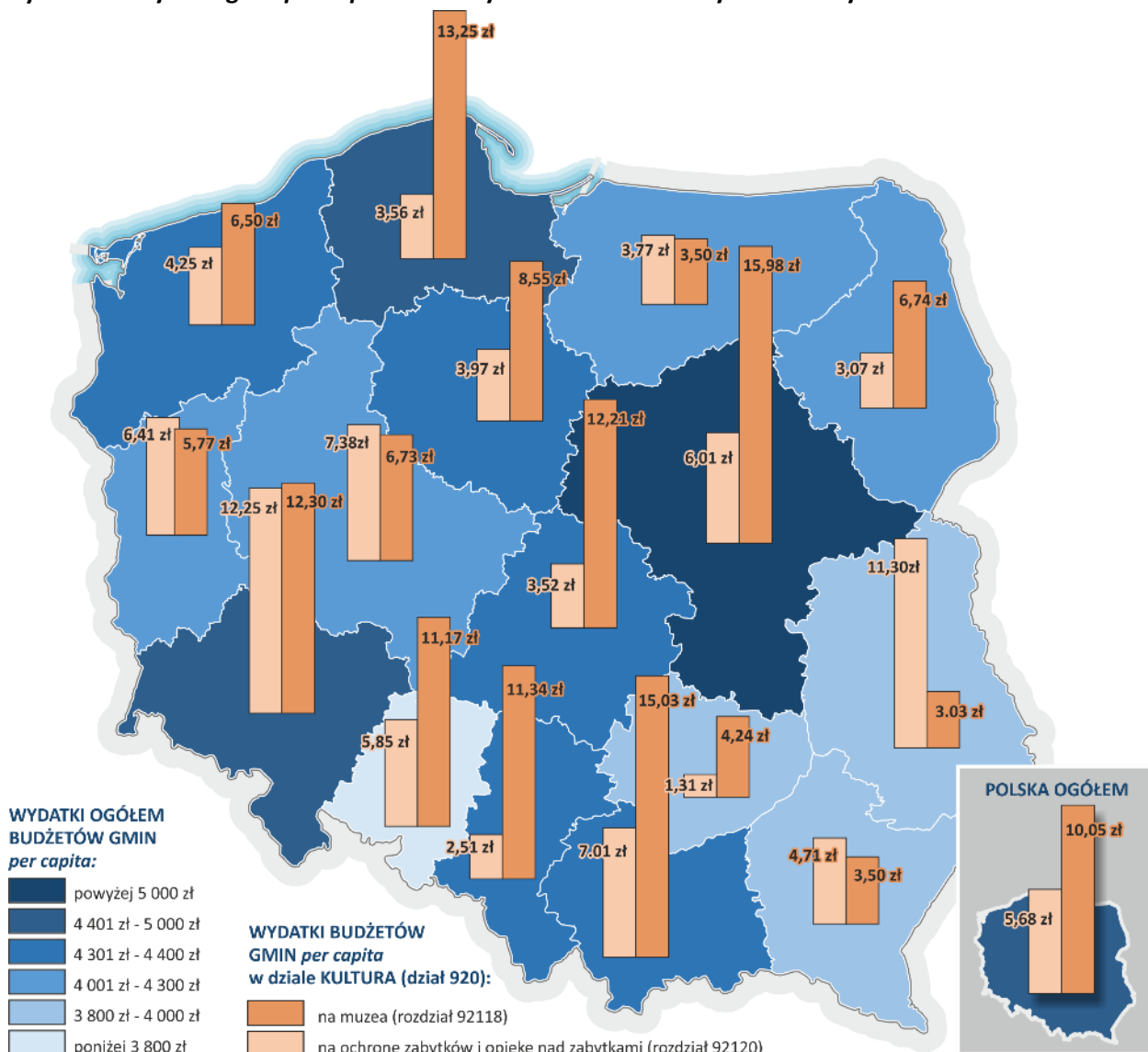
Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Ogólnie gminy województwa mazowieckiego w tym zestawieniu prezentują się korzystnie, zajmując trzecie miejsce dzięki największym wydatkom na muzea. Jednak **jeśli chodzi o zabytki, gminy województwa mazowieckiego zajmują dopiero szóste miejsce**, sytuując się tylko nieznacznie przed gminami Opolszczyzny (statystycznie najbiedniejszymi w Polsce, a trzeba pamiętać, że z kolei gminy mazowieckie są statystycznie najbogatsze). **Ta sytuacja wymaga głębokiej analizy.**

KONKLUZJA 2. Wydatki gmin województwa mazowieckiego na ochronę zabytków i opiekę nad nimi są niskie i wynoszą tylko minimalnie ponad 6 zł rocznie na mieszkańca. Poziom ten wydaje się niepokojąco niski w zestawieniu wydatkami gmin w innych województwach.

Poniższy kartodiagram pokazuje podsumowanie całego powyższego wywodu: zestawienie wydatków per capita na muzea oraz na ochronę zabytków na tle ogólnej zamożności gmin w poszczególnych województwach, wyrażonej poziomem wydatków ogółem per capita.

Ryc. 16. Wydatki gmin *per capita* 2016: wydatki na muzea i zabytki na tle wydatków OGÓŁEM

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Podsumowując: stosunkowo dużym zasobom dziedzictwa w województwie mazowieckim nie towarzyszy do-
tąd odpowiednie zaangażowanie gmin w ochronę zabytków i opiekę nad nimi.

KONKLUZJA 3. Wydatki gmin mazowieckich na poziomie wydatków Opolszczyzny czy województwa lubuskiego wobec skali zadań jaka wynika z drugiej w kraju liczby zabytków nieruchomych i piątej w kraju liczby zabytków ruchomych powinna być przesłanką do bardzo poważnej refleksji. Przy takim poziomie inwestowania w stan dziedzictwa nie można się spodziewać choćby nie pogarszania się stanu zabytków, nie mówiąc już o poprawie ich stanu.

Wydatki Samorządu Województwa Mazowieckiego na ochronę dziedzictwa na tle kraju

Wydatki budżetu województwa mazowieckiego na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami⁸ warto prześledzić na tle podobnych wydatków innych województw. W ostatnim roku budżetowym, dla którego są dostępne sprawozdania budżetowe, a więc roku 2016, wydatki ten cel w kwotach bezwzględnych i w przeliczeniu na mieszkańca przedstawiały się następująco.

Tab. 7. Wydatki województw na ochronę zabytków w roku 2016

Województwo	Kwota wydatków na ochronę zabytków	Liczba ludności	Wydatki na zabytki <i>per capita</i>
Lubuskie	980 869,88zł	1017376	0,96zł
Łódzkie	2 000 000,00zł	2485323	0,80zł
Śląskie	3 442 648,00zł	4559164	0,76zł
podlaskie	770 000,00zł	1186625	0,65zł
zachodniopomorskie	856 185,00zł	1708174	0,50zł
pomorskie	959 013,00zł	2315611	0,41zł
wielkopolskie	902 000,00zł	3481625	0,26zł
warmińsko-mazurskie	100 000,00zł	1436367	0,07zł
świętokrzyskie	83 650,00zł	1252900	0,07zł
małopolskie	160 580,00zł	3382260	0,05zł
kujawsko-pomorskie	25 900,00zł	2083927	0,01zł
podkarpackie	9 350,00zł	2127656	0,00zł
Mazowieckie	-zł	5365898	-zł
Lubelskie	-zł	2133340	-zł
Dolnośląskie	-zł	2903710	-zł
Opolskie	b.d.	993036	b.d.

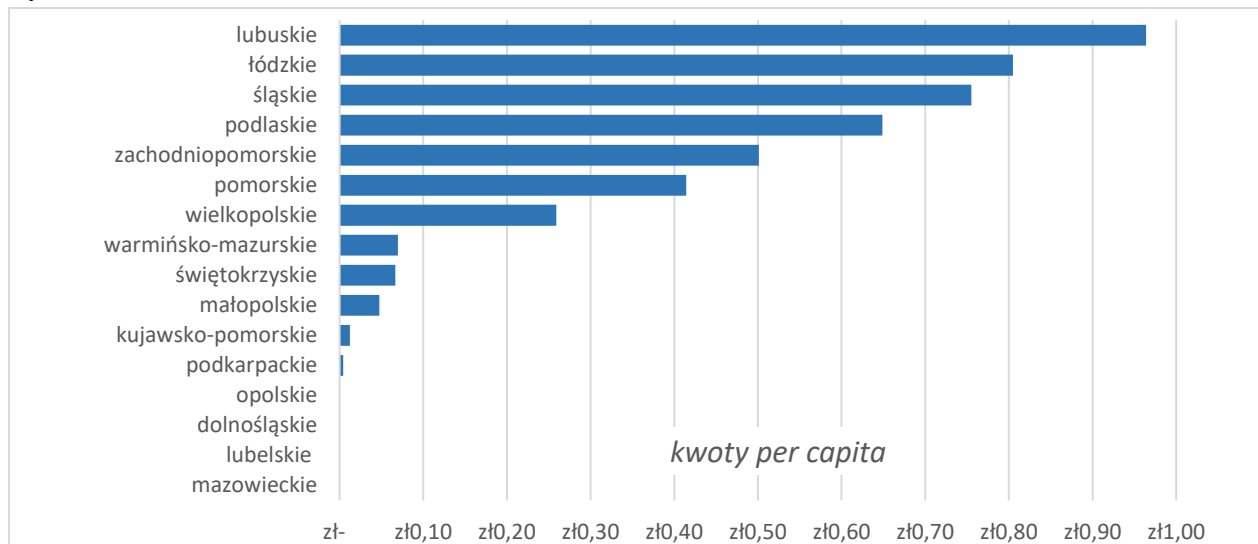
Opracowanie własne

Jak wynika z powyższych danych, województwo mazowieckie nie przeznaczają żadnych specjalnie wyodrębnionych środków na opiekę i ochronę zabytków. Sytuacja ta jednak ma swoje uzasadnienie. Zgodnie z Uchwałą 139/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 kwietnia 2014 r. w sprawie przyjęcia „Programu postępowania ostrożnościowego Województwa Mazowieckiego” ograniczono znacznie wydatki z budżetu, m.in. zredukowano środki na opiekę nad zabytkami. Brak środków finansowych w budżecie województwa był spowodowany koniecznością odprowadzania obowiązkowej wpłaty do budżetu państwa tzw. „janosikowego”. Województwo mazowieckie znajduje się pod tym względem w specyficznej sytuacji, w której bardzo dobra sytuacja stolicy odbija się niekorzystnie na reszcie województwa, pogłębiając często istniejący tam kryzys. Jest to spowodowane sposobem naliczania „janosikowego”.

⁸ Chodzi o wydatki dokonywane w ramach działu 93 klasyfikacji budżetowej „Kultura i Dziedzictwo”, mieszczące się w rozdziale klasyfikacji budżetowej 92 120 „ochrona zabytków i opieka nad zabytkami”

Warto zwrócić również uwagę, że brakuje informacji, ile środków wydają samorzady województw na ochronę i opiekę nad zabytkami, których są właścicielem. Również bardzo często zabytki, których właścicielem są samorzady województw, to siedziby instytucji kultury i środki na ich utrzymanie przekazywane są w dotacjach podmiotowych i celowych. Kwoty te nie są zatem specjalnie wyodrębnione jako przeznaczone na opiekę nad zabytkami.

Ryc. 17. Wydatki województw na ochronę zabytków per capita w roku 2016

Opracowanie własne

Charakterystyka dziedzictwa województwa mazowieckiego

Na wstępie tego rozdziału musimy wprowadzić uporządkowanie metodyczne.

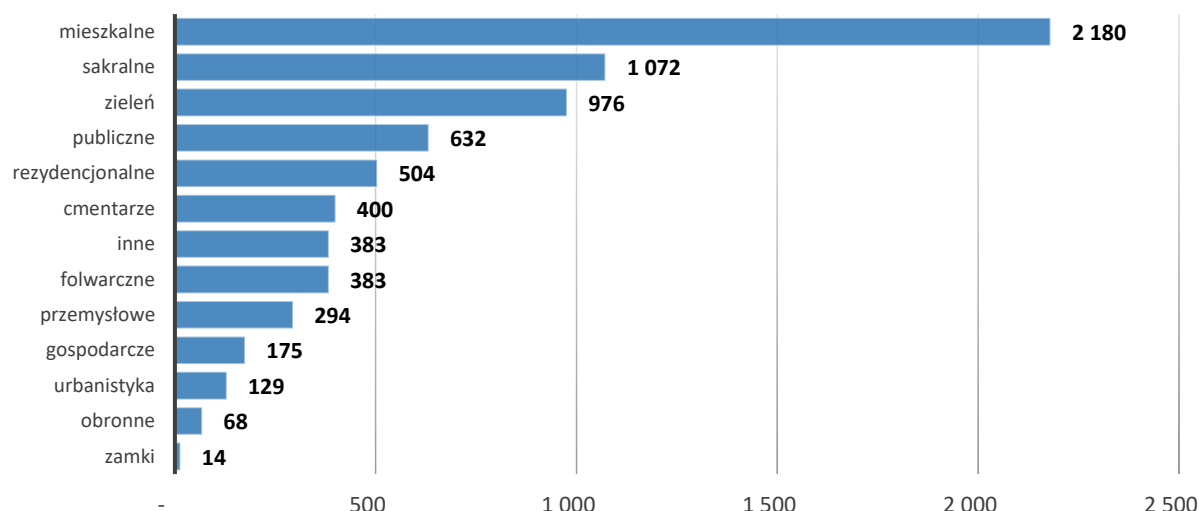
1. Rozdział ten dzieli się na sześć podrozdziałów: (1) zabytki nieruchome, (2) zabytki ruchome, (3) zabytki archeologiczne, (4) obiekty w zasobie muzealnym, (5) dziedzictwo niematerialne i (6) zabytki, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego. Uporządkowanie to ma swoje oczywiste źródło w uregulowaniach formalnych: w kategoriach zabytków objętych rejestrami A, B i C, z dodanym dziedzictwem niematerialnym jako oczywistym dopełnieniem materialnej części dziedzictwa, wreszcie muzealiami, jako częścią dziedzictwa chronioną na podstawie przepisów odrębnych.
 2. Trzeba także zauważyć, że powyższe kategorie „wertykalne” – swoiste duże silosy na zabytki danego rodzaju – choć znakomicie porządkują rejestrowanie i ewidencjonowanie dziedzictwa, to nie są optymalne, gdy chodzi o planowanie jego zachowania i opieki nad nim poprzez działania praktyczne. Tu potrzebne są często uporządkowania „horyzontalne”, grupujące zabytki różnych kategorii, lecz podlegające podobnym zagrożeniom lub mogące skorzystać z podobnych szans.
 3. Jednym z możliwych przykładów takiej kategoryzacji „horyzontalnej” jest podział zabytków z uwagi na rodzaj własności: pewne działania mogą wszak dotyczyć głównie (albo wyłącznie) zabytków będących własnością publiczną, a inne – głównie (albo wyłącznie) zabytków prywatnych.
- Biorąc pod uwagę to, co napisano powyżej, rozdział ten – zachowując główny podział na sześć podrozdziałów – wewnątrz poszczególnych podrozdziałów stosuje już przede wszystkim kategoryzacje i typologie **użyteczne**

praktycznie. Omawiamy więc w tym rozdziale obok siebie raczej grupy zabytków o podobnych problemach niż rejestrowane na podstawie podobnych kryteriów. Diagnoza bowiem ma mieć użyteczność praktyczną.

Zabytki nieruchome

Kategoria zabytków nieruchomych – odwołując się klasyfikacji stosowanej przez NID – dzieli się na 12 kategorii (plus trzynasta kategoria „inne”).

Ryc. 18. Rejestrowe zabytki nieruchome województwa mazowieckiego – według liczebności kategorii

Opracowanie własne na podstawie danych NID

Wśród nich w województwie mazowieckim dominują ilościowo zabytki mieszkalne (30,2% wszystkich zabytków nieruchomych), sakralne (14,9%) i zieleń (13,5%), podczas gdy na drugim końcu skali mamy zamki (0,2%) i zabytki obronne (0,9%). Przy tak nierównym rozkładzie kategorii wszelka zbiorcza statystyka jest bardzo zawodna. Chcąc być rzetelnym trzeba np. wykluczać do odrębnej analizy zabytki mieszkalne, a pozostałe jedenaście kategorii analizować razem⁹. To jednak stwarza sytuację rozczłonkowania obrazu diagnostycznego. Będziemy więc łączyć ujęcia całościowe i częściowe, komentując je łącznie.

Odwołując się z kolei do wspomnianych wcześniej kategorii „horyzontalnych”, poddamy oddzielnej analizie grupę zabytków drewnianych (wspólną dla różnych kategorii „wertykalnych”: mogą być wszak drewniane zabytki sakralne, mieszkalne, gospodarcze, publiczne itd.). Wydzielimy do analizy tę kategorię z uwagi na narażenie na podobną grupę zagrożeń: zagrożenie pożarem oraz korozją biologiczną.

⁹ Należy zaznaczyć, że podział na kategorie zastosowany przez nas powyżej jest już nieaktualny, bo od 2017 r. NID wprowadził nowy podział i obecnie dotychczasowa kategoria „urbanistyka” zmieniła nazwę na „przestrzenne” oraz pojawiła się nowa kategoria zabytków „transportowych” (wyodrębnionych z dotychczasowych kategorii „przemysłowe”, „użyteczności publicznej” oraz „inne”). Jednak odwołując się do danych diagnostycznych sprzed 2017 r., ze zrozumiałych względów stosujemy podział, w jakim dane te zostały opublikowane.

Ponieważ zgodnie z Ustawą **podstawą do sporządzania niniejszego programu powinna być wojewódzka ewidencja zabytków¹⁰, pozyskano najbardziej aktualne dane od Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków**. Jednak należy podkreślić, że otrzymany materiał z lipca 2017 r. w kwestii zabytków nieruchomości przedstawia wyłącznie wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Oznacza to, że tabela „jest odzwierciedleniem dwóch, ząbających się zbiorów: zabytków znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków znajdujących się w rejestrze zabytków nieruchomości (rejestr A)¹¹”. Stąd być może znaczne rozbieżności w porównaniu z danymi z NID i wynikami Badania MBPR.

Przekazana przez MWKZ 23 sierpnia 2017 r. tabela zawiera **6 584** pozycje oznaczające pojedyncze obiekty z przypisanymi adresami, z czego 3 495 przypisane jest do Rejestru A, 5 597 posiada datę lub daty wpisania do ewidencji, a dalszych 114 oznaczono jako ewidencję niedatowaną. Opracowanie „Dokumentacja ewidencyjna w zbiorach NID – Zabytki nieruchome” wykazuje dla województwa mazowieckiego **14 362** karty w Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na marzec 2014), przy czym jest to liczba zbliżona do województwa lubelskiego, a mniejsza wyłącznie od dolnośląskiego i wiodącego w tej kategorii wielkopolskiego. Liczba zamkniętych zbiorów ewidencyjnych dla mazowieckiego jest natomiast stosunkowo niewielka – 31 148 kart adresowych stanowi poniżej 5% z ogólnej liczby ok. 650 tys. dla całego kraju, należy jednak stwierdzić, że tu różnice pomiędzy województwami są istotne.

W ramach tego zestawienia wyróżnia się 14 217 obiektów ewidencyjnych, w tym następujące kategorie:

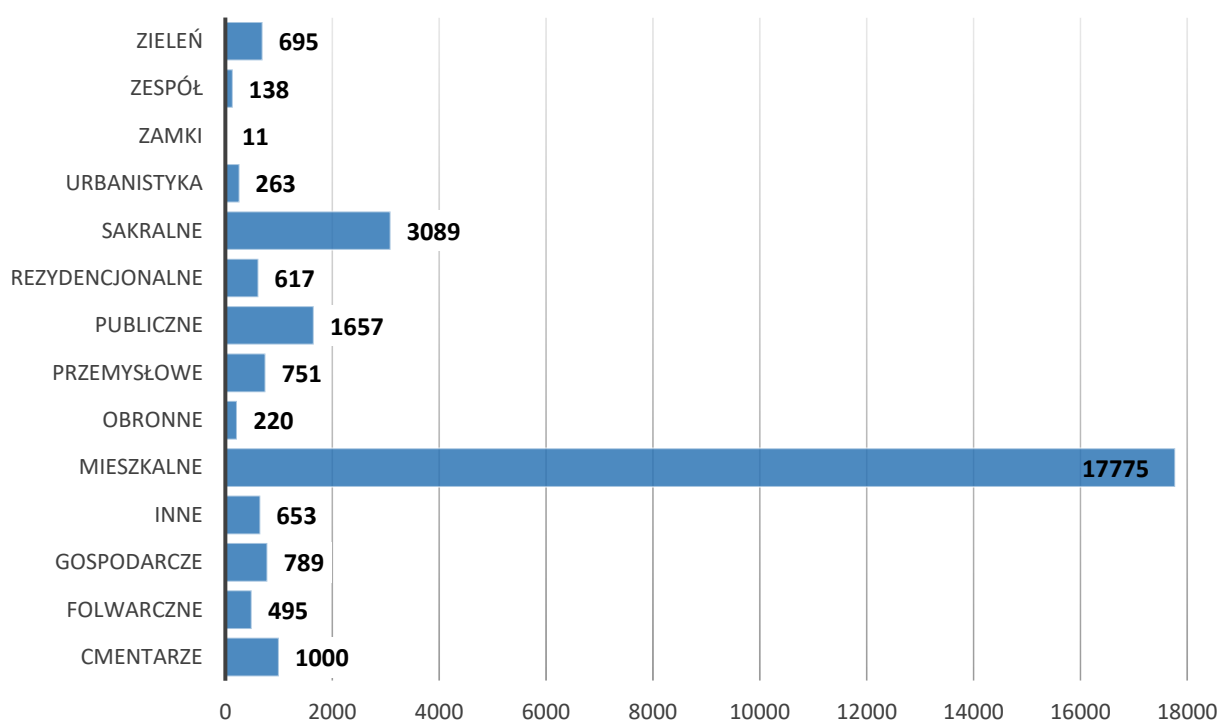
1. Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa – 11 685 obiektów
2. Ewidencje parków – 1 028
3. Karty ewidencyjne cmentarzy – 1 504

W ramach zamkniętych zbiorów ewidencyjnych:

4. Teczki urbanistyczne – 145
5. Karty adresowe – 31 148

¹⁰ Wynika to z art. 21 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹¹ objaśnienia tabeli dostępne na stronie MWKZ

Ryc. 19. Liczebność zabytków nieruchomych wg kategorii NID – wyniki badań ankietowych JST

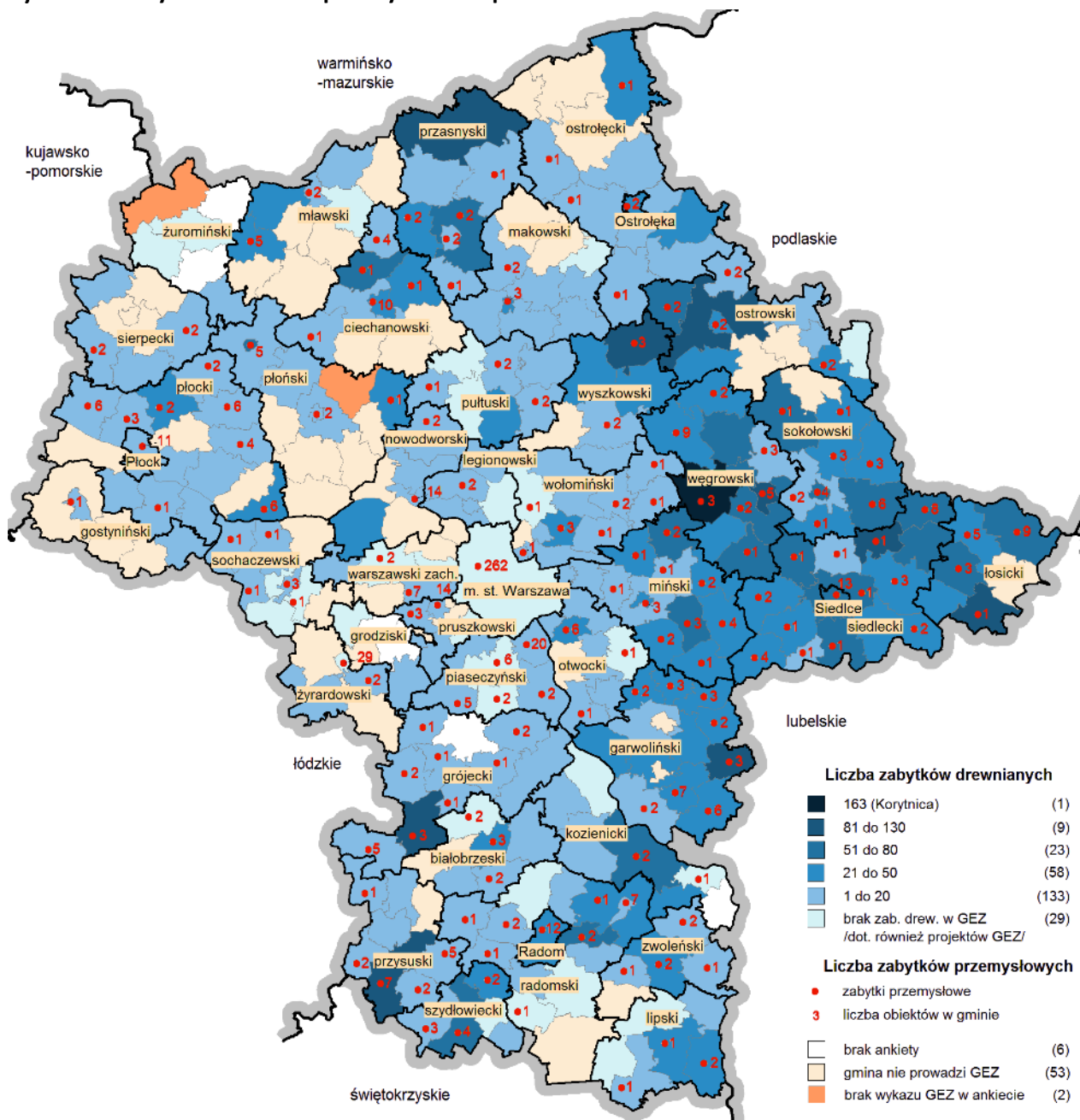
Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

W badaniu wyróżniono jako oddzielne kategorie zabytki drewniane, przemysłowe i zagrożone zniszczeniem. Ustalono, że **wśród wykazanych obiektów jest 5353 zabytków drewnianych**, co stanowi 19% ogólnej liczby zabytków znajdujących się w ewidencji. Procent ten jest wysoki i oznacza, że tego typu zabytki powinny być wyróżnione w adresowanych do nich działaniach. 1260 obiektów drewnianych nie posiada zabezpieczenia przeciwpożarowego, a publicznie dostępnych jest 527 zabytków, czyli prawie 10%.

Lista obiektów przemysłowych liczy 752 obiekty, co stanowi niecałe 2,7% ogólnej liczby zabytków nieruchomych uwzględnionych w badaniu. Nie jest to liczba wysoka, jednak aż 50 obiektów nie posiada zabezpieczenia przeciwpożarowego, a publicznie dostępnych jest 55 zabytków przemysłowych, czyli ponad 7%.

Ilość zabytkowych obiektów drewnianych i przemysłowych na mapie województwa obrazuje poniższy kartogram. Największa ilość zabytków drewnianych występuje w powiecie węgrowskim w gminie Korytnica (163), zdecydowanie więcej tego typu architektury znajduje się na wschodzie województwa oraz w gminie Chorzele na północy i w gminach Przysucha oraz Mogielnica na południu. Zdecydowanie najwięcej zabytków przemysłowych koncentruje na swoim obszarze Warszawa – 262.

Ryc. 20. Zabytki drewniane i przemysłowe na podstawie Badania MBPR

Źródło: opracowanie MBPR. Liczby w nawiasach oznaczają liczbę ankiet w danym przedziale, rycina nie obrazuje faktycznych zasobów, a jedynie przedstawia dane wykazane przez JST w ankietach.

Zabytki ruchome

Zgodnie z zapisami art. 6 ust. 2 Ustawy o ochronie i opiece podlegają także **zabytki ruchome**, będące w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami, numizmatami, pamiątkami historycznymi, militariami, wytworami techniki, środkami transportu, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Jak wyjaśnia NID:

Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są również, nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna, takie jak: detal architektoniczny, dekoracja architektoniczna (polichromie, sztukaterie), a nawet elementy tzw. małej architektury (obiekty o charakterze czysto dekoracyjnym, np. rzeźby ogrodowe, obiekty niekubaturowe, np. nagrobki cmentarne, kapliczki przydrożne, a nawet stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz, jak różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia itp.). Obiekty tego typu, jeżeli mają znaleźć się w rejestrze zabytków lub w ewidencji, muszą w pełni posiadać charakter indywidualnych, niepowtarzalnych tworów artystycznych.

Rejestr zabytków ruchomych wg. stosunkowo najświeższych danych (czerwiec 2017) podaje dla województwa mazowieckiego „stan zabytków B”, czyli obiektów zabytkowych sztuki i rzemiosła artystycznego 2 015 decyzji obejmujących **20 727 obiektów**. Wśród nich wyróżniono wyposażenie świątyń, które stanowią największą grupę – 14 090, a także 3 538 kolekcji i 3 099 innych zabytków ruchomych. Mazowieckie zajmuje też **piątą pozycję** pod względem liczby obiektów w tej kategorii w zestawieniu z ponad 258 tys. w skali kraju i wobec 52 128 obiektów u przodującego tej kategorii województwa podkarpackiego.

Ewidencja zabytków ruchomych NID po wprowadzeniu 58 kart z 2015 r. dla województwa mazowieckiego zamykała się liczbą **38 940**, co daje ok. 10% całkowitej ilości kart w kraju. Tu znów przodują wyraźnie województwa dolnośląskie (64 788) i wielkopolskie (49 921), natomiast województwo o najmniejszej liczbie kart zabytków ruchomych to łódzkie (9 921).

Ciekawym spostrzeżeniem jest duża ilość zewidencjonowanych ruchomych zabytków techniki. Wg danych z końca 2015 r. mazowieckie z liczbą **3 620** gromadzi 20% krajowych zasobów tego rodzaju i jest tu niekwestionowanym liderem w skali Polski.

Zabytki archeologiczne

Wg Art. 3 ust. 4 Ustawy zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Zabytki archeologiczne stanowią o tyle szczególną grupę zabytków, że jako obiekty rozproszone, występujące w zasadzie wszędzie, także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych, są szczególnie narażone na dewastację czy kradzież¹². W większości przypadków nie jest fizycznie możliwe objęcie zabytków archeologicznych monitoringiem. Toteż w odniesieniu do tych zabytków szczególne znaczenie ma edukacja. Drugą specyficzną cechą tej kategorii zabytków jest niewielka procentowo ich reprezentacja w rejestrze zabytków: o ile w niektórych kategoriach zabytków nieruchomych możemy uważać rejestr za wyczerpujący (wszystkie

¹² Każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa, a wszelkie prywatne poszukiwania zabytków należy uważać *de facto* za nielegalne.

zabytki o wartości rejestrowej faktycznie znajdują się w rejestrze), o tyle wśród zabytków archeologicznych zaledwie kilka lub kilkanaście procent jest wpisywanych do rejestru. Toteż w stosunku do tej kategorii zabytków rejestr nie jest absolutnie miarodajny co do ich faktycznej ilości.

Dla województwa mazowieckiego brak najświeższych danych na temat zabytków archeologicznych: liczba nieruchomości tego typu objętych wpisem do rejestru wg danych NID na 2013 wynosiła w województwie mazowieckim **405** (ósmie miejsce w kraju), liczbę tę potwierdza szczegółowy wykaz umieszczony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na portalu Dane Publiczne pt. „Rejestr zabytków archeologicznych”. Wykaz NID wskazuje na liczbę poszczególnych obiektów w kategoriach:

- obronne
 - grodziska – 83
 - fortyfikacje – 3
 - architektura obronna – 1
- obrzędowe
 - kultowe – brak
- osadnicze
 - osada, obozowisko, zespół osadniczy – 201
 - jaskinie – brak
 - ślady, punkty osadnicze – 1
 - miasto – 19
 - architektura – 7
- sepulkralne
 - groby o własnej formie terenowej – 12
 - groby płaskie – 62
- gospodarcze
 - kopalnie, warsztaty, huty, groble i in. – 10
- inne
 - kopce – 4
 - inne – 1
 - stanowiska archeologiczne – 1

Szczegółowa i dobrze opracowana baza z lutego 2017 r. dotycząca Wojewódzkiej Ewidencji zabytków archeologicznych ze strony Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tej chwili udostępniona jest w formie nieedytowalnej, utrudniającej analizę ilościową.

Zabytki w zbiorach muzealnych

W rejestrze zabytków nie umieszcza się obiektów muzealnych wpisanych do inwentarzy muzealnych¹³. Ustawodawca traktuje muzealnictwo jako odrębną, równoległą do ochrony zabytków, formę troski o dziedzictwo. Jednak z naszego punktu widzenia dane o muzealiach są ważne kontekstowo, ponieważ obrazują skalę zainteresowania społeczności lokalnych dziedzictwem (wyrażoną gotowością do utrzymywania zbiorów), a ponadto

¹³ A także – materiałów bibliotecznych wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego, a także materiałów archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego oraz zabytków legalnie na stałe wywiezionych za granicę.

są istotne ze względu na walor edukacyjny kolekcji muzealnych i ich potencjał budzenia zainteresowania dziedzictwem, co następnie może się przełożyć na aktywniejszą postawę wobec ochrony zabytków.

W Banku Danych Lokalnych GUS dostępne są dane o muzealiach za 2016 rok dla 31 powiatów (na 42 powiaty ogółem). Należy domniemywać, że w pozostałych 11 powiatach nie ma żadnej placówki muzealnej (a mówiąc precyzyjniej: nie ma takiej placówki muzealnej, która składałaby sprawozdania statystyczne, więc zapewne wiąże się to z nieobecnością muzeów publicznych). Jednak dane z 31 powiatów dają także bardzo ciekawy obraz zasobu muzealnego w województwie mazowieckim.

W poniższym zestawieniu widać, że pod względem ilości obiektów muzealnych Warszawa ma ponad 10 razy więcej muzealiów, niż wszystkie pozostałe powiaty województwa razem wzięte (2,8 mln muzealiów w stolicy a 273 tys. poza nią). Jednak w ujęciu na 1000 mieszkańców przewaga nie jest już tak miażdżąca: w stosunku do drugiego Płocka jest tylko trzykrotna (a nie 43-krotna jak w ujęciu bezwzględnym).

Poniższe zestawienie uwzględnia muzealia znajdujące się zbiorczo we wszystkich instytucjach, zarówno należących do różnych szczebli samorządu, jak i prywatnych.

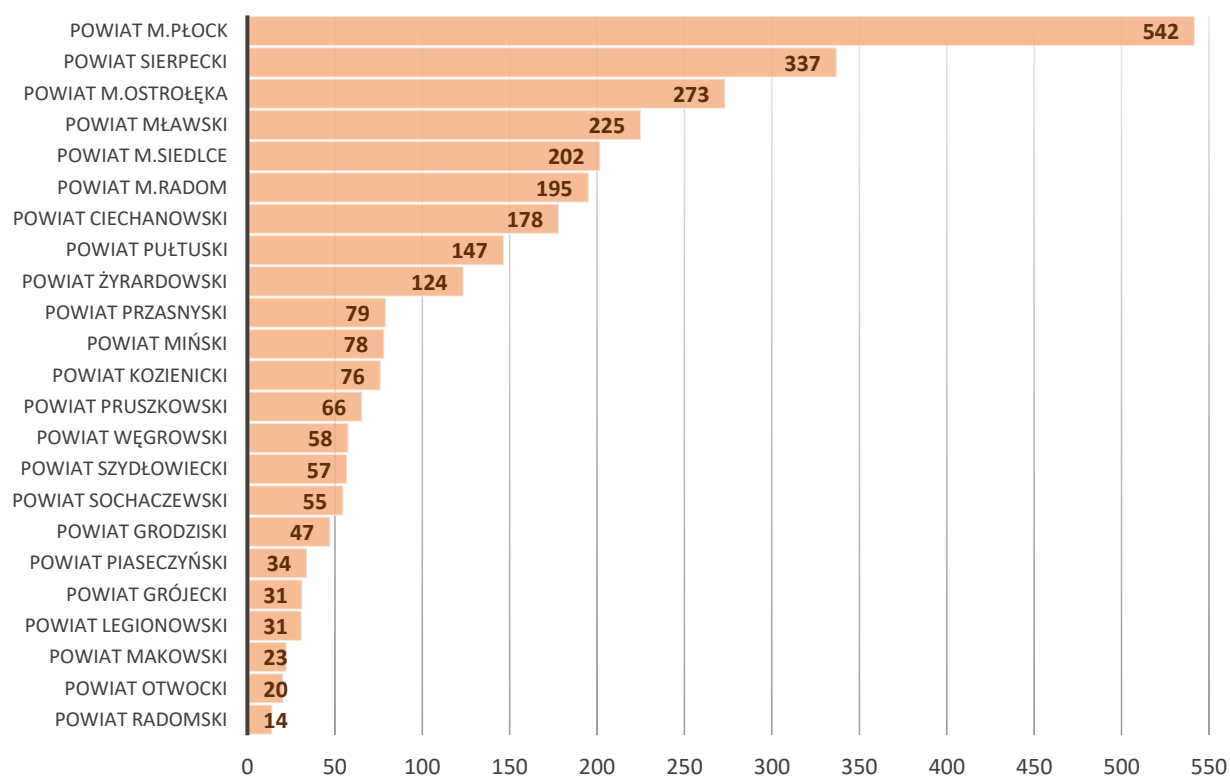
Tab. 8. Muzealia na terenie województwa mazowieckiego

I.p.	Nazwa powiatu	liczba muzealiów ogółem	liczba muzealiów na 1000 ludności
1	WARSZAWA	2 841 039	1620
2	PŁOCK	65 737	542
3	RADOM	41 960	195
4	POWIAT SIERPECKI	17 771	337
5	POWIAT MŁAWSKI	16 593	225
6	POWIAT CIECHANOWSKI	16 090	178
7	SIEDLCE	15 546	202
8	OSTROŁĘKA	14 310	273
9	POWIAT MIŃSKI	11 906	78
10	POWIAT PRUSZKOWSKI	10 595	66
11	POWIAT ŻYRARDOWSKI	9 420	124
12	POWIAT PUŁTUSKI	7 588	147
13	POWIAT PIASECZYŃSKI	6 135	34
14	POWIAT SOCHACZEWSKI	4 664	55
15	POWIAT KOZIENICKI	4 654	76
16	POWIAT GRODZISKI	4 343	47
17	POWIAT PRZASNYSKI	4 195	79
18	POWIAT WĘGROWSKI	3 860	58

I.p.	Nazwa powiatu	liczba muzealiów ogółem	liczba muzealiów na 1000 ludności
19	POWIAT LEGIONOWSKI	3 550	31
20	POWIAT GRÓJECKI	3 095	31
21	POWIAT OTWOCKI	2 517	20
22	POWIAT SZYDŁOWIECKI	2 286	57
23	POWIAT RADOMSKI	2 150	14
24	POWIAT MAKOWSKI	1 032	23
25	POWIAT PŁOCKI	986	9
26	POWIAT WOŁOMIŃSKI	904	4
27	POWIAT WARSZAWSKI ZACHODNI	479	4
28	POWIAT GARWOLIŃSKI	475	4
29	POWIAT ZWOLEŃSKI	281	8
30	POWIAT SOKOŁOWSKI	120	2
31	POWIAT ŁOSICKI	102	3

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Ryc. 21. Powiaty mające ponad 1000 muzealiów: ujęcie na 1000 ludności (2016)

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Dziedzictwo niematerialne

Możemy nosić chińskie ciuchy, jeździć czeskimi autami, patrzeć w japońskie telewizory, gotować w niemieckich garnkach hiszpańskie pomidory i norweskie łososie. Co do kultury, to jednak wypadałoby mieć własną.

Andrzej Sapkowski

Dość późno, bo dopiero w 2011 r. Polska ratyfikowała **Konwencję UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**. Jest to podstawowy dokument, na którym bazują działania z tego zakresu, ponieważ co prawda zarówno Konstytucja RP, jak i szereg ustaw daje podstawy do zabezpieczenia dziedzictwa niematerialnego w Polsce, jednak należy pamiętać, że kluczowa Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami historycznie wywodziła się z aktów sięgających początków niepodległości Polski chroniących głównie dziedzictwo materialne. O ile działania wobec fizycznych obiektów ukierunkowane są głównie na ich materialną trwałość jako podstawę dla innych działań, o tyle sednem istnienia dziedzictwa niematerialnego jest kontynuacja trwania przekazu międzypokoleniowego jego treści. Stąd w klasyfikacji i systemie ochrony dziedzictwa niematerialnego wykorzystuje się szeroko dostosowane do ich specyfiki zapisy Konwencji.

Dotychczas nie powstał Krajowy Program Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, zatem można jedynie wskazać na zachowanie zgodności z założeniami do KPONDK, przygotowanymi w oparciu o zapisy Konwencji przez NID (jako dokument wewnętrzny).

Konwencja UNESCO porządkuje przejawy dziedzictwa niematerialnego w pięciu obszarach zwanych „domenami”. Po dostosowaniu do polskiej specyfiki i lokalnych fenomenów kulturowych przez Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego obradujący przy MKiDN, zdecydowano się na następujący podział:

1. Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
2. Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
3. Praktyki społeczno-kulturowe;
4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
5. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Wdrażanie Konwencji zostało powierzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa. Do działań wdrażających należało opracowanie założeń Krajowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego oraz przygotowanie wytycznych do prowadzenia **Krajowej Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego**, który stanowi jeden z elementów Programu. Lista to dostępna jest na stronie niematerialne.nid.pl. System programu w założeniu dotyczy trzech uzupełniających się szczebli:

- **centralnego** – działania na poziomie administracji rządowej i NID,
- **regionalnego** – gdzie wdrażany powinien on być poprzez urzędy marszałkowskie i podległe im instytucje kultury, a także środowisko naukowe i organizacje pozarządowe. Na tym poziomie działać ma również 16 powołanych przez NID **Koordinatorów Regionalnych ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego** w każdym z wojewódzkich Oddziałów Terenowych.
- **lokalnego** – największą rolę odgrywają na nim społeczności, organizacje pozarządowe, grupy nieformalne, lokalni artyści, liderki i liderzy społeczni itp.

Niniejszy program w założeniu powinien zatem zachowywać spójność z działaniami w ramach Krajowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego głównie na poziomie regionalnym, w ścisłej współpracy z Regionalnym Koordynatorem odpowiedzialnym za obszar województwa mazowieckiego. Jednak na przeszkodzie temu stoi fakt, że program ten nie został przyjęty.

KONKLUZJA 4. Istotną na poziomie regionalnym jest współpraca samorządu województwa z Regionalnym Koordynatorem NID ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Należy zauważyć, że wśród 25 tradycji aktualnie figurujących na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego¹⁴, **tylko jeden jest specyficznym przypisany do województwa mazowieckiego**: jest to umiejętność wyplatania kosza „kabłęcoka” w Lucimi należąca do spuścizny Ziemi Radomskiej.

Warto podkreślić, że Samorząd Województwa zgłosił rekomendacje dla 11 zjawisk do wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Tab. 9. Zgłoszone rekomendacje do wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego

Lp.	Nazwa zjawiska	Obszar występowania
1	wycinankarstwo kurpiowskie Puszczy Zielonej	Kurpie Puszczy Zielonej
2	gwara kurpiowska	Kurpie Puszczy Zielonej
3	bursztyniarstwo kurpiowskie	Kurpie Puszczy Zielonej
4	muzyka <i>Kajoków</i> z radomskiego	mikroregion na północ od Przysuchy (kilkanaście wsi)
5	umiejętność wytwarzania ligawki i gry na instrumencie	Mazowsze (głównie Kurpie i tereny Południowego Podlasia)
6	tradycje plecionkarskie wsi Lucimia	Lucimia, powiat zwoleński, gmina Przyłęk
7	tradycja wytwarzania dorocznego pieczywa obrzędowego na Północno-Wschodnim Mazowszu (<i>kozy prostyńskie, nowe latka, byśki</i>)	Północno-Wschodnie Mazowsze
8	umiejętność wytwarzania palm wielkanocnych na Kurpiach Puszczy Zielonej	Kurpie Puszczy Zielonej
9	tradycja wytwarzania piwa kozicowego (<i>psiwa kozicowego</i>) na Kurpiach	Kurpie Puszczy Zielonej
10	Kusaki - ścięcie śmierci w Jedlińsku	Jedlińsk, powiat radomski
11	wielkanocne barabanienie w Iłży	Iłża, powiat radomski

Źródło: dane Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Mazowieckiego Urzędu Marszałkowskiego

Umiejętność wyplatania kosza „kabłęcoka” w Lucimi dotyczy wiklinowego kosza o przeznaczeniu gospodarczym. Powstaje on ze świeżej, nieokorowanej wikliny (pędów wierzby różnych gatunków, najbardziej popularnego materiału plecionkarskiego w Polsce) z zastosowaniem techniki krzyżowo-żeberkowej. Kabłęk jest umieszczone w tylnej ścianie kosza, co daje wyrobowi charakterystyczny wygląd – ściana tylna jest płaska, a boki łagodnie zaokrąglone. Ten kształt pozwala wygodnie nosić kosz na biodrze lub ustawić go przy ścianie. Kabłęcoki

¹⁴ http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/

są wciąż używane w regionie do celów gospodarczych, przede wszystkim jest to przechowywanie i przenoszenie warzyw – ziemniaków, jabłek i innych; kosz ten pełni wciąż rolę przy tzw. wykopkach, a więc pracach związanych z wykopywaniem ziemniaków jako pojemnik do ich przenoszenia; jest lokalnym koszem zakupowym używanym w formie „do ręki” lub „na rower”. W ostatnich latach plecionkarze lucimscy zaczęli również wyplatać mniejsze wersje „kabłąców” tzw. kwietoki – które pełnią funkcję osłon na doniczki do kwiatów ustawianych w ogrodzie. Kosze te funkcjonują nie tylko w obrębie samej wsi Lucimia, ale są rozpoznawalne w regionie jako kosze pochodzące z Lucimi. Plecionkarzy z Lucimi nazywa się „kosycarzami”. „Kabłącoki sprzedawane na okolicznych targach – m. in. w Zwoleniu, Lipsku, Kazimierzu Dolnym. Plecionkarstwo w Lucimi obejmuje takie czynności jak: uprawę i utrzymanie przydomowych plantacji wikliny, wycinę i przechowywanie materiału plecionkarskiego – zarówno z plantacji, jak i naturalnych stanowisk, przygotowywanie szkieletów, ram konstrukcyjnych wyrobów, samo wyplatanie, jak też zbyty gotowych produktów. Prace związane plecionkarstwem odbywają się każdego roku podobnie - głównie od listopada do końca marca, a więc trwają przede wszystkim zimą. Wahania od podanych terminów zależą od warunków pogodowych w poszczególnych latach. Istotne jest to, że kosze „kabłącoki” i umiejętności związane z ich wyplataniem są niezmiennie od pokoleń, a także nieprzerwanie odtwarzane przez członków społeczności lokalnej Lucimi.

Ryc. 22. Mazowiecki wpis na Krajowej Liście Dziedzictwa Niematerialnego: lucimski kosz „Kabłącok”

Fot. Paulina Adamska (Stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Pracownie mistrzów plecionkarstwa”)

KONKLUZJA 5. Należy dążyć do wpisania na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego jak największej ilości niematerialnych zabytków województwa mazowieckiego.

Jeszcze do niedawna dziedzictwo niematerialne niemal w całości utożsamiano z folklorem rozumianym jako tradycja wiejska. Należy jednak zauważyć, że również w miastach istnieją ciekawe przejawy kultury tradycyjnej w starych dzielnicach handlowych czy robotniczych, które mają wszystkie cechy tożsamości lokalnej. Doskonale

znana jest praska gwara, stanowiąca o kolorycie i tożsamości prawobrzeżnej Warszawy. Ginące tradycyjne rzemiosła w mniejszych ośrodkach miejskich powinny również stanowić przedmiot zainteresowania, gdyż już w tej chwili odchodzi z czynnego życia zawodowego ostatnie pokolenie pamiętające ręczny wyrób stolarki, snycerki, odzieży, potraw regionalnych czy biżuterii, jak np. szewcy, piekarze, rymarze. Wartościowym wkładem do utrwalania tradycji niematerialnej są realizowane również w województwie projekty zwierania i utrwalania tzw. historii mówionych. Ich przykładami mogą być wywiady ze starszymi mieszkańcami miasta zainicjowane przez Bibliotekę Publiczną w Ożarowie Mazowieckim. Również dobrą praktyką jest utrwalanie gwary kurpiowskiej poprzez stworzenie podręcznika gwary tego regionu wraz z opracowaniem metodyki lekcji.

KONKLUZJA 6. Kultura tradycyjna to nie tylko kultura wiejska. Cenne przejawy tradycji kultury niematerialnej można znaleźć również w wielu miastach Mazowsza. Jedną z dobrych praktyk utrwalających dziedzictwo niematerialne są projekty zbierania historii mówionych.

Badania ankietowe przeprowadzone przez MBPR miało na celu identyfikację zjawisk kulturowych występujących na terenie województwa mazowieckiego zasługujących na szczególne wyróżnienie oraz działań podejmowanych przez samorządy w zakresie ich kultywowania i wspierania. Na pytanie o szczególnie cenne zjawiska kulturowe twierdząco odpowiedziało w 2016 r. niecałe 18% gmin i 38% powiatów województwa, a rok później niewiele więcej, bo odpowiednio 23% gmin i 49 % powiatów (a więc nadal ponad trzy czwarte gmin i ponad połowa powiatów nie widzą u siebie takich zjawisk). Drugie pytanie dotyczyło faktu organizowania wydarzeń kulturalnych mających na celu kultywowanie i promowanie regionalnego dziedzictwa kultury niematerialnej. Istnienie takich wydarzeń potwierdziło w 2016 roku 35% gmin województwa i połowa powiatów, a rok później 37% gmin i 48 % powiatów. Więc w połowie powiatów i ponad 60% gmin wydarzenia takie nie są organizowane.

Raport podaje również wykaz **około 340 imprez poświęconych kultywowaniu niematerialnego dziedzictwa regionu**, w tym w 90% cyklicznych, które odbywają się na terenie województwa. Nie ma on jednak pogłębionej wartości diagnostycznej, ponieważ gminy zgłaszały wydarzenia o bardzo różnej wartości i randze, od niezwykle wartościowych o znaczeniu ponadregionalnym aż do mocno dyskusyjnych, nie mających poza nazwą wiele wspólnego z kultywowaniem dziedzictwa. Badanie należy zatem traktować w tym aspekcie jako odzwierciedlenie stanu świadomości o dziedzictwie niematerialnym niż jego rzeczywistą inwentaryzację.

Ryc. 23. Biesiada Gawędziarzy, Poetów i Śpiewaków Ludowych w Zwoleniu (po lewej) i Palma Kurpiowska z kościoła św. Anny w Łysych (po prawej)

Dużo bardziej miarodajnym źródłem jest rozwijający się ciągle projekt Mazowiecki Szlak Tradycji (<http://www.mazowieckiszlaktradycji.com/>). Głównym celem, który przyświecał jego powstaniu było stworzenie atrakcyjnej formy poznawania dziedzictwa, a z drugiej pokazanie ludzi, którzy tę tradycję pielęgnują. Stąd zrodził się pomysł bezpośredniej współpracy z osobami i instytucjami zaangażowanymi w ochronę i promocję kultury tradycyjnej. Do tej pory na szlaku zgromadzono 218 osób, miejsc, wydarzeń i produktów, które zaprezentowano w ramach sześciu ścieżek tematycznych. To poprzez niego Samorząd Województwa wdraża Konwencję UNESCO. Jako cel Szlak stawia sobie na celu nie tylko utrwalanie dziedzictwa niematerialnego, ale również dostarczanie kontaktów i inspiracji do jego kontynuowania. Mazowiecki Szlak Tradycji to jednak nie tylko portal internetowy. To szerszy projekt nakierowany na promocję kultury tradycyjnej. W jego ramach realizowane są różne przedsięwzięcia: wydawnictwa płytowe – płyta Marii Siwiec, Kapela Kołbielska z Celestynowa, albumowe – „Wycinanka Polska” Antoniego Śledzińskiego, imprezy – np. koncert Kapeli ze Wsi Warszawa z muzykami ludowymi z Mazowsza, Tradycyjne trendy, Targ miodowy itd. Kultura tradycyjna Mazowsza jest dokumentowana także za pomocą filmów (obecnie jest ich 25, kolejnych 6 w przygotowaniu). Prowadzona jest też strona na FB. Sam portal zawiera ciągle wzbogacane ścieżki tematyczne w kategoriach:

1. Rękodzieło – skupia praktyki kontynuatorów rodzinnych tradycji i amatorów rękodzieła
2. Muzyka i taniec – gromadzi praktyki muzyczne i taneczne różnych tradycji ziem województwa mazowieckiego
3. Architektura wiejska – opisuje zabytki XVIII i XIX w., również architektury drewnianej
4. Kulinaria – skupia przepisy na tradycyjne potrawy i specjały regionalne
5. Miejsca – prowadzi przez miejsca ochrony dziedzictwa
6. Wydarzenia – kataloguje wydarzenia skupione wokół regionalnych tradycji

Ryc. 24. Kusaki – ścięcie śmierci w Jedlińsku (po lewej) i warsztaty etnograficzne „Ginące Zawody” w Kadzidle (po prawej)

Do tej pory udokumentowano na nim trzynaście cyklicznych wydarzeń i zjawisk o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa niematerialnego województwa:

1. Regionalny przegląd harmonistów i skrzypków ludowych „Kurpiowskie Granie”
2. Niedziela Kadzidlańska

3. Miodobranie Kurpiowskie
4. Palma Kurpiowska
5. Festiwal Ziemniaka w Muzeum Wsi Radomskiej
6. Biesiada Gawędziarzy, Poetów i Śpiewaków Ludowych
7. Kusaki – ścięcie śmierci w Jedlińsku
8. Warsztaty etnograficzne „Ginące Zawody” w Kadzidle
9. Festiwal Folkloru i Kultury Ziemi Kujawskiej i Mazowieckiej „Od Kujawiaka do Oberka”
10. Festiwal Wszystkie Mazurki Świata
11. Przegląd Kapel Weselnych im. Antoniego i Adama Wyrwińskich w Pawłowie
12. Mazowiecki Festiwal Harmonistów w Wołominie
13. Konkurs gry na ligawkach „Adwentowe granie” w Siedlcach

■ Inne ciekawe zjawiska w obrębie dbałości o dziedzictwo niematerialne

Oprócz tradycji kultywowanej w formach rdzennych, w dzisiejszym coraz szybciej zmieniającym się świecie muszą być doceniane formy animatorsko-edukacyjne ponownego ożywienia tradycji zamartych, czy próby animowania nowego uczestnictwa w formach tradycyjnych, mądrze zaadaptowanych do wrażliwości współczesnych pokoleń. Wymienić tu można Radomską Inicjatywę Oberkową, w ramach której młodzi muzycy profesjonalni uczą się grania tradycyjnej muzyki ludowej od autentycznych wiejskich muzykantów, oraz odtwarza się tradycję zabaw tanecznych przy żywej muzyce ludowej; inicjatywa ta jest o tyle ciekawa, że skutecznie animuje społeczność miejską Radomia. Innym przykładem takich inicjatyw animacyjno-edukacyjnych są zapoczątkowane w 2012 r. przez Adama Struga wieczorne spotkania śpiewacze na warszawskich Powązkach, gdzie zgromadzeni śpiewają barokowe pieśni zegarowe w wariantach przekazywanych niemalże „do wczoraj” w tradycji ustnej na północno-wschodnim Mazowszu.

KONKLUZJA 7. Dziedzictwo niematerialne województwa mazowieckiego jest aktywnie utrwalane za sprawą działań podejmowanych przez Samorząd województwa na portalu Mazowiecki Szlak Tradycji. Zapisy Konwencji UNESCO realizowane są przez działania prowadzone w ramach projektu.

Zabytki, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Województwa Mazowieckiego oraz pozostających we władaniu wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych opracowany przez MBPR w 2016 r. na podstawie materiałów otrzymanych z Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego (2014 r.) oraz wojewódzkiego rejestru zabytków, liczy 73 obiekty rozumiane również jako zespoły, znajdujące się w rękach 30 komórek lub jednostek Samorządu Województwa, głównie muzeów i innych instytucji kultury. Są to głównie budynki użyteczności publicznej lub mieszkalne, ale również zespoły zamkowe, parkowe czy pałacowo-parkowe.

Z uwagi na odpowiedzialność za opiekę nad zabytkami, jaka spoczywa na ich właścicielu, Samorząd Województwa ma stosunkowo największy wpływ na stan tej grupy. Stąd podejmowane dotychczas działania mające na celu jak najlepsze zabezpieczenie obiektów zabytkowych, powinny być wzmacniane i kontynuowane.

Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Prawną ochronę zabytków w Polsce wprowadzono niemal przed wiekiem: w 1918 roku zaczął obowiązywać Dekret o ochronie dzieł i dóbr kultury. Dziesięć lat później zastąpiło go Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej (1928), które obowiązywało jeszcze długo po II Wojnie Światowej, aż do 1962 roku.

Obecnie obowiązujące formy ochrony zabytków wymienia **art. 7 ustawy O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**. Formy ochrony zabytków to narzędzia prawne mające na celu zapewnienie warunków umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, w szczególności poprzez zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Ustawa przewiduje następujące formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
3. uznanie za pomnik historii,
4. utworzenie parku kulturowego,
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków to jedyna bezpośrednia forma ochrony zabytków charakteryzująca się ustanowieniem pełnego nadzoru konserwatorskiego. Stosuje się ją do zabytków wybranej grupy. Wpis zabytku do rejestru odbywa się poprzez wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji administracyjnej oraz – po stwierdzeniu wykonalności decyzji – nadanie numeru rejestru. Jest to numer porządkowy w odpowiedniej księdze: A – dla zabytków nieruchomości, B – dla zabytków ruchomych, C – dla zabytków archeologicznych.

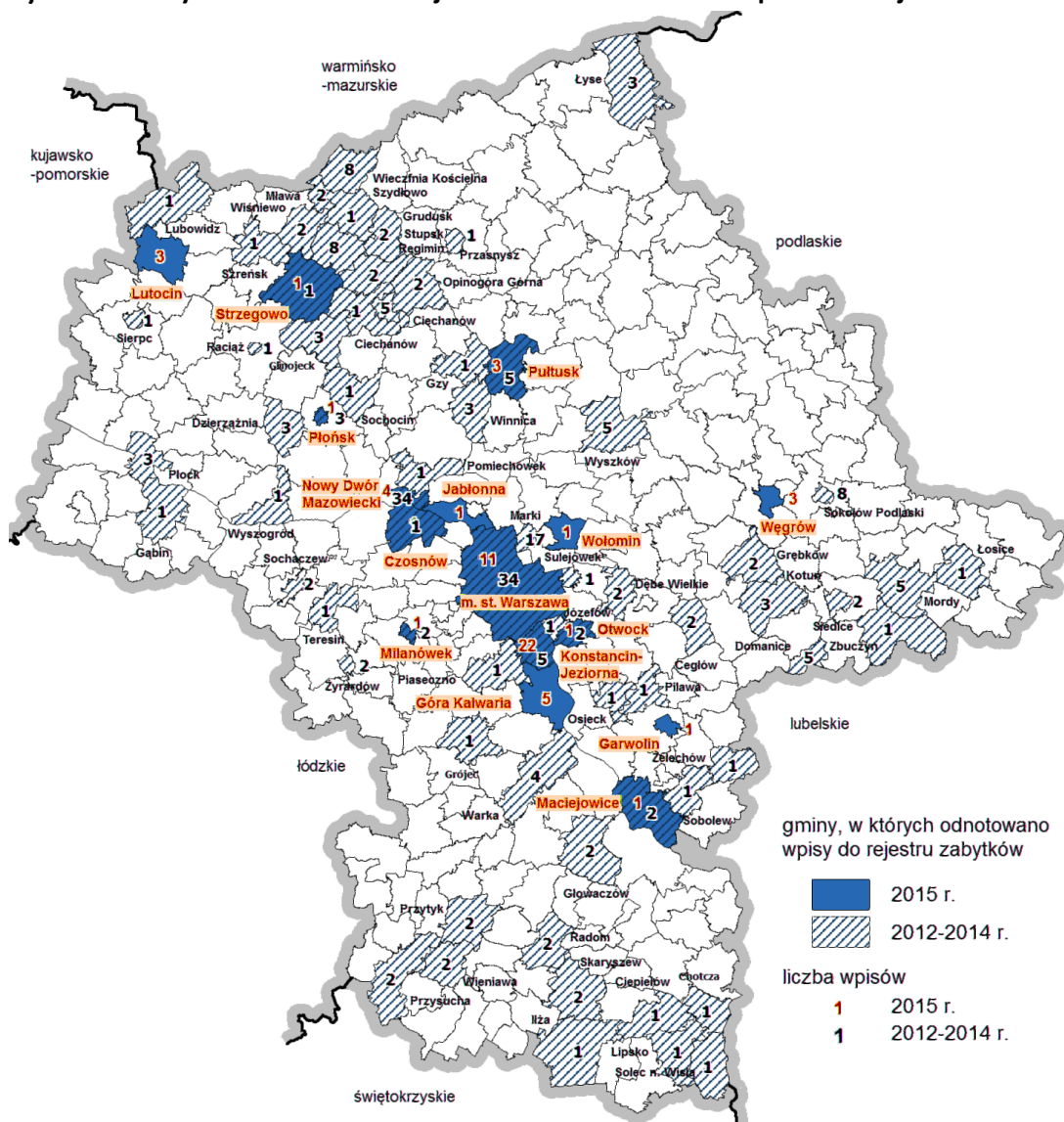
Procedura wpisu zabytku do rejestru prowadzona jest na wniosek właściciela lub z inicjatywy Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Z wnioskiem o wpis do rejestru zabytku mogą występować również organizacje społeczne statutowo zajmujące się dziedzictwem. W województwie mazowieckim wg danych NID zanotowano:

- 7 210 obiektów nieruchomości wpisanych do księgi A,
- 20 727 obiektów ruchomych wpisanych do księgi B oraz
- 405 zabytków archeologicznych wpisanych do księgi C.

W okresie funkcjonowania poprzedniego programu nastąpiły zmiany związane z wpisaniem lub skreśleniem obiektów dziedzictwa materialnego z wojewódzkiego rejestru zabytków. Niektóre z nich dotyczyły zespołów obiektów. Wpisy i skreślenia kolejno w latach:

- 2012 – wpisano 51, skreślono 12
- 2013 – wpisano 48, skreślono 21
- 2014 – wpisano 48, skreślono 7
- 2015 – wpisano 25, skreślono 6

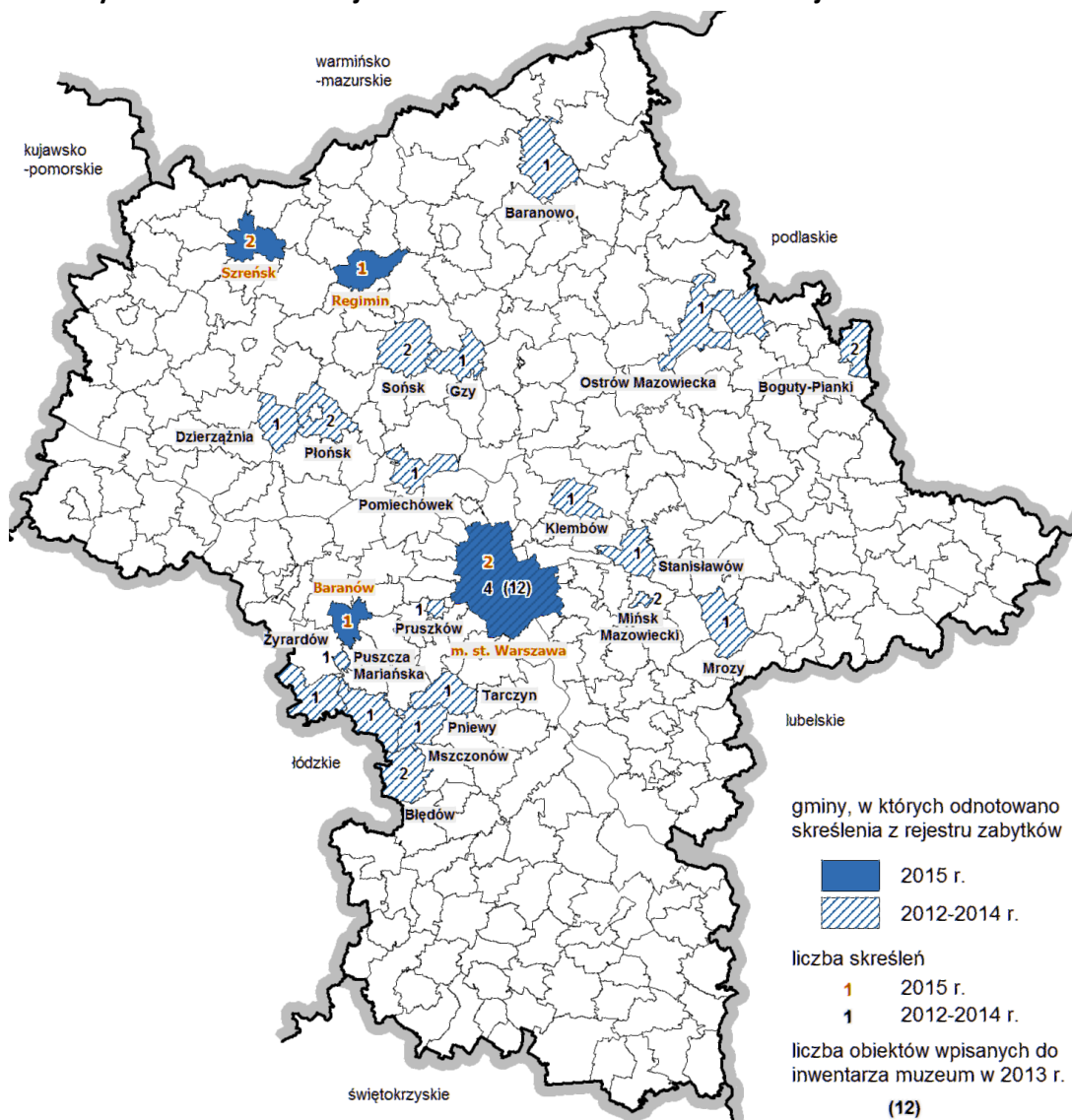
Ryc. 25. Zabytki nieruchome w województwie mazowieckim wpisane do rejestru w latach 2012 – 2015

Źródło: opracowanie MBPR

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał ponadto 25 decyzji, co do których nie ma informacji, czy zakończyły się wpisem do księgi A rejestru zabytków.

Ryc. 26. Zabytki nieruchome w województwie mazowieckim skreślone z rejestru w latach 2012 – 2015

Źródło: opracowanie MBPR

Zabytki wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa

Ta nowa forma ochrony, obowiązująca od 2016 r., dotyczy wyłącznie zabytków ruchomych. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego będzie tworzył specjalną listę obiektów ruchomych o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa. W chwili tworzenia tej diagnozy lista jeszcze nie funkcjonuje i żadne obiekty nie zostały na nią wpisane. Informacje o tej formie ochrony należy uzupełnić przy aktualizacji Programu.

Pomniki historii

W świetle obowiązujących przepisów **pomnik historii** jest jedną z 4 form ochrony zabytków (art.7 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r.). Zgodnie z art. 15 Prezydent Rzeczypospolitej

Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Jednak gdy wczytamy się w treść Ustawy, musimy odnotować, że uznanie za Pomnik Historii stanowi raczej specyficzne wyróżnienie zabytku już wpisanego do rejestru zabytków, gdyż ustawodawca nie przewidział dla Pomników Historii żadnej dodatkowej formy ochrony, która nie obowiązywałaby już od chwili wpisania zabytku do rejestru, co każdorazowo musi poprzedzić zgłoszenie do uznania za Pomnik Historii. Narodowy Instytut Dziedzictwa ustalił **oficjalny logotyp**, którym oznacza się Pomniki Historii.

Zgodnie z kryteriami ustalonymi przez Radę Ochrony Zabytków uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą podkreślenia jego znaczenia. Do tej formy ochrony można zgłosić zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym, o dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mający znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturalnego, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Ponadto muszą to być zabytki, które:

1. zachowały pierwotną kompozycję przestrzenną lub uległy nieznacznym przekształceniom,
2. są jednorodne stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach
3. są należycie wyeksponowane w przestrzeni miejskiej lub krajobrazie i zachowały pierwotne relacje z otoczeniem,
4. są dziełami wybitnych twórców, np.: architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników,
5. są dobrze zachowane lub w stanie pozwalającym na ich rewaloryzację,
6. są przedmiotem troski konserwatorskiej.

W województwie mazowieckim do września 2017 r. **cztery obiekty uznane zostały przez Prezydenta RP za pomniki historii:**

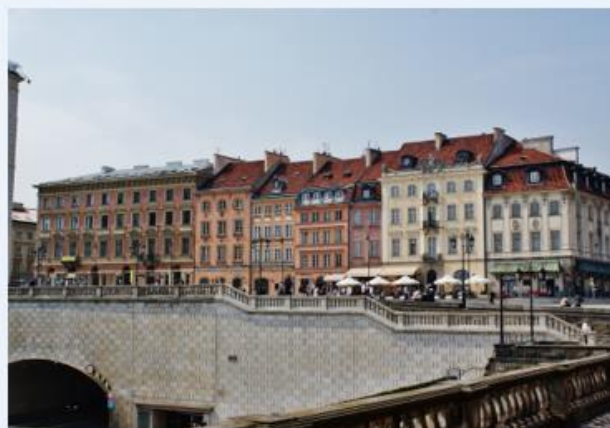
6. **Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem** uznane za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku;
7. **Warszawa – Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 4 stycznia 2012 roku;
8. **Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna** uznana za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 4 stycznia 2012 roku;
9. **Warszawa – zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r.

Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem

– zarządzenie Prezydenta RP o uznaniu za Pomnik Historii z 8 września 1994 r. (Monitor Polski 1994 nr 50 poz. 423).

Najstarszy mazowiecki Pomnik Historii, na który składają się najcenniejsze historycznie zespoły urbanistyczne i pałacowo-ogrodowe Warszawy położone wzdłuż skarpy wiślanej. Od północy rozpoczyna go wzniesiona w 1832 r. Cytadela – zabytek fortyfikacyjny i muzeum będące wcześniej więzieniem carskim, w którym przetrzymywano uczestników polskich powstań i buntów, oraz dokonywano ich egzekucji przy Bramie Straceń. W dalszej części zespół pomnika historii przechodzi w lokowane w XIV w. Stare Miasto z Zamkiem Królewskim, Kolumną Zygmunta oraz katedrą i łączy się z nieco młodszym Nowym Miastem, którego początki sięgają XV w., w którym oprócz kamienic dominują zespoły klasztorne i usytuowany na skarpie kościół NM Panny. Najstarszym traktem zespołu jest Krakowskie Przedmieście z siedzibami magnackimi, mieszczchańskimi, kościołami, Pałacem Staszica i kompleksem Szkoły Rycerskiej (UW). Od Krakowskiego Przedmieścia zaczyna się Oś Saska, której pozostałości założenia stanowi Plac Piłsudskiego z sąsiadującym z nim ogrodem i rzezbami, a na byłym dziedzińcu pałacowym zlokalizowany jest Grób Nieznanego Żołnierza. Dalej poprzez Plac Trzech Krzyży i Aleje Ujazdowskie zespół pomnika historii obejmuje Łazienki wraz z Belwederem i zamkiem ujazdowskim. Najbardziej wysunięta na południe część kompleksu to Wilanów, letnia posiadłość Jana III Sobieskiego.

Warszawa – Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya

– rozporządzenie Prezydenta RP o uznaniu za Pomnik Historii z 4 stycznia 2012 r. (Dz.U. z 2012r. Nr 0, poz.64.)

Zespół Stacji Filtrów stolica zawdzięcza planom prezydenta Starynkiewicza, który 20 maja 1876 r. podpisał umowę z jednym z najwybitniejszych inżynierów zajmujących się wodą i kanalizacją – Williamem Lindleyem. W ciągu zaledwie kilku lat pomiędzy dzisiejszymi ulicami: Koszykową, Raszyńską, Ludwika Krzywickiego, Filtrową, powstał rozbudowywany później wielokrotnie nowoczesny kompleks zbiorników, hal filtrów, budynków administracyjnych i maszynowni, które wraz z wieżą ciśnieniową i skomponowaną zielenią służy do dziś mieszkańcom Warszawy, łącząc funkcje doskonale utrzymanego zabytku techniki z nowoczesną oczyszczalnią wody, którą pierwotnie systemem podziemnych rur dostarczano tu ze Stacji Pomp Rzecznych na Czerniakowie. Filtry są zabytkiem unikalnym na skalę Europy z uwagi na swój doskonały stan zachowania i ciągłe użytkowanie w pierwotnie wyznaczonym celu. Cechują go nie tylko walory funkcjonalne, ale też artystyczne, techniczne i historyczne.

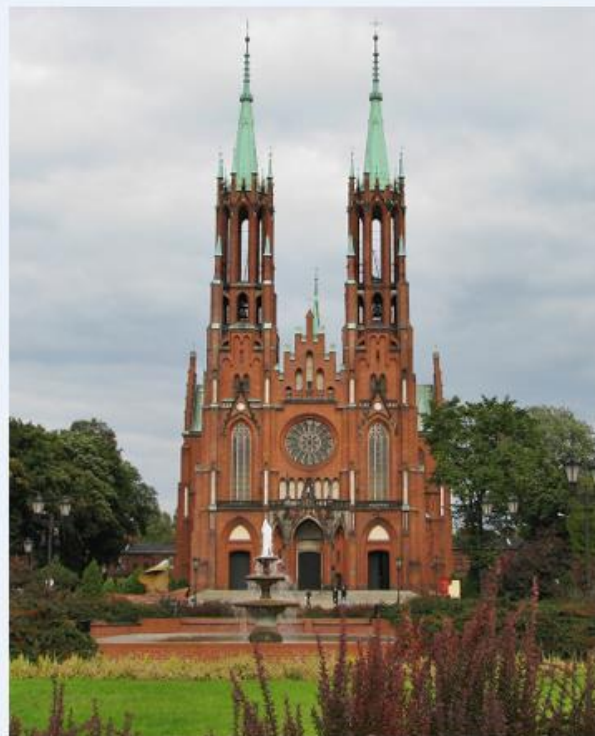

Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna

– rozporządzenie Prezydenta RP o uznaniu za Pomnik Historii z 4 stycznia 2012 r. (Dz. U. Nr 11, poz. 59).

Osada fabryczna w Żyrardowie została stanowiąca pomnikiem historii w tym samym dniu co warszawskie Filtry. Dominujący w ubiegłym wieku w Żyrardowie przemysł włókienniczy, skupiony szczególnie na obróbce lnu, spowodował potrzebę stworzenia uporządkowanego urbanistycznie wielofunkcyjnego kompleksu, który łączyłby funkcje produkcyjne, społeczne, mieszkaniowe, handlowe czy kulturalne – jednym słowem zaspokajałby wszystkie potrzeby swoich mieszkańców. Osada powstała w latach 70. XIX w. jako przemyślane założenie urbanistyczne o wydzielonych strefach i dobranych funkcjach. W przeciwieństwie do chaotycznie rozwijających się miast przemysłowych, kompleks w Żyrardowie spowodował harmonijny rozwój pozostałych części miasta, z którymi był powiązany kompozycyjnie i funkcjonalnie. Większość obiektów mieszkalnych czy społecznych osady zachowała do dziś swoją funkcję, natomiast obiekty fabryczne po upadku przemysłu zyskały nowe przeznaczenie.

Warszawa – zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach

– zarządzenie Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r. (Dz.U. 2014, poz. 956).

Początki zabytkowego kompleksu sięgają 1790 r., kiedy w okolicy ówczesnej wsi Powązki (dzisiejsza Wola), na gruntach przekazanych miastu przez Melchiora Korwina Szymanowskiego zlokalizowano pierwszy cmentarz katolicki. Fundusze zbierano wśród duchownych i ważnych osób publicznych, a projekty kościoła pw. św. Karola Boromeusza i katakumb wyszły spod ręki Dominika Merliniego, architekta króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Nekropolia w ciągu dwóch lat wzbogaciła się o cmentarze protestanckie: luterański i kalwiński, przy czym projekt tego pierwszego wykonany przez Szymona Bogumiła Zuga był prawdopodobnie pierwszym projektem cmentarza w Polsce. W pierwszej połowie XIX w. otwarto cmentarz żydowski i kaukaski, a w związku z wyczerpaniem miejsc na tym ostatnim w 1867 r. otwarto ostatni cmentarz tatarski. O unikalnym charakterze zespołu cmentarzy na Powązkach decyduje jego wielokulturowa historia, a także niespotykana w województwie ilość pochowanych tu wybitnych postaci życia publicznego, sztuki, nauki czy polityki. Było to także miejsce licznych manifestacji patriotycznych. Dzięki podjętej w 1974 roku przez Jerzego Waldorffa inicjatywie ratowania zabytków Powązek i wielkim wkładzie społecznym, udało się uratować i odremontować setki cennych nagrobków. Wszystkie cmentarze w ramach zespołu są nadal czynnymi miejscami pochówku.

W Wykazie najcenniejszych i charakterystycznych obiektów dziedzictwa pod kątem rozszerzenia listy pomników historii i parków kulturowych z badania MBPR jako rekomendowane do uznania za pomnik historii wskazuje się wg Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego następujące obiekty:

- Twierdza Modlin (jako rekomendowana do utworzenia parku kulturowego),
- historyczne centrum Płocka,
- zespół historyczny z dawnym opactwem Kanoników Regularnych w Czerwińsku,
- średniowiejski układ urbanistyczny Radomia,
- średniowiejski układ urbanistycznego Siedlec,
- zespół urbanistyczno-krajobrazowy Iłży,
- układ urbanistyczny Szydłowca.

Obiektami proponowanymi przez NID do uznania za pomnik historii są:

- zespół Wzgórza Tumskiego w Płocku,
- zespół dawnego Opactwa Kanoników w Czerwińsku nad Wisłą,
- okolica kościoła pw. św. Antoniego Padewskiego i klasztoru bernardynów na Czerniakowie w Warszawie,
- okolica barokowego kościoła pw. św. Trójcy w Kobyłce;

Zabytki chronione poprzez utworzenie parku kulturowego

Utworzenie parku kulturowego – To dotychczas najrzadziej stosowana forma ochrony obszarowej, stanowiona przez samorządy dla wyróżniających się krajobrazowo terenów, z charakterystycznymi dla nich zabytkami nieruchomymi. Gmina jest zobowiązana, aby równoległe uchwalić miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego określający zasady kształtowania chronionej przestrzeni z poszanowaniem zidentyfikowanych wartości. Park kulturowy tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Parki kulturowe o szczególnej wartości mogą być uznane za pomnik historii. Zgodnie z Ustawą rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

W województwie mazowieckim istnieją **trzy parki kulturowe**, z których dwa utworzono jeszcze przed okresem obowiązywania poprzedniego programu, a trzeci – w pierwszym jego roku:

■ **Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”**

Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” został powołany w 2009 r. w celu upamiętnienia i ochrony pola Bitwy Warszawskiej z 1920 roku. Gmina Wołomin utworzyła w tym celu specjalną Samorządową Instytucję Kultury „Park Kulturowy Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, której przedmiotem działania jest upowszechnianie dziedzictwa historycznego związanego z wojną polsko-bolszewicką, Bitwą Warszawską 1920, Bojem pod Osowem 14 sierpnia 1920 roku i walkami pod Wołominem (...). Na terenie Parku jest planowane Muzeum Bitwy Warszawskiej.

■ **Park Kulturowy Stary Radom**

Utworzony w 2011 r. Park Kulturowy Stary Radom obejmuje swą koncepcją rekonstrukcję wczesnośredniowiecznej osady, renaturalizację leżącą niemal w środku miasta doliny rzeki Mlecznej, odrestaurowanie XIX-wiecznych budynków przemysłowych oraz wcielenie już istniejących obiektów takich jak grodzisko w stanie naturalnym, XIV-wieczny kościół świętego Wacława czy pozostałości XIII-wiecznego układu urbanistycznego Radomia nazywanego Starym Miastem.

■ **Wilanowski Park Kulturowy**

Wilanowski Park Kulturowy został utworzony w warszawskich dzielnicach Wilanów i Ursynów. Projektowany był już od 2006 roku a utworzony uchwałą Rady m. st. Warszawy 29 marca 2012 r. Równocześnie z utworzeniem parku przyjęto plan jego ochrony, zawierający wytyczne dla kształtowania krajobrazu i ochrony walorów kulturowych i przyrodniczych. Wilanowski Park Kulturowy ma chronić parki i pałace oraz historyczne osie kompozycyjne i ich otoczenie przed inwestycjami niepasującymi do krajobrazu kulturowego Wilanowa. W skład Wilanowskiego Parku Kulturowego wchodzi:

- Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Morysina
- zespół Gucina-Gaju wraz z otoczeniem i powiązaniem przyrodniczymi
- Skarpa Ursynowska wraz z otoczeniem
- zespół pałacowo-parkowy w Wilanowie,
- zespół rezydencjonalny Ursynowa
- zespół rezydencjonalny Natolina.

W Wykazie najcenniejszych i charakterystycznych obiektów dziedzictwa pod kątem rozszerzenia listy pomników historii i parków kulturowych z badania MBPR jako rekomendowane do objęcia parkiem kulturowym wskazuje się wg Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego następujące obszary:

- Twierdza Modlin,
- obszar wokół Zamku w Liwie,
- obszar Czersk-Góra Kalwaria,

- obszar Iłża-Sienno,
- planowany Park Kulturowy Chełmońskiego,
- planowany Park Kulturowy „Szwedzkie Góry”,
- planowany Park Kulturowy Uzdrowski Otwock,
- planowany Park Kulturowy Reduta 1939,
- planowany Park Kulturowy Folkloru Kołbielskiego,
- Strefy ochrony krajobrazu kulturowego Skarpy Warszawskiej,
- Obszary miast ogrodów (Milanówka, Podkowy Leśnej, Konstancina-Jeziornej, Ząbek),
- planowany Park kulturowy Doliny Kamiennej (wspólnie z województwem świętokrzyskim)

Samorzady, które brały udział w badaniu MBPR, zaznaczyły w ankiecie, że planują podjęcie działań związanych z utworzeniem parku kulturowego w następujących lokalizacjach:

- Cegłów – w m. Cegłów i m. Kiczki Pierwsze,
- Iłża – teren zamku górnego,
- Otwock – obszar planowanego parku kulturowego według wskazania w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta,
- Wiskitki – teren i obiekty związane z historią I wojny światowej,
- Konstancin Jeziorna – Park Kulturowy Urzeczce – rejon Kępy Okrzewskiej.

Ustalenie ochrony dla zabytku w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Ostatnią formą ochrony zabytku, przewidzianą w ustawie, jest **ustalenie ochrony dla zabytku nieruchomego oraz archeologicznego w przepisach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o ustaleniu inwestycji celu publicznego**. Należy dodać, że ta forma ochrony może być ustalona w przepisach Miejskiego Planu Rewitalizacji (nie mylić z Gminnym Programem Rewitalizacji); MPR jest de facto szczególnym rodzajem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, który jednak ma w ustawie opisany bardziej szczegółowo zakres regulacji, jakiej można nim dokonywać. Z zakresu tego wynika, że MPR jest dużo precyzyjniejszym instrumentem ochrony krajobrazu kulturowego niż „zwykły” miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Obowiązek ustalenia ochrony „pośredniej” tj. wymagającej decyzji innego organu niż konserwatorski, odnosi się do zabytków włączonych do gminnej ewidencji zabytków lub – w przypadku braku tej ewidencji – wskazanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Mówi o tym artykuł 39 ust. 3 ustawy Prawo Budowlane. **Obecnie nie ma żadnych zbiorczych danych o ilości zabytków chronionych w opisanym powyżej trybie w województwie mazowieckim.**

Najcenniejsze zabytki województwa

Wskazywanie wśród ogółu zabytków tych „najcenniejszych” może być kontrowersyjne, bo nieuchronnie pociąga za sobą określenie pozostałych zabytków jako „nie najcenniejsze”. Obowiązująca w Polsce w latach 1961–1973 klasyfikacja zabytków, dzieląca je „z uwagi na ich wartość artystyczną, historyczną i naukową oraz stopień ochrony przez państwowe instytucje” na pięć klas (0, 1, 2, 3, i 4) została zniesiona w 1973 r. na skutek zgodnych protestów środowiska konserwatorskiego (i zgodnie z trendem światowym). Stwierdzono, że z powodu jej obowiązywania i związanego z tym braku lub osłabienia ochrony zabytków niższych klas, zniszczeniu uległy całe kategorie zabytków uznawanych wówczas za mniej cenne. Przedstawiając zgubne skutki tej klasyfikacji prof. Jan Pruszyński, autor fundamentalnej monografii Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna, pisał, że „doczekała się [ona] określenia ‘brzytwa w ręku szaleńca’, gdyż jej bezpośrednim skutkiem było zniszczenie znacznej części zabudowy drewnianej, architektury małomiasteczkowej i przedmiejskiej, a niejednokrotnie uniemożliwiła interwencję konserwatorską nawet tam, gdzie była ona jeszcze możliwa”.

Obecnie wszystkie zabytki rejestrowe mają równy poziom ochrony. Jednak – co naturalne – nadal istnieje potrzeba wskazywania wśród ogółu zabytków grupy tych najcenniejszych, które będą swoistymi *primi inter pares*. Potrzebne jest to choćby w celu ustalenia priorytetów wydatków publicznych i kolejności dokonywania interwencji ochronnej, która tylko świecie idealnym mogłaby objąć wszystkie zabytki na raz. W świecie realnym zawsze któreś zabytki będą musiały czekać na działania ochronne, więc pojawia się opinia, że kolejności takiej nie powinni wyznaczać „na wyczucie” niefachowcy, lecz specjalistyczne służby konserwatorskie. Można też uznać, że już samo stworzenie kategorii ustawowej „pomnik historii” (a ostatnio także „skarb dziedzictwa”) jest swego rodzaju złamaniem zasady równości i niektóre zabytki stają się „równiejsze”.

Nie rozstrzygając, kto ma rację w tej dyskusji – obrońcy równości zabytków, czy zwolennicy ich kategoryzacji – w niniejszym programie zdecydowano nie umieszczać wykazu takich obiektów pomimo podjętej przez MBPR próby skatalogowania ich. W ten sposób unikamy wyróżniania jednych zabytków kosztem innych, co zawsze jest sprawą głęboko dyskusyjną.

Bez wątplenia jednak województwo mazowieckie może szczyścić się formą bezsprzecznego wyróżnienia o skali międzynarodowej, ponieważ historyczne centrum Warszawy wpisane jest od 1980 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Historyczne Centrum Warszawy

– decyzja z 2.09.1980 r. podjęta na IV sesji Komisji Światowego Dziedzictwa UNESCO
30 wpis z kolei)

Centrum Warszawy zostało wyróżnione wpisem na Listę UNESCO nie z uwagi na wielkość czy historyczną wartość, lecz głównie z powodu historycznego wysiłku, jakim było odbudowanie go po prawie całkowitym zniszczeniu podczas II wojny światowej. Odbudowa warszawskiej Starówki trwająca do 1953 r. była symbolicznym gestem odrodzenia polskiej państwowości: zrekonstruowano m.in. Zamek Królewski wraz z otoczeniem i będącą symbolem stołecznych funkcji miasta Kolumnę Zygmunta. W czasie swojego powstania (1643-44) kolumna była wyjątkiem na skalę Europy, ponieważ sytuowano na niej zwykle wyłącznie figury osób świętych, tu zaś wyniesiono na niej osobę świecką – króla Zygmunta III Wazę.

Ciekawostką jest, że pierwotnie planowano odbudowę centrum Warszawy w stylu gotyckim i na dawnych planach. Jednak w końcu zwyciężyła koncepcja odtworzenia jej w kształcie z połowy XVIII w. W chwili obecnej Starówka pełni rolę głównie turystyczną, ale też mieszkaniową, kulturalną i handlową. Jako jedyny kompleks miejski województwa mazowieckiego wyróżniony wpisem na Listę UNESCO jest z pewnością jednym z najcenniejszych zabytków regionu.

Zdjęcia: Wally Argus (panoramy), Paolo Trabattoni (lewa), Neil Williamson (prawa), Flickr, CC BY-SA

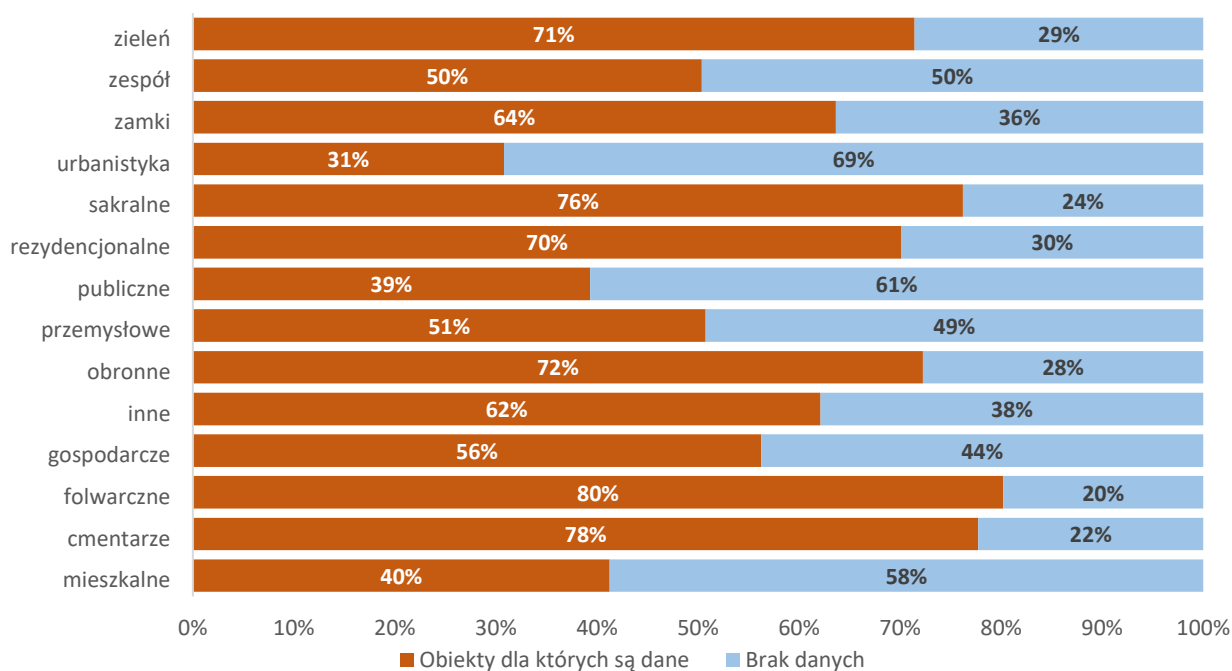
Stan opieki nad zabytkami w gminach

Stan opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim zostanie w tym rozdziale opisany głównie na podstawie danych z gmin pozyskanych w ramach badania MBPR na podstawie gminnych ewidencji zabytków. Gminy stanowią najniższy szczebel struktury samorządowej, a więc są usytuowane najbliżej właściciela zabytku, a poprzez specyficzny zakres zadań mają szersze od innych władz samorządowych możliwości w włączaniu się w system opieki nad zabytkami. Mają też w dyspozycji – o czym warto pamiętać – dużo obfitszy strumień pieniędzy budżetowych niż jakakolwiek inna administracja na ich terenie. Mogą więc – przykładowo – podejmować decyzje o dotacjach mających na celu prawidłowe zachowanie dziedzictwa, tworzyć programy opieki nad zabytkami czy ujmować przedsięwzięcia o tej tematyce w programach rewitalizacji. Wyzwania małych gmin wiejskich są oczywiście inne niż problemy dużych miast: w tych pierwszych typowe problemy, to brak środków na właściwe zadbanie o zabytek, obiekty faktycznie porzucone czy niska wiedza, zaś w tych drugich dziedzictwo częściej zagrożone jest presją szybkiego zysku i konkurencją funkcji komercyjnych. Jednak pomimo różnic wyzwań pewne elementy dbałości o dziedzictwo są porównywalne pomiędzy gminami różnej wielkości i próba takiego porównania została dokonana w tym rozdziale.

Stan techniczny zabytków nieruchomych

Dane z badania ankietowego MBPR przynoszą informację o stanie zachowania dziedzictwa materialnego regionu. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie są to dane kompletne. Jak uwidoczniono poniżej, ilość odpowiedzi w niektórych grupach, jak urbanistyka, obiekty publiczne czy mieszkalnictwo nie przekraczała połowy całkowitego stanu w danej kategorii. W gminnych ewidencjach zabytków nie ma informacji o stanie zachowania zabytków, co można wywieść z instrukcji opracowywania karty adresowej zabytku nieruchomego (GEZ). Jednak z dokumentu opracowanego przez NID pt. „Cel i zakres ewidencji” wynika, że realizacja GEZ powinna obejmować m.in. udokumentowanie stanu zachowania oraz monitoring obiektów zabytkowych. Konieczność udokumentowania stanu zachowania zabytku wynika również z Rozporządzenia MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z dnia 2 czerwca 2011 r.).

Nie jest zdefiniowana również metodologia oceny stanu zabytków, co jest przeszkodą dla dokonania ich porównywalnego zestawienia na podstawie zapisów w ewidencjach gminnych. Ewidencje te, jeśli w ogóle istnieją, nie są najczęściej odpowiednio często aktualizowane. Dysponując niepełnymi danymi nie wiemy też, z jakiego powodu nie udzielono odpowiedzi i czy były to odpowiedzi kompletne – np. w samej Warszawie, gdzie znajduje się ponad 10 tys. zabytków ewidencyjnych, nie wykazano żadnego, który byłby w stanie zagrożonym. Pomimo tych przeszkód metodycznych otrzymany z badania materiał jest jednak na tyle obszerny, iż można podjąć się sformułowania na jego podstawie ostrożnych wniosków. Wobec braku możliwości upewnienia się, czy o nieudzieleniu informacji decydował czynnik losowy, czy też był to czynnik selekcyjny próbę pod jakimś znaczącym kątem, **założono, że udzielone odpowiedzi są reprezentatywne dla całej badanej kategorii**. W dalszych przeliczeniach za 100% przyjmuje się zawsze ilość obiektów, wobec których udzielono odpowiedzi (a nie całkowitą ilość obiektów).

Ryc. 27. Odsetek zabytków, dla których w ankiecie MBPR uzyskano odpowiedzi – kategoriami

Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

W wyniku zebranych ankiet przesłanych przez gminy i powiaty, stan **14 242** obiektów oceniono zaliczając każdy obiekt do jednej z sześciu klas stanu technicznego: (1) bardzo dobry, (2) dobry, (3) zadowolający, (4) niepokojący, (5) zły, oraz (6) obiekt nie istnieje. Oto wyniki tej oceny – globalnie dla wszystkich zabytków razem.

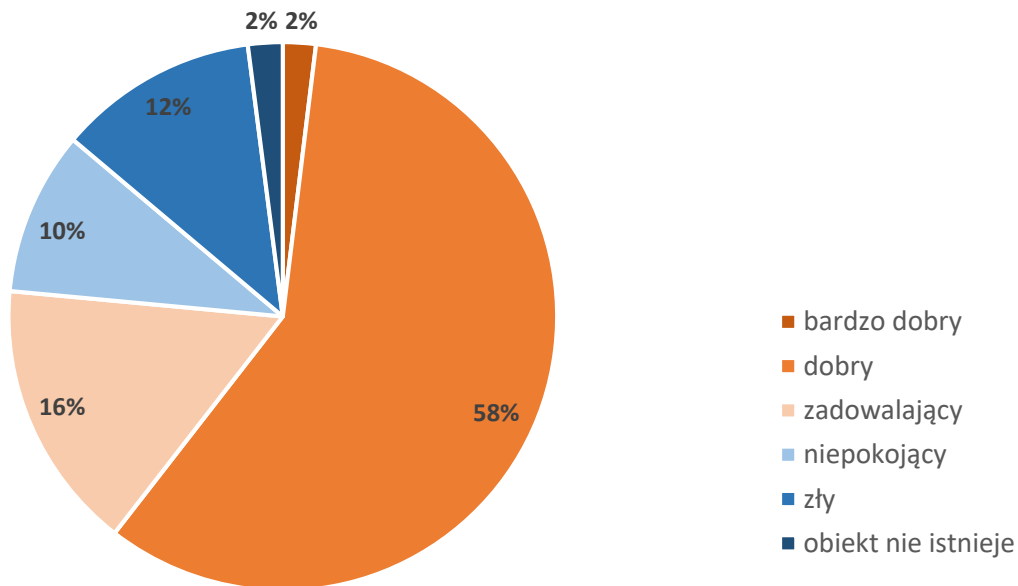
Tab. 10. Liczba i odsetek zabytków zaliczonych do poszczególnych klas stanu technicznego

Lp.	stan zabytku	liczba bezwzględna	Odsetek
1	bardzo dobry	286	2,0%
2	dobry	7 564	53,1%
3	Zadowolający	2 795	19,6%
4	Niepokojący	1 605	11,3%
5	zły/zagrożony zniszczeniem	1 512	10,6%
6	obiekt nie istnieje	480	3,4%
	RAZEM:	14 242	100,0%

Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

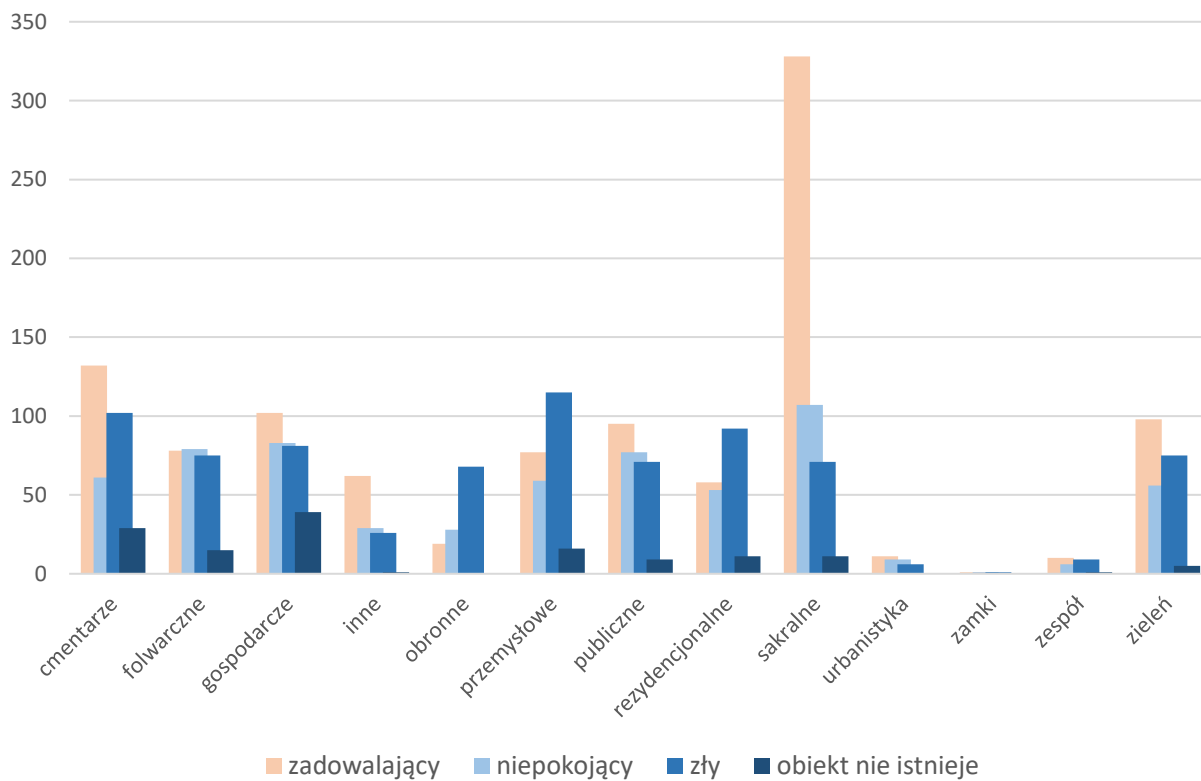
Zsumowane grupy zabytków będących w stanie niepokojącym i złym stanowią **21,9%** obiektów ujętych w analizie. Aż 393 z nich to zabytki rejestrowe. Poniżej dokonano analizy ilościowej stanu zabytków nieruchomości. Zgodnie z przyjętą metodologią grupę zabytków mieszkalnych wydzielono do odrębnej analizy z uwagi na ich zbyt dużą dominację liczebną w próbie.

Ryc. 28. Zabytki nieruchome (bez mieszkalnych): procentowy udział obiektów w różnym stanie techn.

Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

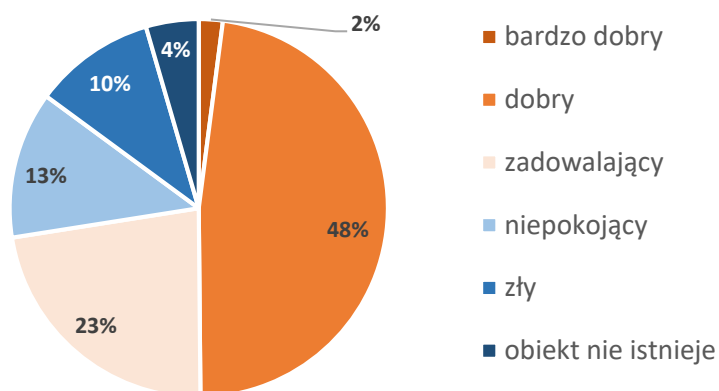
Ryc. 29. Zabytki nieruchome (bez mieszkalnych) wymagające interwencji – klasy poniżej dobrej

Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

Analiza wskazuje wyraźnie, że w stosunkowo najlepszym stanie są zabytki sakralne. Jest wśród nich stosunkowo najwięcej obiektów w stanie zadowalającym i mało nieistniejących. Natomiast odwrotna sytuacja dotyczy zabytków przemysłowych, rezydencjonalnych i niewielkiej liczebnie, lecz cennej grupy zabytków obronnych. Jako oddzielną kategorię analizy wydzielono zabytki mieszkalne. Ich stan przedstawiają poniższe wykresy:

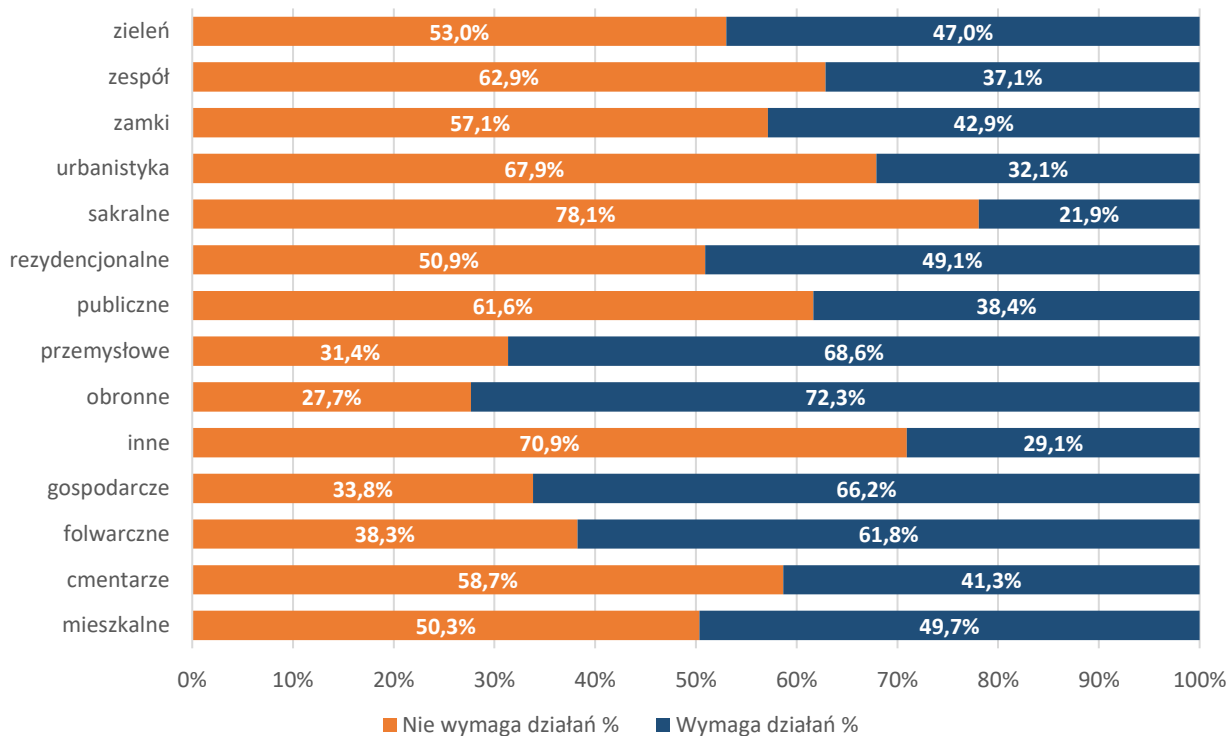
Ryc. 30. Stan zabytków mieszkalnych procentowo

Opracowanie własne na podstawie danych MBPR

Poniżej zagregowano procentowo powyższe dane włączając zabytki mieszkalne i przedstawiono, które kategorie wymagają największej interwencji:

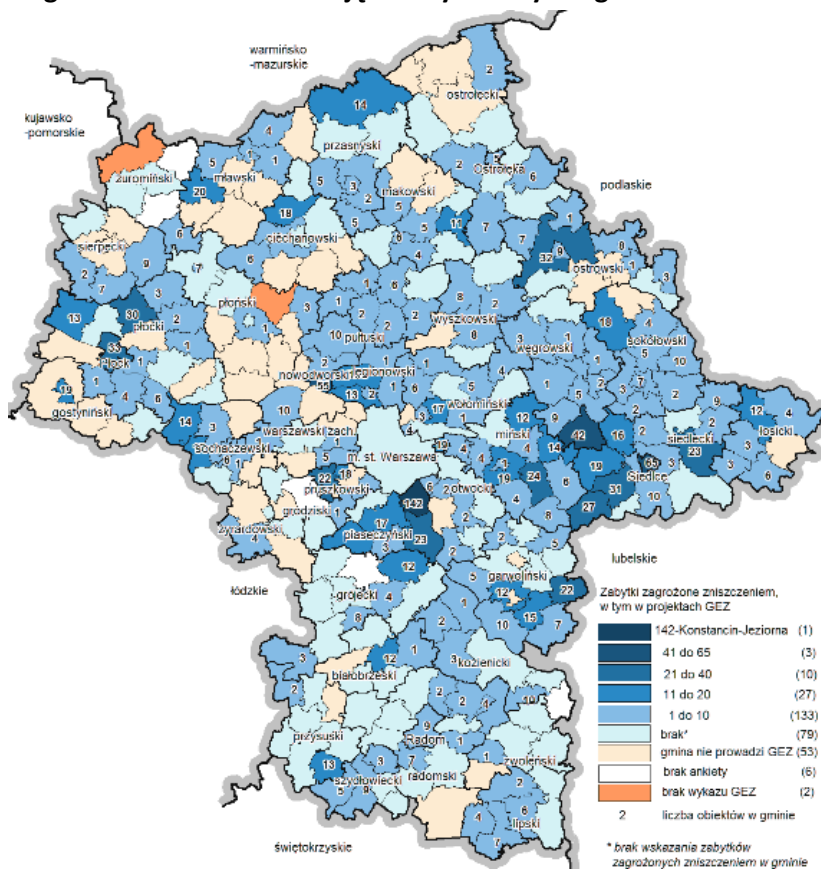
Ryc. 31. Które kategorie zabytków najbardziej wymagają działań?

Opracowanie własne na podstawie badania MBPR

Opracowanie to pozwala ukazać potrzeby poszczególnych kategorii zabytków bez względu na ich licznosc. Nie uwzględnia ono jednak braku danych w poszczególnych kategoriach, a te – jak w zabytkach mieszkalnych – potrafią być znaczne. Widać jednak, że **największej interwencji wymagają zabytki obronne, przemysłowe i gospodarcze**, a stosunkowo w najlepszym stanie są zabytki sakralne, wyprzedzające na duży dystans zespoły i obiekty publiczne. Jednak powyższy wykres należy uzupełnić analizą 1 512 obiektów zagrożonych (a więc wszystkich poza stanami „bardzo dobry” i „dobry”). Kiedy przyporządkujemy im kategorie, okaże się, że **w grupie zabytków zagrożonych zniszczeniem największy procent stanowią zabytki mieszkalne**. Poniższy kartogram ukazuje rozkład terytorialny zabytków zagrożonych. Najwięcej jest ich w gminie Konstancin-Jeziorna – **142**, z czego 62 wpisane są do rejestru. W gminie Grębków w powiecie węgrowskim są to 42 obiekty, w tym 1 rejestrowy. Podobnie złą sytuację ma miasto Siedlce, gdzie na 65 zabytków 4 posiada wpis do rejestru. Należy zauważyć, że w badaniu wiele gmin, np. Warszawa, wskazało brak zabytków zagrożonych. W województwie nadal znajdują się gminy, które nie prowadzą Gminnej Ewidencji Zabytków lub jej nie uzupełniają. De facto głównych danych na temat stanu obiektów zabytkowych powinno dostarczyć badanie zrealizowane przez NID pt. *Opis zabytków na terenie województwa mazowieckiego opracowany na podstawie weryfikacji terenowej NID OT w Warszawie*, jednak w chwili tworzenia niniejszego programu było ono wciąż niedostępne nawet w formie materiałów źródłowych. Dlatego dane pozyskane z badania mogą być niepełne, a rozmiar zagrożenia dziedzictwa – znacznie większy.

Ryc. 32. Zabytki zagrożone zniszczeniem w ujęciu terytorialnym wg ankiet z badania MBPR

Źródło: opracowanie MBPR. Liczby w nawiasach oznaczają liczbę ankiet w danym przedziale, rycina nie obrazuje faktycznych zagrożeń, a jedynie przedstawia dane wykazane przez JST w ankietach.

KONKLUZJA 8. Istotne wnioski dla oceny stanu dziedzictwa przyniesie publikacja wyników badania NID pt. Opis zabytków na terenie województwa mazowieckiego. Jednocześnie przeszkodą w ocenie stanu zabytków w badaniu zleconym przez Samorząd Województwa okazało się niesporządzenie przez gminy dokumentacji stanów zachowania zabytków oraz brak jednolitej metodologii do określenia go.

KONKLUZJA 9. W stosunkowo najlepszym stanie są zabytki sakralne, najgorszym – obronne, przemysłowe i gospodarcze. W grupie obiektów zagrożonych zniszczeniem przeważają mieszkalne, jednak znaczący brak danych uniemożliwia jednoznaczne sformułowanie wniosków.

Własność zabytków a ich stan

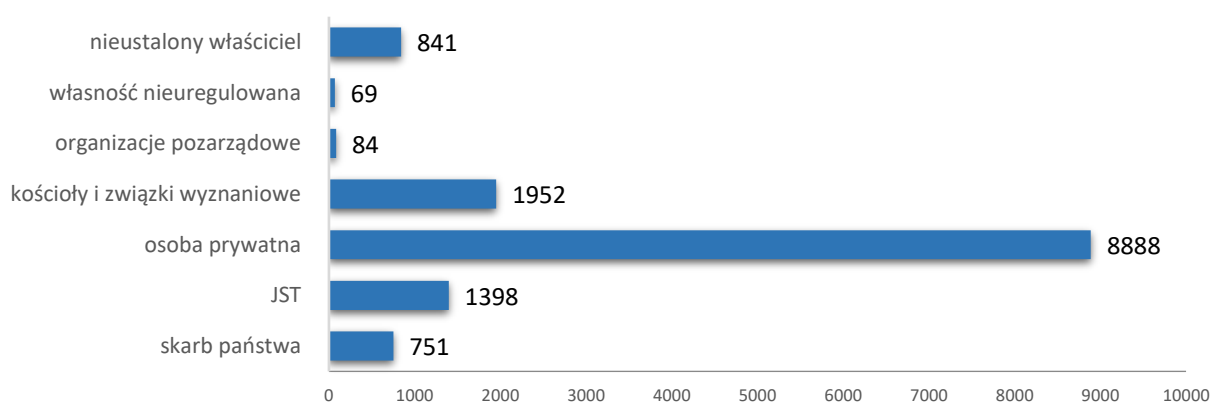
Pod względem form własności zabytków ujętych w badaniu, wobec których udzielono odpowiedzi, stwierdzono następujący podział:

- skarb państwa – 751 obiektów
- JST – 1398
- osoba prywatna – 8888
- kościoły i związki wyznaniowe – 1952
- organizacje pozarządowe – 84
- własność nieuregulowana – 69
- nieustalony właściciel – 841

Należy jednak podkreślić, że badanie ankietowe przeprowadzone wśród JST nie zawsze wykazywało pełne wyniki, w niektórych przypadkach brak danych na temat formy własności lub nieruchomości ma nieustalonego właściciela. Dla potrzeb analizy bazuje się zatem na 13 983 obiektach, co do których pozyskano jakiegokolwiek dane.

Zaledwie niewielka część zabytków – 73 obiekty – znajduje się we własności Województwa Mazowieckiego lub pozostaje we władaniu wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych. Ich zestawienie znajduje się w załączonym do programu wykazie.

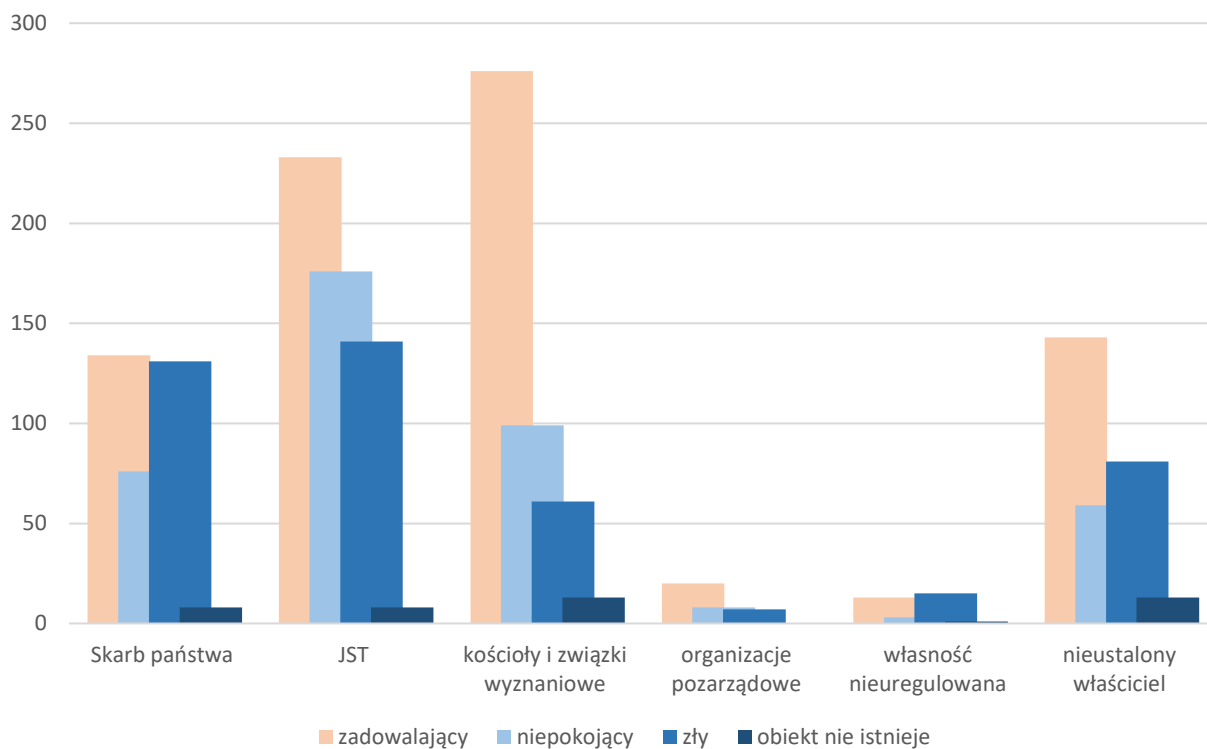
Ryc. 33. Własność zabytków w ujęciu ilościowym

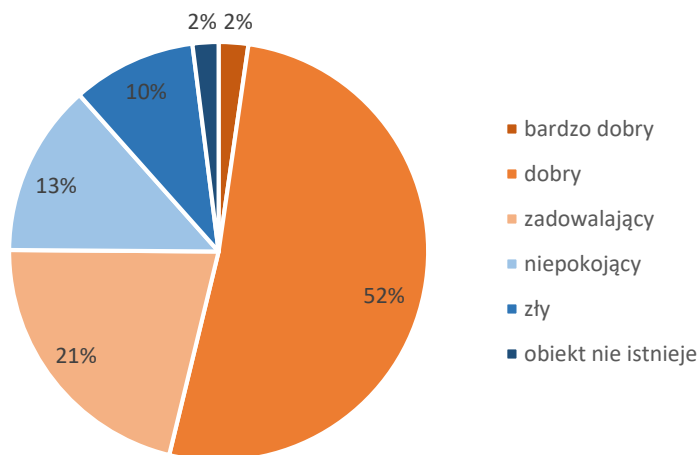
Opracowanie własne na podstawie danych MBPR

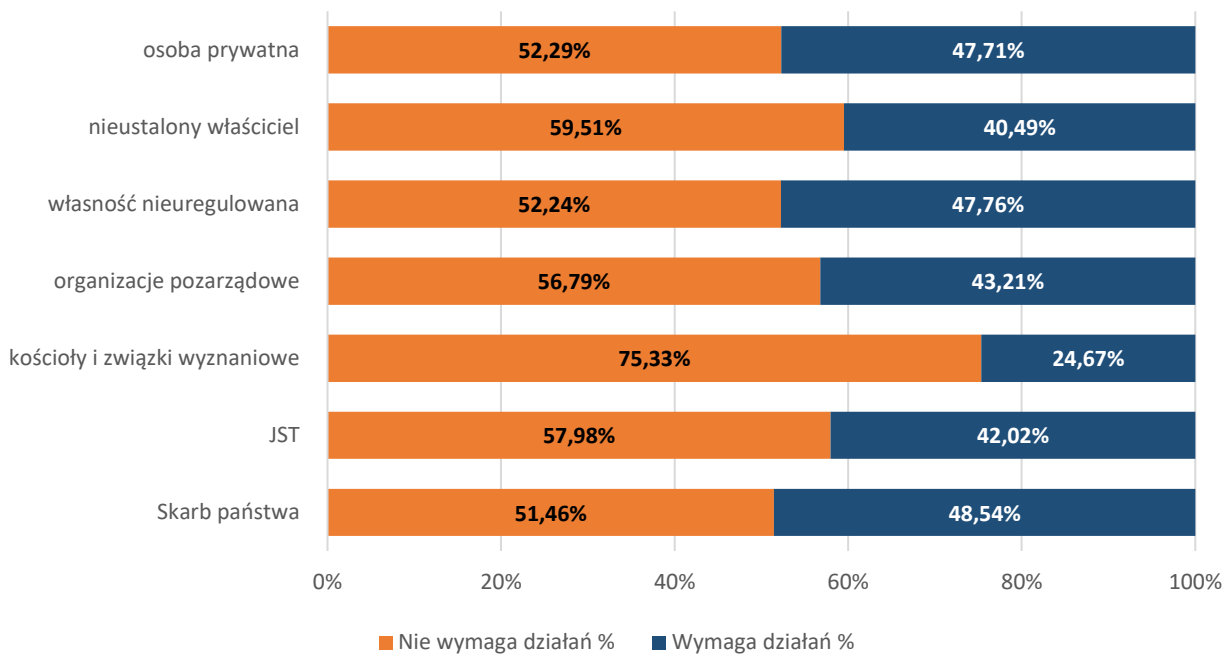
Jak widać z powyższej tabeli, **najwięcej zabytków znajduje się w rękach prywatnych – 8 888**, prawdopodobnie zatem od tej grupy właścicieli zależy w dużej mierze stan dziedzictwa w województwie mazowieckim. Kościoły i związki wyznaniowe będące na drugiej pozycji dysponują mniej niż ¼ tej liczby: 1 952. Niepokoi znaczna ilość niestabilnych właścicieli, ponieważ aktualnie nie ma dostatecznych instrumentów prawnych, by je chronić, jak w innych krajach np. przymusowy remont czy rekommunalizacja.

Ryc. 34. Stan zachowania zabytków o różnych formach własności z wyłączeniem własności prywatnej – dane w ujęciu bezwzględnym (bez braku danych)

Ryc. 35. Stan zachowania zabytków we własności prywatnej – dane w ujęciu bezwzględnym (bez braku danych)

Ryc. 36. Jakie rodzaje własności wymagają, a jakie nie wymagają działań?

Powyższe zestawienie procentowe obrazuje, że znaczącego wzmocnienia opieki wymagają zabytki w rękach Skarbu Państwa i osób prywatnych, z których prawie połowa wymaga podjęcia działań. Podobnie zła jest również sytuacja w obiektach o nieuregulowanej własności. Natomiast zdecydowanie najlepiej zachowane są zabytki w rękach kościołów i związków wyznaniowych, na drugim miejscu znajdują się JST.

W kontekście tego zestawienia należałoby podjąć refleksję nad dotychczasowymi działaniami prywatyzacyjnymi. Ankieta MBPR skierowana do gmin zawiera pytanie:

Jakie zamierzenia ma gmina w stosunku do obiektów zabytkowych będących w złym stanie technicznym, stanowiących własność gminy?

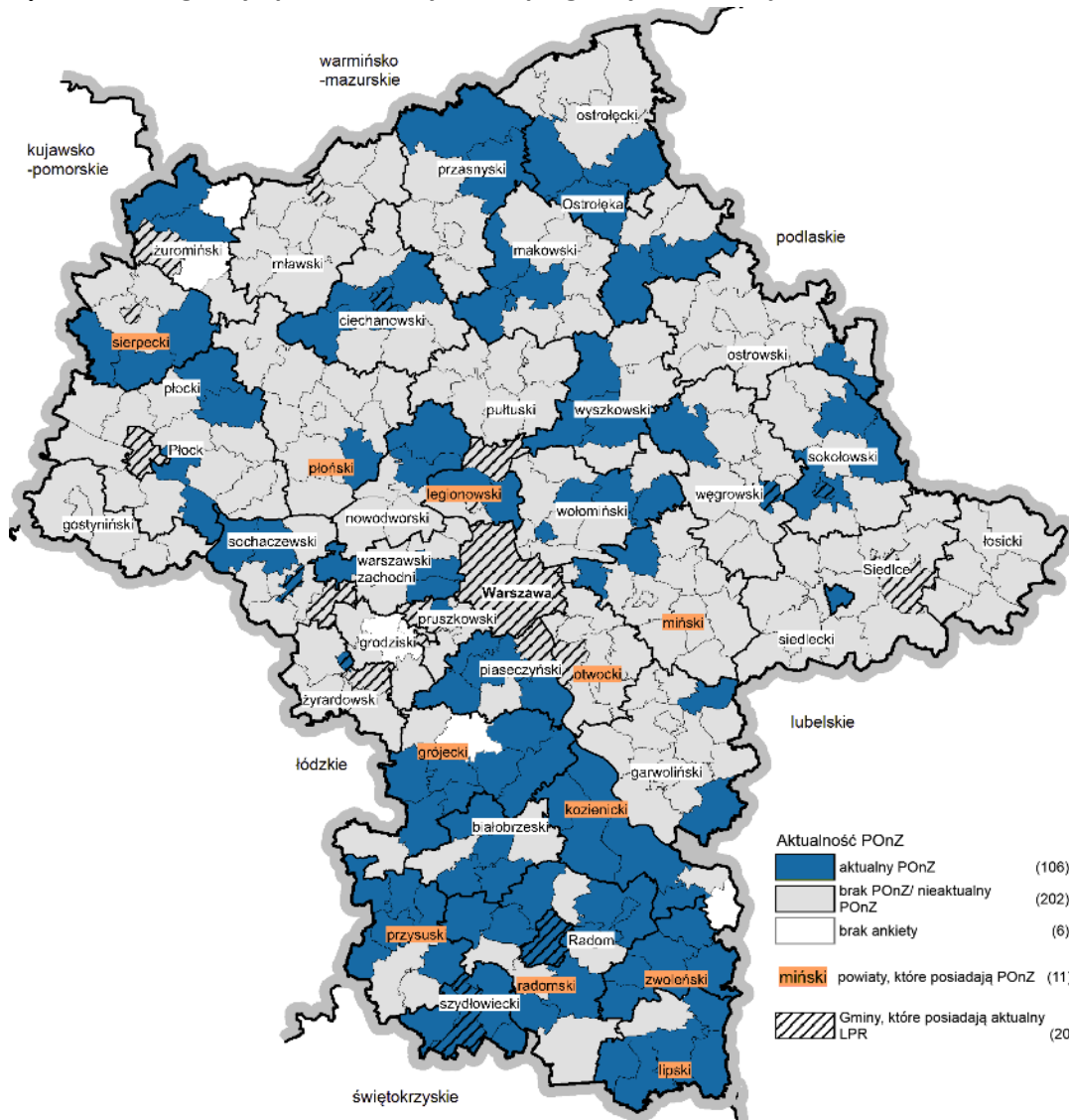
- **sprzedaż/dzierżawa/użyczenie;**
- nowy program zagospodarowania, proszę podać jaki;
- inne.

Natomiast w Tabeli 2 Badania sprzedaż zalicza się wyraźnie do sekcji „Działania zaradcze zapobiegające zniszczeniu zabytków stanowiących własność JST”. W kontekście faktu, że właściciele prywatni z różnych przyczyn radzą sobie gorzej niż JST z utrzymaniem zabytków znajdujących się w ich własności, być może należałoby jeszcze raz przemyśleć ten kierunek.

KONKLUZJA 10. Właściciele prywatni zabytków są najliczniejszą grupą, jednak dziedzictwo znajdujące się w ich rękach wymaga największych działań zaradczych. Podobnie wymagają interwencji obiekty należące do Skarbu Państwa. Najlepiej radzą sobie z opieką nad zabytkami kościoły i związki wyznaniowe, stosunkowo dobra jest sytuacja we własności JST. Należy podjąć refleksję nad zasadnością działań prywatyzacyjnych.

Gminne programy opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim

Ryc. 37. Programy opieki nad zabytkami i programy rewitalizacji

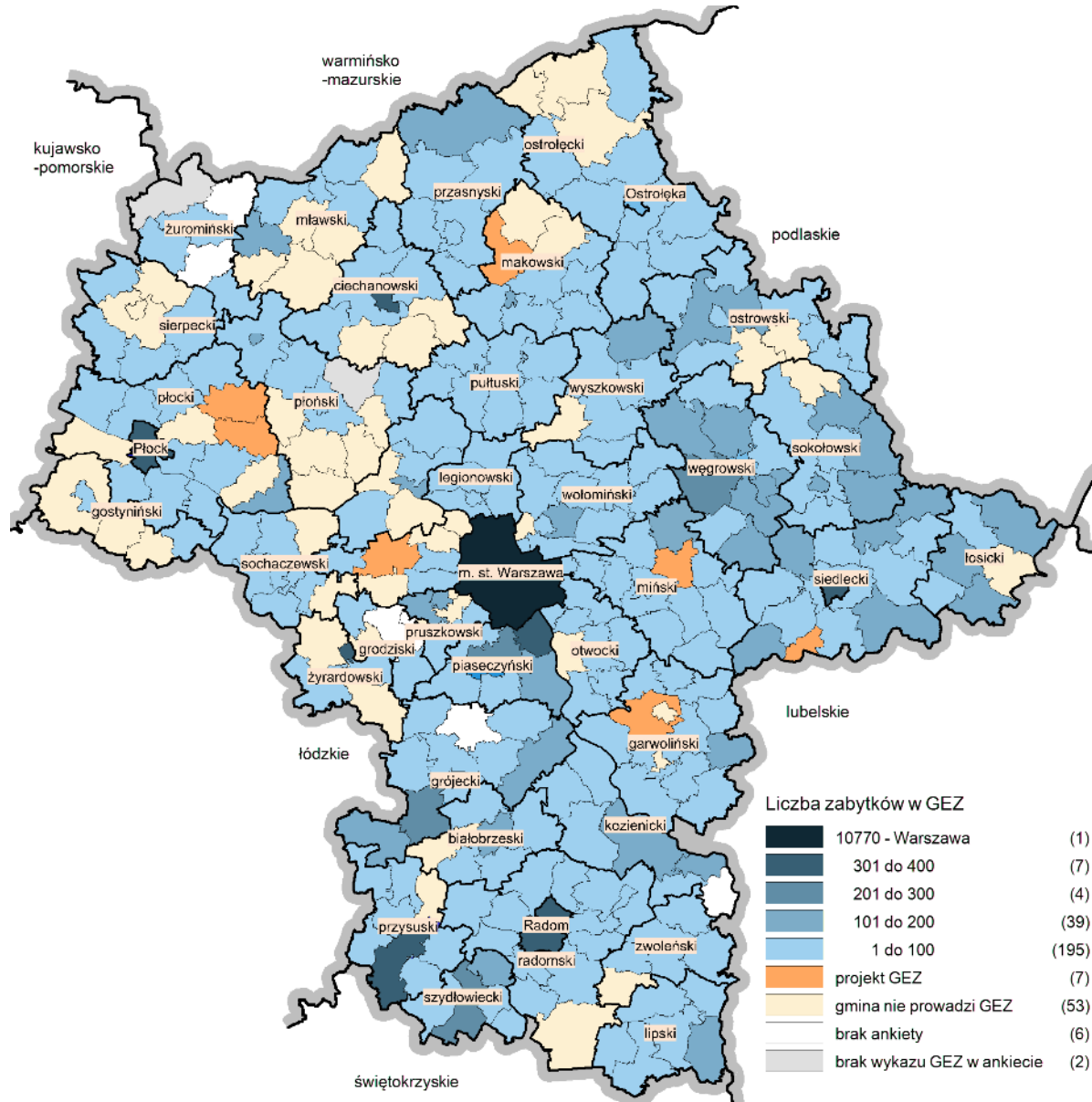
Źródło: opracowanie MBPR. Liczby w nawiasach oznaczają liczbę ankiet w danym przedziale, rycina nie obrazuje stanu faktycznego, a jedynie przedstawia dane wykazane przez JST w ankietach.

Jedną z ważnych form podnoszenia świadomości i wsparcia prawidłowego zachowania dziedzictwa są gminne Programy Opieki nad Zabytkami. Ze 148 gmin z województwa mazowieckiego, które odpowiedziały na ankietę MBPR, **132 posiadało aktualny program opieki nad zabytkami** na podstawie Art. 21 Ustawy. Rozkład terytorialny gmin z POnZ obrazuje poniższy kartogram. Nieco więcej programów mają gminy na południu województwa w obrębie części Ziemi Sandomierskiej znajdującej się w jego granicach. Powód tej korelacji może być przypadkowy, może jednak zależeć od innej w tym aspekcie kultury organizacyjnej instytucji samorządowych w danym regionie. Jednocześnie badano dostępność programów. Stwierdzono, że **121 z nich dostępna była online**. Kartogram obrazuje też **ilość powiatów posiadających POnZ**. Tu sytuacja była zdecydowanie gorsza – na 42 powiaty programy wykazało zaledwie 11.

KONKLUZJA 11. Wobec małego zainteresowania powiatów dla tworzenia POnZ oraz niepełnego pokrycia województwa gminnymi i powiatowymi programami opieki nad zabytkami, Samorząd Województwa powinien podejmować działania edukacyjne w celu poprawy tego stanu.

Gminne ewidencje zabytków

Ryc. 38. Zabytki w gminnych ewidencjach na podstawie ankiet z samorządów z badania MBPR

Źródło: opracowanie MBPR. Liczby w nawiasach oznaczają liczbę ankiet w danym przedziale, rycina nie obrazuje faktycznych ilości, a jedynie przedstawia dane wykazane przez JST w ankietach.

Według Ustawy do obowiązkowych działań podejmowanych w zakresie ochrony nad zabytkami należy prawidłowe rozpoznanie istniejącego zasobu zabytków. W teorii do grudnia 2012 roku wszystkie gminy powinny posiadać już GEZ. Praktyka wskazuje jednak na co innego, aż 53 gminy w województwie nie prowadzą ewidencji,

a 7 dopiero je projektuje. Terytorialnie największy deficyt GEZ występuje w zachodniej i północnej części województwa mazowieckiego. Gminne ewidencje znacząco różnią się ilością kart zabytków. Warszawa posiada ich 10 771, zwykle większe miasta, jak Siedlce, Radom, Ciechanów czy Płock mają również duże ilości obiektów. Wśród gmin oddalonych od dużych ośrodków o bogatej ewidencji wyróżnia się Przysucha, choć z 340 zabytków w GEZ wpisanych jest 163 obiekty, które już nie istnieją.

KONKLUZJA 12. Jednym z celów niniejszego programu powinno być edukowanie samorządów do prowadzenia GEZ we wszystkich gminach województwa.

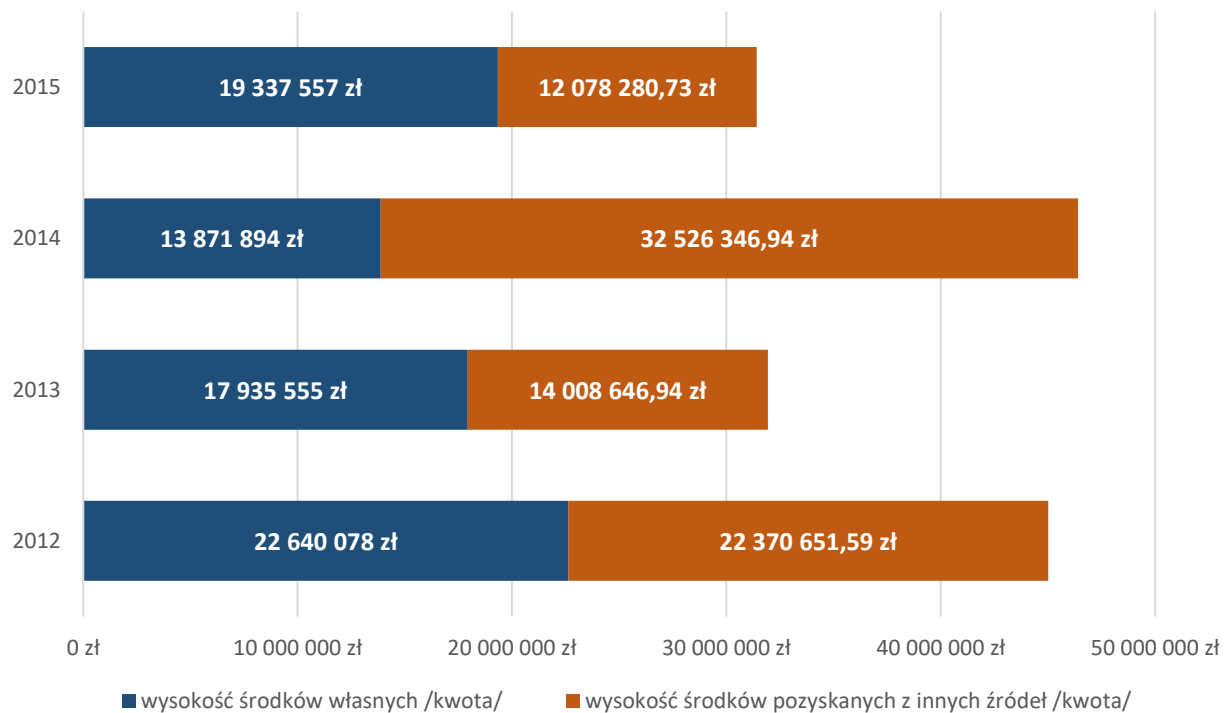
Rewitalizacja a ochrona zabytków i opieka nad zabytkami

Rewitalizacja jest pojęciem, które w ostatnich latach gruntownie zmieniło swoje znaczenie. W poprzednich latach często był to synonim punktowego remontu czy rewaloryzacji obiektu zabytkowego. Jednak od opublikowania w 2015 r. Krajowej Polityki Miejskiej, później zaś Wytycznych Ministra dotyczących rewitalizacji do nowej perspektywy funduszy unijnych, a w końcu ustawy o rewitalizacji, określenie to zaczęło oznaczać „proces wypracowania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji”. Takie pojęcia, jak „rewitalizacja społeczna” czy „rewitalizacja techniczna” są uważane za błędne. Obszar rewitalizacji wyznacza występowanie problemów społecznych, a włączanie do nich terenów niezamieszkałych, jak tereny poprzemysłowe, uzależnione od ściśle wyznaczonych reguł. Stąd posiadanie przez gminę programu rewitalizacji (**gminnego lub lokalnego**) przestało być jednoznacznie związane z ochroną dziedzictwa, ponieważ obszar kryzysowy niekoniecznie musi obejmować zabytki. Jednocześnie w związku z nową perspektywą unijną i koniecznością występowania o finansowanie, ilość programów rewitalizacji dynamicznie przyrasta przez ostatnie 2 lata. Ich weryfikacją pod względem zgodności z *Wytycznymi w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020* prowadzą Urzędy Marszałkowskie. Odpowiedni wykaz programów dla województwa mazowieckiego publikowany jest na stronach RPO WM.

Ustawa o rewitalizacji wprowadza **szereg nowych narzędzi** sprzyjających opiece nad zabytkami, które opisane są w rozdziale dotyczącym nowych rozwiązań legislacyjnych.

Wydatki na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami

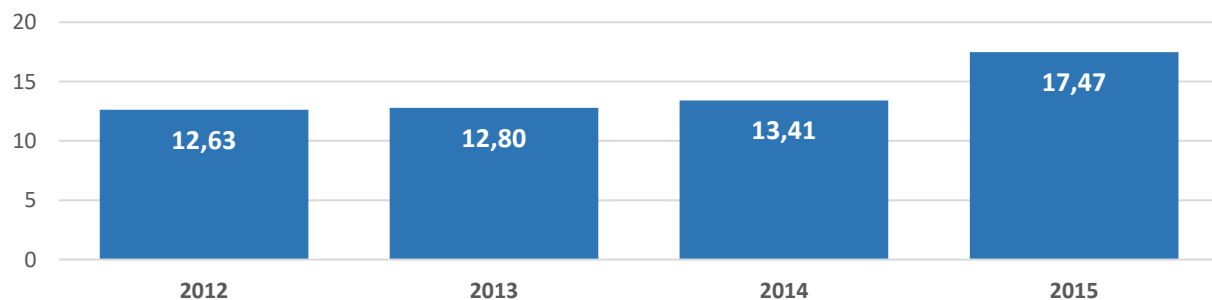
Zebrane w badaniu MBPR dane z okresu 2012-2015 ukazują dużą rozbieżność w wydatkach, jakie gminy i powiaty ponoszą na ochronę zabytków. Może być to spowodowane zróżnicowaną sytuacją finansową gmin, a także różnym dostępem do wiedzy o sposobach pozyskiwania zewnętrznych funduszy. Samorządy sięgają po różne źródła finansowania zewnętrznego, jednak wydatki te są w skali potrzeb ciągle bardzo małe. **Najczęściej korzystano z RPO WM, dotacji z różnych źródeł, jak budżetu województwa, MKiDN, PROW, MWKZ, a także środków termomodernizacyjnych z WFOŚiGW.** Łączna suma wydatków JST na ochronę zabytków w okresie 2012-2015 wynosiła **154 769 009,80 zł**, przy czym ze źródeł zewnętrznych uzyskano 80 983 926,20 zł, a 73 785 083,60 zł stanowiły źródła własne.

Ryc. 39. Wydatki JST na ochronę zabytków w latach 2012-2015 wg ankiet samorządów

Źródło: badanie MBPR

Powyższy wykres pokazuje wahanie wydatków samorządów lokalnych na ochronę zabytków związane prawdopodobnie z dopływem środków z funduszy unijnych. Wykres ukazuje, że przy obecności wsparcia zewnętrznego maleje zaangażowanie środków własnych JST, a wydatki na ochronę zabytków nie są regularne.

Gminy w województwie mazowieckim udzielały dotacji właścicielom zabytków wpisanych do rejestru. Jest pozytywną tendencją, że suma tych dotacji rosta z każdym rokiem, by w 2015 osiągnąć **17 474 370,34 zł**. Obrazuje to poniższa tabela:

Ryc. 40. Dotacje dla właścicieli zabytków wpisanych do rejestru (w mln zł)

Źródło: badanie MBPR

Należy podkreślić, że z uwagi na ograniczenia związane z pomocą publiczną dotychczas dotacje mogły być udzielane wyłącznie na zabytki rejestrowe. Jednak zmiany wprowadzone najpierw ustawą o rewitalizacji dla Specjal-

nych Stref Rewitalizacji, potem – od czerwca 2017 - powszechnie zmianą w ustawie o ochronie zabytków, stwarzają taką możliwość również dla zabytków ewidencyjnych. W związku z tym poziom dotacji i ich charakterystyka może ulec zmianie w następnych latach.

KONKLUZJA 13. Poziom wydatków JST na ochronę zabytków i opiekę nad nimi nie został dokładnie zbadany, dane te wymagają uzupełnienia. Gminy korzystają ze wsparcia zewnętrznego, jednak wtedy maleje zaangażowanie ich środków. Dotacje dla właścicieli zabytków wpisanych do rejestru rosną z każdym rokiem.

Rozwarstwienie potencjałów samorządów

Pod względem dochodów gmin per capita województwo mazowieckie jest najbardziej rozwarstwione spośród województw w Polsce. Decydującą rolę gra tu oczywiście Warszawa jako lider rozwoju gospodarczego i stolica kraju, a jednocześnie ośrodek silnie generujący migracje, co przyczynia się do drenażu kadr i potencjałów na pozostałym terenie województwa. Oprócz Warszawy ważnymi ośrodkami regionu są miasta: Radom, Płock, Ostrołęka, Siedlce i Ciechanów. Jednak ich sytuacja jest zróżnicowana.

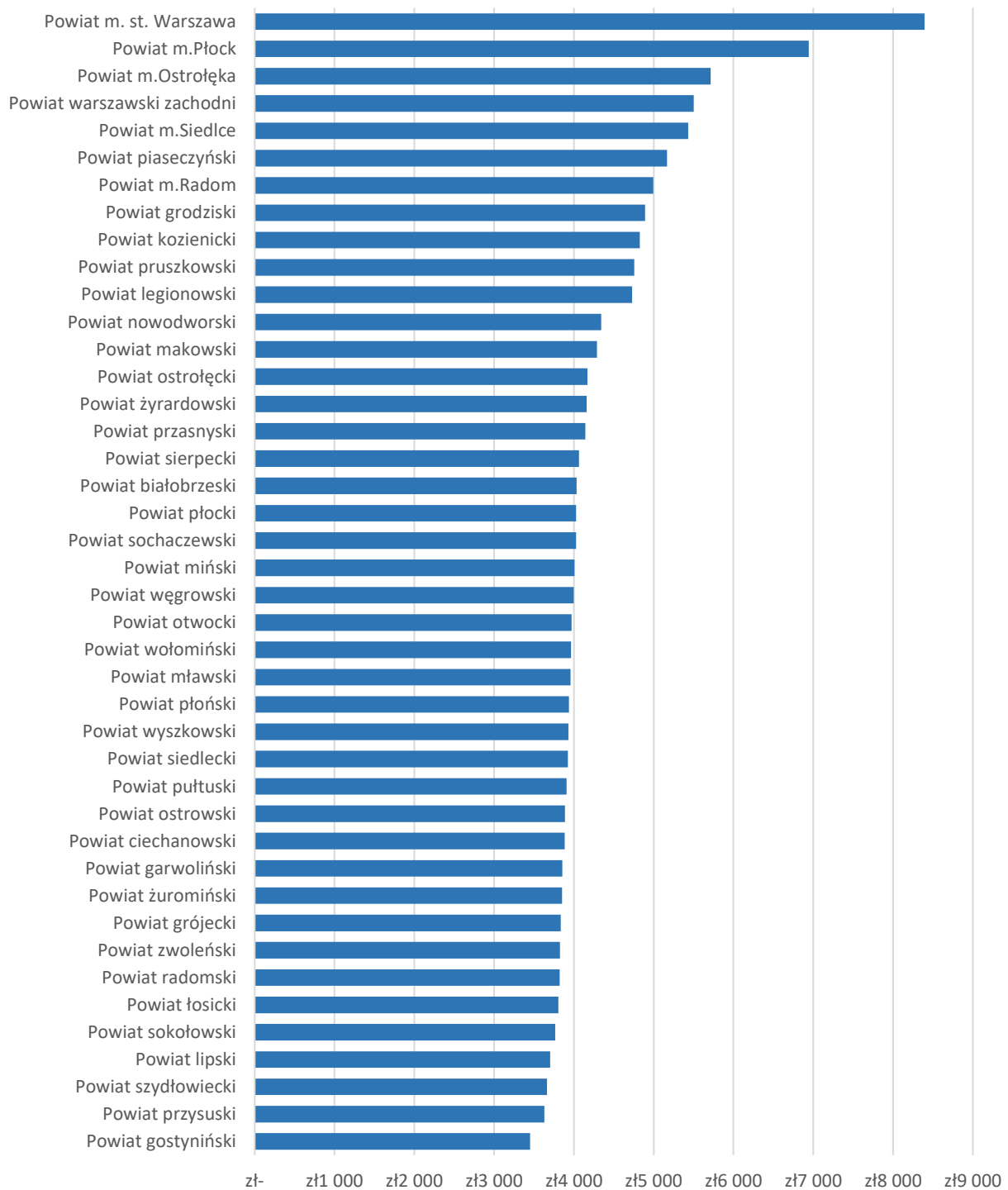
Jednocześnie na liście 122 miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze, która jest załącznikiem do Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, znajduje się aż 8 miast z województwa mazowieckiego. Są to: Radom, Ostrołęka, Ciechanów (a więc trzy z pięciu ośrodków subregionalnych!), Ostrów Mazowiecka, Pułtusk, Gostynin, Sierpc i Koźienice. Gminy powiatu szydłowieckiego mają jedne z najniższych dochodów w Polsce, podczas gdy stolica chwali się piętnastomiliardowym rocznym dochodem. Jednak różnice nie polegają bynajmniej wyłącznie na zasobności gmin.

Zróżnicowany jest również dostęp do wiedzy czy źródeł finansowania, ponieważ trudno porównywać wysiłek dużego miasta, jakim jest Płock, do niewielkiej gminy jak Łosice w staraniu się o zewnętrzne wsparcie. Problem tkwi często w zbyt małym w potencjale organizacyjnym czy kadrowym urzędu lub braku możliwości wyłożenia koniecznych wkładów własnych. Te wszystkie różnice sprawiają, że potencjały rozwojowe mazowieckich JST różnią się znacznie między sobą, co wpływa na ich zdolność ochrony i pieczy sprawowanej nad dziedzictwem kulturowym.

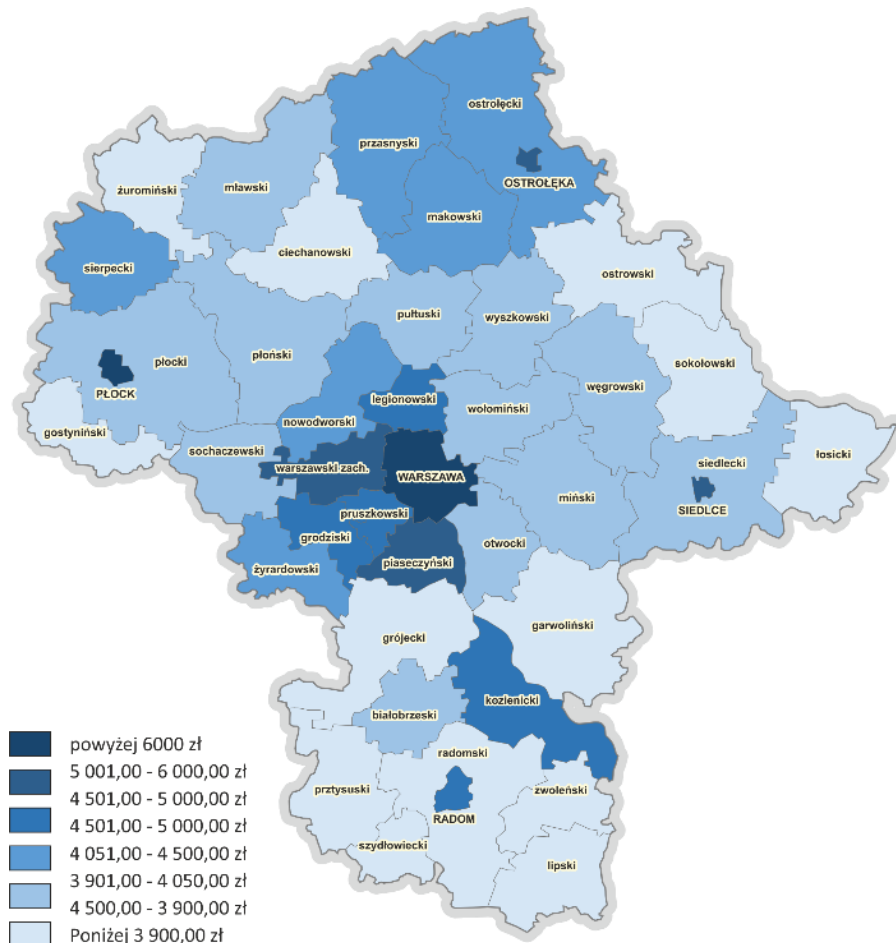
Zróżnicowanie dochodowe gmin

Dochody gmin per capita uśrednione do powiatów przedstawia poniższy kartogram, który użyty będzie w dalszej części analizy jako zmienna moderująca. Dość dobrze uwidacznia on przedstawione powyżej różnice: mazowieckie jest dochodowo w niekorzystnej lub złej sytuacji z występującymi punktowo wyspami wzrostu.

Największe dochody na głowę mieszkańca notuje oczywiście Warszawa, ale również silny kapitałowo jest Płock z uwagi na obecność PKN ORLEN SA, mniej wyróżniające się, ale nadal w lepszej sytuacji od otaczających gmin są Radom, Siedlce i Ostrołęka. Z wyróżniających się powiatów poza miastami na prawach powiatu wyróżnia się: kozienicki (zapewne z uwagi na obecność elektrowni), a także zachodnie satelity Warszawy z uwagi na dobre wykorzystanie potencjału bliskiego sąsiedztwa ze stolicą. Reszta gmin nie może się pochwalić dużymi dochodami. Podregion radomski ma wyraźnie niższe dochody gmin.

Ryc. 41. Dochody budżetów gmin w województwie mazowieckim per capita 2016 (średnio – powiatami)

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Ryc. 42. Dochody budżetów gmin per capita (uśrednione powiatami)

Opracowanie własne

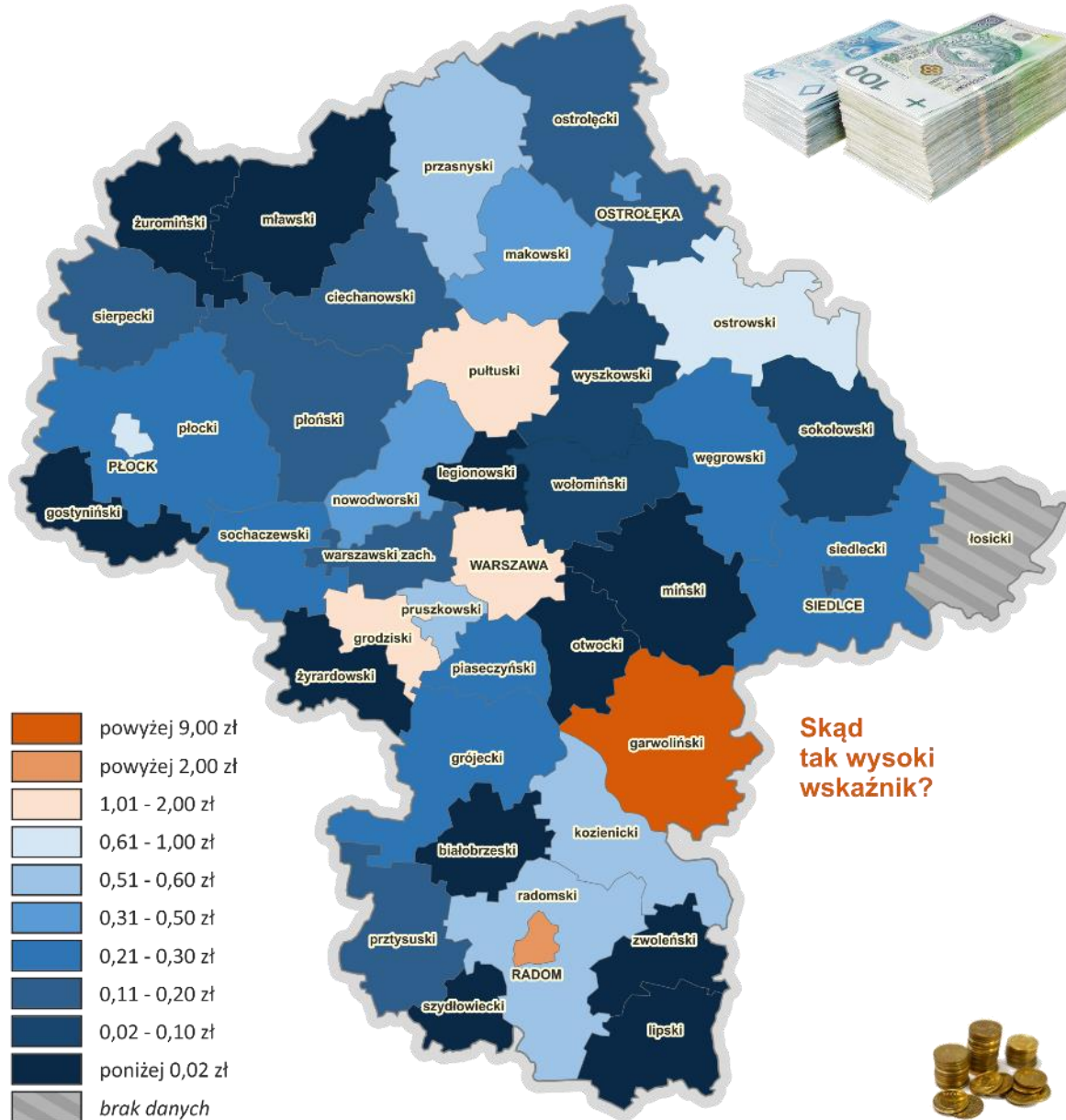
KONKLUZJA 14. Mazowieckie to województwo silnie rozwarstwione, a jego JST pod względem dochodów mają krańcowo zróżnicowany potencjał rozwojowy.

Wydatki na zabytki a możliwości gmin

Takie zróżnicowanie nie pozostaje oczywiście bez wpływu na wszystkie sfery związane z opieką nad zabytkami. Poniższa mapa ukazuje, jaką część z każdego 1000 zł dochodów JST wydane zostaje na ochronę zabytków. Wyniki są zaskakujące, ponieważ o ile w liczbach bezwzględnych niekwestionowanym liderem w sponsorowaniu dziedzictwa jest Warszawa, o tyle **biorąc pod uwagę możliwości, najwięcej, bo powyżej 9 zł, na wydają na nią gminy powiatu garwolińskiego**. Warto zauważyć, że wg poprzedniego kartogramu należą one do gmin o najmniejszym dochodzie w całym województwie. Za nimi najhjojniejszym mecenasem jest Radom, który z każdego tysiąca na zabytki wydaje 2,77 zł. Natomiast stolica wraz gminami powiatów pułtuskiego i grodzkiego plasuje się dopiero na trzecim miejscu, wydając na ochronę zabytków 1 do 2 promili swojego dochodu.

Wartość wydatków budżetu gminy na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami (rozdział 92120 klasyfikacji budżetowej) w przeliczeniu na 1000,00 zł dochodów tej gminy to **wskaźnik obciążenia ochroną zabytków**.

Ryc. 43. Ile z każdego tysiąca dochodów budżetowych w 2016 roku przeznaczyły gminy na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami? WSKAŹNIK OBCIĄŻENIA OCHRONĄ ZABYTEKÓW

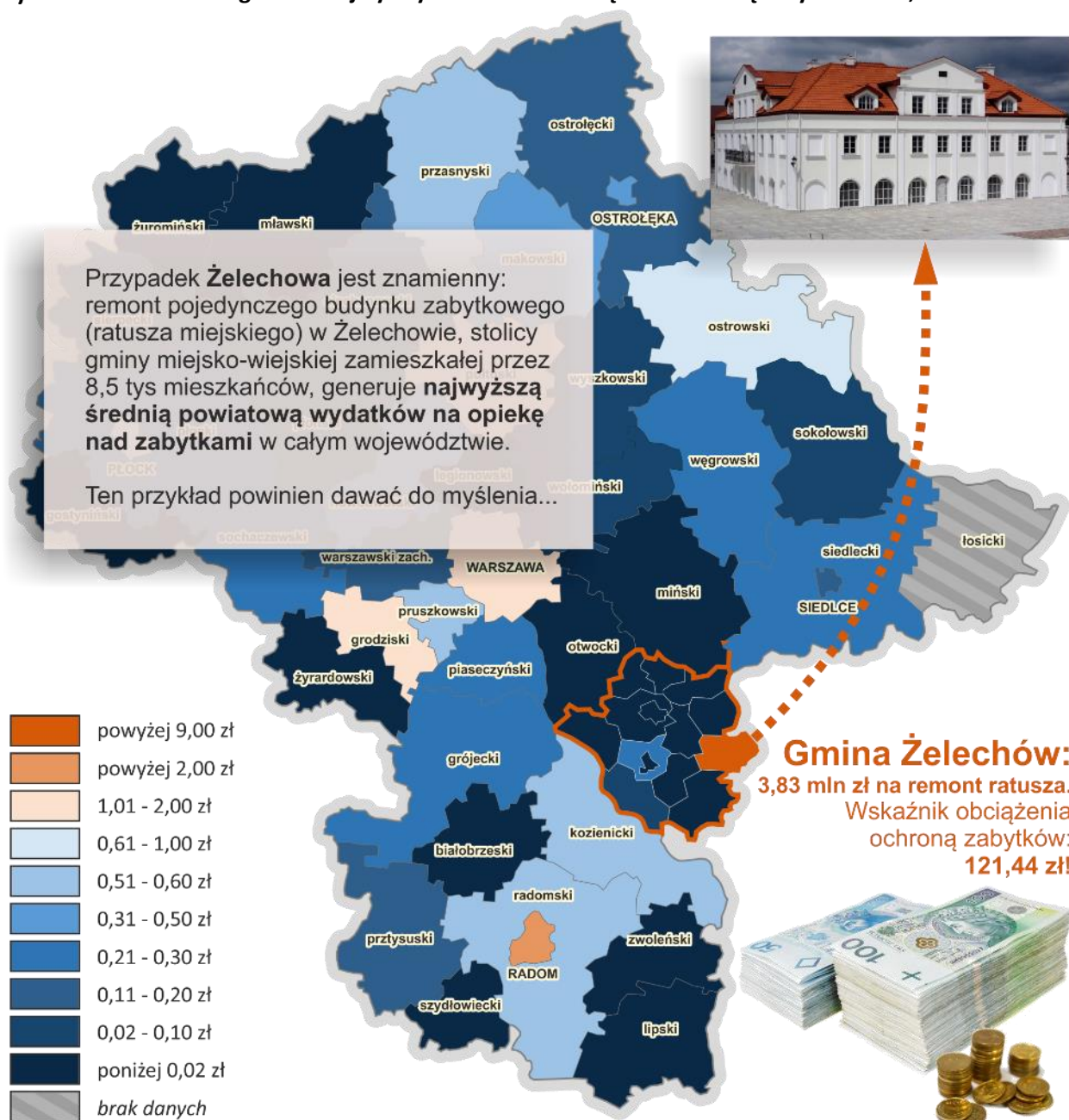
Opracowanie własne na podstawie danych GUS BDL

KONKLUZJA 15. Nie jest tak, że o zabytki dbają tylko najbogatsze gminy. Najwyższe wydatki na zabytki względem możliwości są ponoszone przez gminy powiatu garwolińskiego, gdzie wskaźnik obciążenia ochroną dziedzictwa wynosi ponad 9 zł na 1000 zł dochodu, następny jest Radom, który na zabytki wydaje blisko 3 zł z każdego tysiąca (to zdecydowanie więcej niż Warszawa – niecałe półtora złotego). Jednak średnia dla gmin województwa wynosi zaledwie złotówkę i cztery grosze (jeden promil).

Wskaźnik obciążenia ochroną zabytków dla powiatu garwolińskiego na tyle wyróżniał się na tle wszystkich innych powiatów województwa (był sześciokrotnie wyższy, niż w Warszawie, że przebadano dokładniej, jakie dokładnie wydatki i których konkretnie gmin złożyły się na taki poziom wskaźnika. Wynik prezentuje poniższa infografika

zawierająca bardziej szczegółowy kartogram: za całe zjawisko wyjątkowego poziomu wskaźnika w powiecie garwolińskim odpowiada **pojedyncza inwestycja w gminie Żelechów: kapitalny remont zabytkowego ratusza**. Warto zwrócić uwagę, że pozostałe gminy leaderskiego powiatu wypadły nie lepiej od reszty województwa: gmina wiejska Łaskarzew wydaje na zabytki 30 gr z każdego tysiąca, Maciejowice 5 gr, pozostałe gminy nie wydają nic.

Ryc. 44. Żelechów – gmina o najwyższym wskaźniku obciążenia ochroną zabytków: 121,44 zł!

Opracowanie własne

Żelechów – studium przypadku

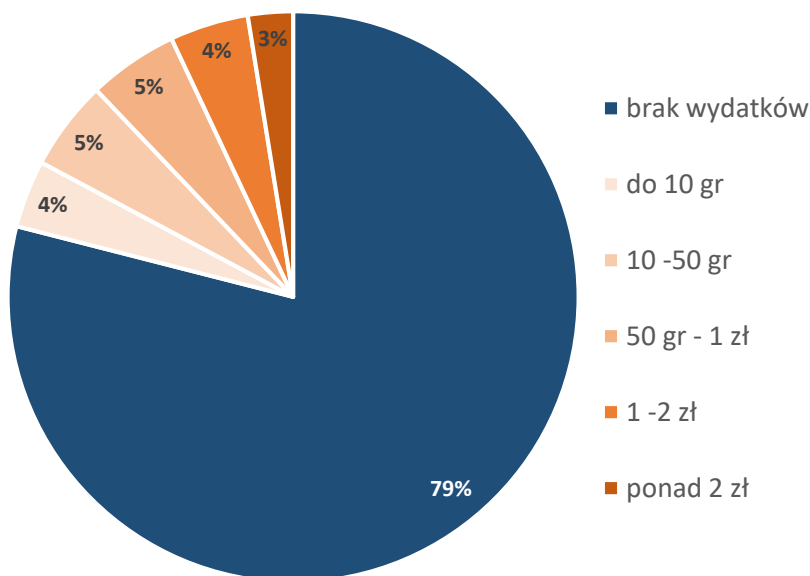
Żelechów, to gmina miejsko-wiejska w powiecie garwolińskim o niespełna 8,5 tys. mieszkańców. Dochody jej budżetu wyniosły w 2016 roku 31 504 069,96 zł, a w przeliczeniu *per capita* - 3 756,75 zł. Gmina od lat miała zasadniczy kłopot przestrzenno-tożsamościowy: centralne miejsce w Żelechowie zajmował zrujnowany budynek historycznego ratusza, szpecący okolicę i będący niechcianym symbolem zapaści rozwojowej.

Budynek był pozbawiony historycznych elementów ukształtowania elewacji: pilastrów, arkadowego układu parteru i obramowań otworów na piętrze. Jednak przede wszystkim nie miał więźby dachowej i charakterystycznych szczytów zwieńczonych tympanonami na osiach elewacji. Wszystkie te elementy zostały odtworzone, a historyczna nawierzchnia płyty placu („kocie łby”) – zachowana w znacznej części.

Decyzja o remoncie – a *de facto* niemal odbudowie – ratusza i przywróceniu właściwej rangi centralnej przestrzeni publicznej gminy miała charakter symboliczny i tożsamościowy. Jest ona wpisana w szerszy proces społeczno-gospodarczego ożywiania centrum Żelechowa w ramach procesu rewitalizacji miasta. Wyremontowany ratusz wraz z przestrzenią centralnego placu z zachowaną historyczną nawierzchnią może być przedmiotem dumy mieszkańców.

Ryc. 45. Gminy województwa mazowieckiego według wartości wskaźnika obciążenia ochroną zabytków

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Poziom wskaźnika obciążenia ochroną zabytków budżetów gmin w województwie mazowieckim w 2016 roku wygląda niepokojąco: Tylko 66 spośród ogółem 314 gmin dokonało jakichkolwiek wydatków na ochronę zabytków. Jak widać na powyższym wykresie – pozostałe 248 gmin (79% ich ogólnej liczby!) nie dokonało w 2016 roku żadnych wydatków na ochronę zabytków, a więc wskaźnik dla nich wynosi zero¹⁵.

KONKLUZJA 16. Według danych przekazywanych do GUS przez gminy w oficjalnych sprawozdaniach statystycznych z wykonania budżetu, tylko co piąta gmina mazowiecka wydała w 2016 r. jakiegokolwiek środki na zabytki!

Zakładając, że rok 2016 pod względem wydatków na ochronę zabytków i opiekę nad nimi mógł być na tyle nietypowy z uwagi na ponadnormatywne wydatki jednej gminy, postanowiono przeanalizować lata poprzednie i ustalić, czy i inne gminy oprócz Żelechowa dokonywały wysiłku inwestycyjnego w podobnej skali w latach poprzednich. Za okres analityczny przyjęto lata obowiązywania poprzedniego Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami, a więc lata 2012 – 2015 oraz dodatkowo rok 2016. Przeanalizowano odrębnie każdy kolejny rok tego okresu oraz wydatki średnioroczne za całe 5 lat. Właśnie według tej zmiennej – średnich wydatków rocznych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami z każdego tysiąca dochodów budżetu danej gminy uszeregowano wszystkie gminy, które średniorocznie wydały co najmniej złotówkę (a więc przeznaczyły na zabytki co najmniej jeden promil dochodów). Gminy te pokazano w tabeli poniżej.

¹⁵ Wśród tych gmin mogą jednak istnieć takie, które nie wykazały wydatków na zabytki w sprawozdaniach statystycznych do GUS, choć faktycznie dokonywały takich wydatków. Taki przypadek – jak się wydaje – dotyczy np. gminy Szydłowiec, która w statystyce GUS w całym okresie 2012 – 2016 w żadnym roku nie wykazała wydatków w rozdziale 92120, a tymczasem na jej stronie internetowej widnieje informacja o dokonaniu takich wydatków: w roku 2012 – 1 011 711,28 zł., w roku 2013 – 12 780,20 zł., w roku 2014 – 853 175,58 zł., w roku 2015 – 2 904 929,54 zł.

Tab. 11. Wydatki gmin na ochronę zabytków w przeliczeniu na 1000 zł ich dochodów (2012 – 2016)

Nr	Nazwa gminy:	rok 2012	rok 2013	rok 2014	rok 2015	rok 2016	średnia 5 lat
1	Żelechów	2,16 zł	1,16 zł	0,84 zł	74,81 zł	121,44 zł	40,08 zł
2	Grudusk	6,00 zł	51,51 zł	80,80 zł	36,02 zł	1,87 zł	35,24 zł
3	Sochaczew	67,38 zł	66,39 zł	0,31 zł	2,46 zł	0,05 zł	27,32 zł
4	Przasnysz	95,45 zł	- zł	- zł	- zł	- zł	19,09 zł
5	Czernice Borowe	- zł	1,06 zł	18,66 zł	24,94 zł	6,01 zł	10,13 zł
6	Ciechanów	40,63 zł	- zł	- zł	0,50 zł	- zł	8,23 zł
7	Maciejowice	28,81 zł	- zł	- zł	0,07 zł	0,05 zł	5,79 zł
8	Brudzeń Duży	- zł	0,14 zł	4,27 zł	19,82 zł	0,10 zł	4,86 zł
9	Pułtusk	1,00 zł	0,69 zł	6,76 zł	11,15 zł	3,10 zł	4,54 zł
10	Różan	0,38 zł	4,02 zł	5,48 zł	7,27 zł	2,69 zł	3,97 zł
11	Nowy Duninów	0,86 zł	- zł	4,52 zł	6,78 zł	6,30 zł	3,69 zł
12	Iłża	3,90 zł	- zł	0,15 zł	9,20 zł	0,10 zł	2,67 zł
13	Węgrów	1,83 zł	1,63 zł	3,33 zł	4,39 zł	1,09 zł	2,45 zł
14	Wieliszew	- zł	- zł	3,83 zł	7,55 zł	- zł	2,27 zł
15	Nowe Miasto	- zł	- zł	11,19 zł	- zł	- zł	2,24 zł
16	Milanówek	2,25 zł	4,48 zł	2,08 zł	1,62 zł	0,50 zł	2,19 zł
17	Mogielnica	0,61 zł	- zł	10,16 zł	- zł	- zł	2,16 zł
18	Góra Kalwaria	5,59 zł	4,30 zł	0,06 zł	- zł	0,60 zł	2,11 zł
19	Garbatka-Letnisko	7,89 zł	- zł	2,37 zł	0,11 zł	- zł	2,07 zł
20	Przysucha	10,29 zł	- zł	- zł	- zł	- zł	2,06 zł
21	Teresin	1,59 zł	1,54 zł	1,68 zł	2,48 zł	1,42 zł	1,74 zł
22	Raszyn	0,77 zł	4,64 zł	0,89 zł	0,68 zł	1,48 zł	1,69 zł
23	Sierpc	- zł	5,30 zł	1,64 zł	0,25 zł	0,52 zł	1,54 zł
24	Grodzisk Mazowiecki	0,24 zł	1,59 zł	2,90 zł	0,36 zł	2,40 zł	1,50 zł
25	Młynarze	1,99 zł	1,78 zł	1,74 zł	1,49 zł	- zł	1,40 zł
26	Belsk Duży	0,21 zł	1,20 zł	1,78 zł	1,78 zł	1,93 zł	1,38 zł
27	Jasieniec	1,66 zł	1,24 zł	1,24 zł	1,52 zł	1,16 zł	1,37 zł
28	Michałowice	1,12 zł	1,08 zł	1,81 zł	1,20 zł	1,41 zł	1,32 zł
29	Nadarzyn	- zł	- zł	- zł	6,42 zł	- zł	1,28 zł
30	Słubice	0,00 zł	6,36 zł	- zł	- zł	- zł	1,27 zł
31	Izabelin	0,65 zł	1,61 zł	1,72 zł	0,45 zł	1,22 zł	1,13 zł
32	Czerwonka	1,81 zł	1,83 zł	- zł	1,98 zł	- zł	1,12 zł
33	Odrzywół	- zł	2,39 zł	- zł	1,38 zł	1,80 zł	1,11 zł
34	Warszawa	1,45 zł	0,92 zł	0,66 zł	1,02 zł	1,45 zł	1,10 zł
35	Zbuczyn	- zł	3,02 zł	1,51 zł	- zł	0,93 zł	1,09 zł
36	Skaryszew	- zł	- zł	0,78 zł	- zł	4,47 zł	1,05 zł
37	Miedzna	3,68 zł	- zł	0,87 zł	0,45 zł	- zł	1,00 zł

LEGENDA:

Poszczególne kolory rubryk oznaczają finansowanie przez daną gminę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami następującym odsetkiem dochodów budżetu:

1 – 2%	2 – 4%	4 – 6%
6 – 8%	8 – 10%	Ponad 10%

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W zestawieniu pięcioletnim widać nieco więcej: wprawdzie nadal Żelechów jest liderem wydatków w całej pięcioletniej i jako jedyny przekracza w jednym roku magiczną granicę 10%, a w całej pięcioletniej granicę średniorocznych wydatków 40 zł (4% budżetu), ale jest też wyraźna grupa innych gmin, które finansują wydatki na ochronę zabytków wyraźnie obficie, niż pozostałe. Warto jednak zauważyć, że nie są to miasta na prawach

powiatu. Wprawdzie na 6 miejscu zestawienia pojawia się Ciechanów (który choć nie jest miastem na prawach powiatu, to jest ośrodkiem subregionalnym), ale miejsce to zajmuje dzięki jednorazowym wydatkom z 2012 roku, a w kolejnych latach nie inwestował niemal nic. Warszawa znajduje się dopiero na 34 miejscu zestawienia ze średnią pięcioletnią 1,10 zł. Natomiast Radomia, Płocka, Ostrołęki i Siedlec nie ma w ogóle wśród gmin wydających na zabytki co najmniej 1 promil budżetu. Za to są w tym gronie 22 gminy wiejskie, w tym dwie w pierwszej piątce rankingu (Grudusk na 2 miejscu i Czernice Borowe na 5 miejscu).

Tab. 12. Wydatki gmin na ochronę zabytków *per capita* co roku (2012 – 2016)

Nr	Nazwa gminy:	rok 2012	rok 2013	rok 2014	rok 2015	rok 2016	średnia 5 lat
1	Żelechów	6,29 zł	3,06 zł	2,38 zł	235,89 zł	456,23 zł	140,77 zł
2	Grudusk	27,31 zł	218,08 zł	294,71 zł	152,91 zł	7,38 zł	140,08 zł
3	Sochaczew	173,99 zł	183,75 zł	0,96 zł	7,53 zł	0,19 zł	73,28 zł
4	Przasnysz	285,80 zł	- zł	- zł	- zł	- zł	57,16 zł
5	Czernice Borowe	- zł	3,86 zł	61,44 zł	79,79 zł	22,61 zł	33,54 zł
6	Ciechanów	121,21 zł	- zł	- zł	1,80 zł	- zł	24,60 zł
7	Różan	1,77 zł	22,19 zł	25,06 zł	34,92 zł	13,49 zł	19,48 zł
8	Młynarze	22,74 zł	22,66 zł	22,37 zł	22,64 zł	- zł	18,08 zł
9	Maciejowice	89,46 zł	- zł	- zł	0,23 zł	0,19 zł	17,98 zł
10	Pułtusk	2,83 zł	2,22 zł	20,94 zł	38,19 zł	11,60 zł	15,16 zł
11	Brudzeń Duży	- zł	0,37 zł	11,22 zł	55,27 zł	0,35 zł	13,44 zł
12	Nowy Duninów	2,50 zł	- zł	14,33 zł	24,65 zł	23,81 zł	13,06 zł
13	Czerwonka	18,53 zł	19,55 zł	- zł	22,24 zł	- zł	12,07 zł
14	Wieliszew	- zł	- zł	16,13 zł	32,47 zł	- zł	9,72 zł
15	Milanówek	8,84 zł	16,27 zł	8,06 zł	6,84 zł	2,44 zł	8,49 zł
16	Warszawa	10,12 zł	6,50 zł	5,20 zł	8,39 zł	12,18 zł	8,48 zł
17	Węgrów	5,85 zł	5,08 zł	11,56 zł	15,18 zł	4,70 zł	8,47 zł
18	Teresin	5,29 zł	5,30 zł	8,77 zł	13,04 zł	6,56 zł	7,79 zł
19	Nadarzyn	- zł	- zł	- zł	38,85 zł	- zł	7,77 zł
20	Iłża	8,95 zł	- zł	0,40 zł	27,85 zł	0,38 zł	7,52 zł
21	Michałowice	5,67 zł	5,37 zł	10,40 zł	7,05 zł	9,00 zł	7,50 zł
22	Raszyn	2,72 zł	19,05 zł	3,88 zł	3,07 zł	7,46 zł	7,24 zł
23	Nowe Miasto	- zł	- zł	36,02 zł	- zł	- zł	7,20 zł
24	Mogielnica	2,29 zł	- zł	31,09 zł	- zł	- zł	6,68 zł
25	Góra Kalwaria	15,46 zł	13,19 zł	0,19 zł	- zł	2,48 zł	6,26 zł
26	Garbatka-Letnisko	21,88 zł	- zł	7,19 zł	0,35 zł	- zł	5,89 zł
27	Grodzisk Mazowiecki	0,82 zł	5,56 zł	10,06 zł	1,42 zł	10,84 zł	5,74 zł
28	Belsk Duży	0,75 zł	4,53 zł	6,82 zł	7,58 zł	8,54 zł	5,64 zł
29	Izabelin	2,96 zł	7,27 zł	7,32 zł	1,94 zł	6,39 zł	5,18 zł

LEGENDA:

Poszczególne kolory rubryk oznaczają finansowanie przez daną gminę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami następującymi kwotami *per capita*:

50 – 100 zł

100 – 150 zł

150 – 200 zł

200 – 250 zł

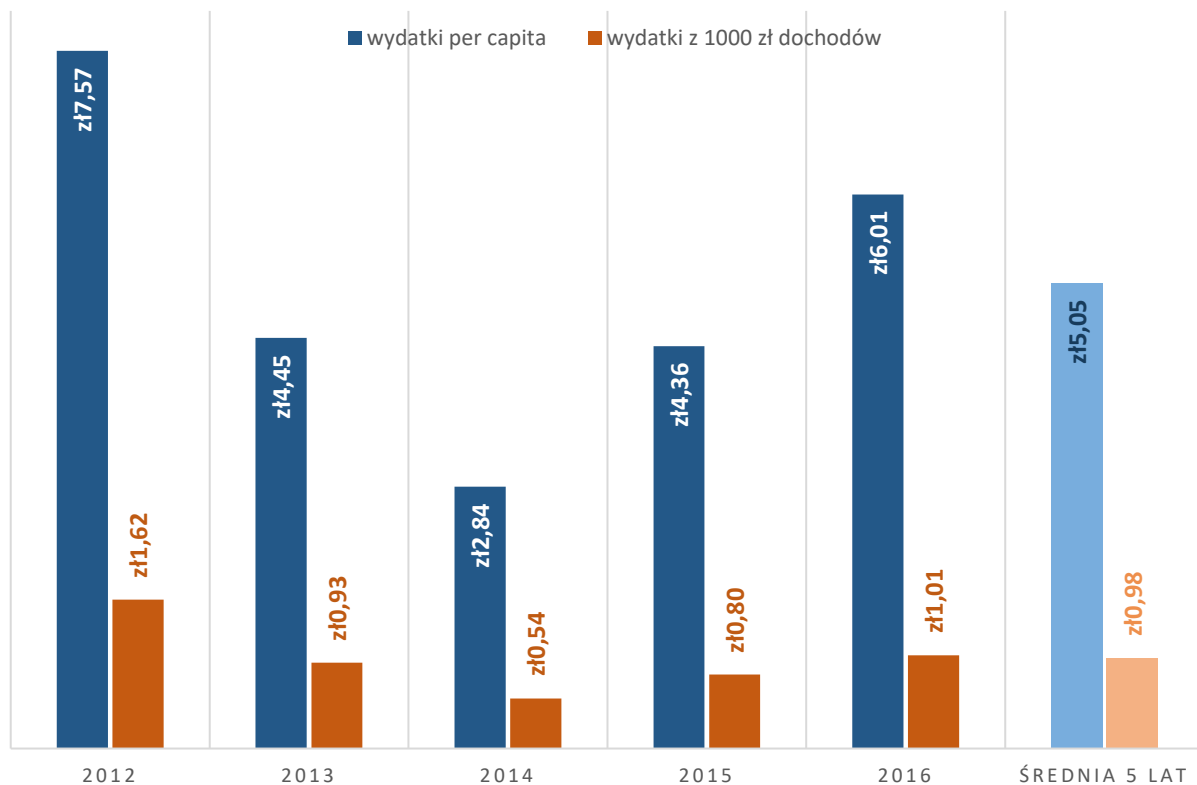
250 – 300 zł

Ponad 300 zł

Z kolei spróbujemy prześledzić wydatki gmin na zabytki w ujęciu *per capita* w tym samym okresie pięcioletnim. Poniższa tabela zestawia wszystkie gminy, które wydały w pięcioletce 2012 – 2016 średniorocznie ponad 5 zł *per capita* na ochronę zabytków i opiekę nad nimi. Takich gmin jest 29.

Jak widać, czołówka gmin aż do 6 miejsca rankingu jest ta sama, choć z Żelechowem niemal zrównuje się Grudusk. Natomiast w tym zestawieniu zdecydowanie lepiej wypada Warszawa przesuwając się o 18 miejsc do góry rankingu (z 34 na 16 miejsce). W zestawieniu nadal brakuje Radomia, Płocka, Ostrołęki i Siedlec – subregionalnych ośrodków województwa będących miastami na prawach powiatu. Warto jeszcze odnotować: gmin, które co roku wydają jakąkolwiek, choćby drobną, ale niezerową kwotę na zabytki, jest w tym zestawieniu zaledwie 14. Więc nawet gminy najobficiej finansujące ochronę zabytków mają lata, w których nie wydają na ten cel ani grosza. Dość symptomatyczne jest to, że aż 16 z 29 gmin w tym zestawieniu, to gminy wiejskie, a dalszych 7 – miejsko-wiejskie. Gmin miejskich jest tu zaledwie 6: Sochaczew, Przasnysz, Ciechanów, Milanówek, Warszawa i Węgrów. Okazuje się, że zaangażowanie miast w ochronę zabytków bynajmniej nie jest większe, niż zaangażowanie terenów niezurbanizowanych.

Ryc. 46. Średnie wydatki gmin na zabytki w latach 2012 – 2015 per capita i na 1000 zł dochodów

Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jak widać, średnie wskaźniki dla całego województwa w kolejnych latach bardzo się zmieniają: rok 2012 to rok rekordowych wydatków gmin w województwie mazowieckim. Następne dwa lata to gwałtowny spadek wydatków aż do rekordowo niskiego roku 2014, a potem kolejne dwa lata wzrostu, jednak już nie do takiego poziomu, jak w 2012 roku. Średnia wydatków rocznych z całego okresu to nieco ponad 5 zł *per capita* i niespełna złotówka z każdego tysiąca dochodów.

Potrzeby a rodzaje dotacjobiorców

We wcześniejszej części diagnozy stwierdzono, że najpilniejszej interwencji wymagają zabytki obronne, gospodarcze i przemysłowe, a w grupie najbardziej zagrożonej zniszczeniem dominują ilościowo zabytki mieszkalne. Natomiast jeśli chodzi o kategorie właścicieli, największe potrzeby deklarują najliczniejsi wśród grup właściciele prywatni.

Dane z 2011 roku dotyczące dotacji z budżetu województwa mazowieckiego wskazują na wyraźną przewagę kościelnych osób prawnych wśród dotacjobiorców; trafiło do nich prawie 80% ogólnej kwoty dotacji.

Tab. 13. Środki na ochronę zabytków formie konkursowej – nabór wniosków 2011 r.

Kwota na realizację prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach w ramach ogłoszonego naboru		Liczba złożonych ofert	Liczba ofertów	Liczba zawartych umów	Liczba podmiotów dotowanych	Kwota przyznanych dotacji	Wykorzystana kwota dotacji
OGÓŁEM		174	174	89	93	5.000.000,00 zł	4 704.234,74 zł
w tym:	osoby fizyczne	3	3	2	2	177.000,00	175.042,19
	organizacje pozarządowe	8	8	6	6	291.000,00 zł	289.643,18 zł
	jednostki samorządu terytorialnego	28	28	8	8	592.800,00 zł	406.893,60 zł
	kościelne osoby prawne	127	127	71	72	3 808.900,00 zł	3 735.655,77 zł
	inne	8	8	2	2	130.300,00 zł	97.000,00 zł

Tabela zaczerpnięta ze Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020 obrazująca proporcje przyznawanych dotacji w zależności od rodzaju dotacjobiorcy.

Jednak przewaga ta wynika z faktu, że ta grupa dotacjobiorców jest od lat najaktywniejsza w dbałości o obiekty zabytkowe i w poszukiwaniu dedykowanych na ten cel dofinansowań. W skutek tej aktywności zarówno kategoria „zabytków sakralnych”, jak „zabytki we własności kościołów i związków wyznaniowych”, były utrzymane najlepiej z całego dziedzictwa nieruchomego Mazowsza.

Otwarte pozostaje pytanie, jak w zakresie pozyskiwania środków zaktywizować podobnie innych właścicieli zabytków, w których rękach znajduje się ponad 4 razy więcej zabytków o znacznie większym stopniu degradacji niż zabytki w rękach kościołów i związków wyznaniowych. Problem nie tkwi bowiem w samym rozdziale środków, ale w **małej aktywności prywatnych wnioskodawców**: o ile najwięcej wniosków o udzielenie dotacji składają kościelne osoby prawne (127 wniosków w 2011 r.), o tyle osoby fizyczne składają ich najmniej (tylko 3 wnioski). Natomiast sama proporcja przyznawania dotacji jest odwrotna i zgodna ze zdiagnozowanym zróżnicowaniem stanu zabytków: w 2011 r. samorząd województwa mazowieckiego udzielił wsparcia 2 właścicielom prywatnym tj. uwzględnił **67%** wniosków w tej kategorii, a w przypadku kościelnych osób prawnych dofinansowanie otrzymały 72 podmioty, co stanowi około **57%** złożonych wniosków.

Prawdopodobnie problemem obiektywnie utrudniającym większą aktywność części wnioskodawców prywatnych może być wymóg publicznego udostępnienia zabytku, co będzie łatwe w przypadku np. funkcji hotelowej czy gastronomicznej w obiekcie zabytkowym, ale trudne np. w przypadku funkcji mieszkalnej.

Co dzieło się dotychczas?

Realizacja WPOnZ 2012 – 2015

Zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ust. 5.) zobowiązują zarząd województwa do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, które następnie przedstawia sejmikowi województwa. Ponadto zgodnie z art. 87. ust. 6. tej ustawy sprawozdanie jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu (w tym wypadku mazowieckiemu) konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (ustawy). W ramach realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami 2012 – 2015 zostały sporządzone i zatwierdzone dwa sprawozdania:

1. *Sprawozdanie z realizacji Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2012-2015. Monitoring – lata 2012-2013* przyjęte przez Zarząd Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 275/128/16 z dnia 23 lutego 2016 r. i przedstawione sejmikowi w dniu 21 marca 2016 r. - poz. 9. Porządku obrad XVII Posiedzenia Sejmiku Województwa Mazowieckiego.
2. Sprawozdanie opracowane przez MBPR w 2017r. przyjęte uchwałą nr 819/248/17 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 6 czerwca 2017r., przekazane przez Marszałka Województwa Mazowieckiego Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i Mazowieckiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków 21 czerwca 2017 r.

Sprawozdania są obszernymi i szczegółowymi dokumentami. Nie jest zadaniem niniejszej diagnozy szczegółowe analizowanie ich. Odnotowujemy podstawowy fakt, że zostały opracowane i złożone zgodnie z wymogami ustawy. Ponieważ Program 2012 – 2015 nie miał struktury zadaniowej, a więc do zadań nie były przypisane podmioty za nie odpowiedzialne, terminy ich zrealizowania, wskaźniki, z których należało się rozliczyć, ani kwoty środków, jakie należało zaplanować i wydać w kolejnych latach, sprawozdania z realizacji programu mogły mieć tylko charakter kierunkowy: być rejestrem zadań wykonywanych przez różne podmioty, kierunkowo zbieżnych z Wojewódzkim Programem.

KONKLUZJA 17. W nowym Programie powinna być wprowadzona struktura zadaniowa, co powinno sprzyjać zarówno realizacji Programu, jak i jego monitoringowi i ocenie jego wykonania.

Zadania na rzecz dziedzictwa realizowane poza WPOnZ

Pewien nurt działań na rzecz dziedzictwa był realizowany także w ramach realizacji innych niż WPOnZ programów i strategii wojewódzkich. Na uwagę zasługują działania realizowane w ramach programów zapisanych w Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020, oraz działania w ramach realizacji Rocznych programów współpracy Województwa Mazowieckiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (w obu przypadkach wymienimy tylko działania przykładowe, aby zobrazować ich charakter).

Przedsięwzięcia w ramach realizacji Strategia Rozwoju Kultury 2015-2020

„Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020” (dalej: Strategia) jest jednym z najważniejszych dokumentów wskazujących działania w obszarze kultury na terenie województwa mazowieckiego w perspektywie sześciu lat. Misja Strategii brzmi: „kultura włącza każdego”.

Dokument jest wdrażany poprzez działania własne Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, bądź przy udziale podmiotów zewnętrznych, a także instytucji kultury, dla których organizatorem jest samorząd województwa. Ponadto, poszczególne programy wdrażane są przez organizacje pozarządowe, które realizują zadania publiczne w obszarze: „Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego”¹⁶.

Ochronie dziedzictwa materialnego i niematerialnego poświęcone są dwa programy Strategii:

- C.1.1: *Zabytki i muzea – żywe atrakcje*, który zakłada promowanie takich form i koncepcji opieki nad dziedzictwem kulturowym – zasobami muzealnymi i zabytkami, które zbudują wokół dziedzictwa żywą atrakcyjność, wkomponowaną w programy turystyczne, promocyjne, edukacyjne, społeczno-animacyjne lub aktywizacyjno-gospodarcze. W latach 2016-2017 zrealizowanych zostało 18 różnorodnych przedsięwzięć, na które z budżetu województwa wydatkowano w sumie 284 760,00 zł. W trybie otwartego konkursu ofert dofinansowano 16 projektów (250 000,00 zł) oraz zrealizowano 2 projekty w ramach współpracy z podmiotami zewnętrznymi (34 760,00 zł).
- C.1.2: *To także nasze dziedzictwo, którego celem jest przywrócenia niejednoznacznego tożsamościowo dziedzictwa historyczno-kulturowego regionu w obszarach szczególnie narażonych na zapomnienie i włączanie ich do współczesnego obiegu kultury*. W latach 2015-2017 zrealizowano 82 projekty, na które samorząd województwa przeznaczył kwotę 1 127 133,00 zł. W trybie otwartego konkursu ofert dofinansowano łącznie 76 projektów (962 600,00 zł) oraz zrealizowano 6 projektów w ramach współpracy z podmiotami zewnętrznymi (164 533,00 zł)¹⁷.

Działania w ramach realizacji rocznych programów współpracy województwa mazowieckiego z organizacjami pozarządowymi

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego podejmowane są w ramach corocznie uchwalanych programów współpracy Województwa Mazowieckiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

¹⁶ Zlecenie zadań i udzielenie dotacji następują zgodnie z przepisami ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2010 r. Nr 234 poz. 1536 z późn. zm.)

¹⁷ *Stan na dzień: 23.11.2017 r. Więcej informacji: Sprawozdanie z realizacji Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020 w roku 2015. Raport monitoringowy. Raport z ewaluacji stopnia osiągnięcia celów, Warszawa 2016 r.; Sprawozdanie z Rocznego programu współpracy Województwa Mazowieckiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w 2016 roku, Warszawa 2017 r.; opracowania własne Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie.*

W ramach programu realizowane są m.in. następujące zadania mogące wspierać opiekę nad zabytkami w obszarze tematycznym *Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego*:

- a. Zabytki i muzea – żywe atrakcje: projekty promujące takie formy oraz koncepcje opieki nad dziedzictwem kulturowym – zasobami muzealnymi i zabytkami, które zbudują wokół dziedzictwa żywą atrakcyjność, wkomponowaną w programy turystyczne, promocyjne, edukacyjne, społeczno-animacyjne lub aktywizacyjno-gospodarcze
- b. To także nasze dziedzictwo – inicjatywy kulturalne mające na celu: podtrzymywanie w żywej formie elementów tradycji kulturowej regionu, wartościowe przetwarzanie wątków tradycji kulturowej regionu w realizacji artystyczne adresowane do współczesnego odbiorcy, przywracanie dziedzictwa grup etnicznych, narodowości, wspólnot religijnych, środowisk społecznych i zawodowych, które stały się nieobecne w krajobrazie społecznym współczesnego województwa mazowieckiego i nie mogą same zaopiekować się pamiętkami swojej historii
- c. Niech nas poznają – są to projekty mające na celu promowanie wzajemnego poznawania się grup odmiennych kulturowo poprzez działalność artystyczno-edukacyjną oraz animacyjno-kulturalną.
- d. Propagowanie idei Sieci Dziedzictwa Kulinarne Mazowsze poprzez organizowanie lub uczestnictwo w szkoleniach, festiwalach, warsztatach, konferencjach i imprezach plenerowych, czego wynikiem będzie składanie wniosków do uczestnictwa w Sieci przez beneficjentów
- e. Upowszechnienie produktów tradycyjnych i regionalnych z listy produktów tradycyjnych i regionalnych z Mazowsza oraz pretendujących do wpisu na listę poprzez organizowanie lub uczestnictwo w szkoleniach, festiwalach, warsztatach, konferencjach i imprezach plenerowych, czego wynikiem będzie składanie wniosków do wpisu na listę przez beneficjentów.

Deficyt wiedzy badawczej

Zasadniczym celem przeprowadzenia diagnozy do Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami jest ocena stopnia zaspokojenia potrzeb ochrony i opieki dotyczących całości dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego zwłaszcza w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Realizacja celu diagnozy do Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami powinna być pozwoleniem na ocenę adekwatności istniejących działań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz dostarczyć materiałów do sformułowania rekomendacji co do polityki w tym zakresie.

W trakcie tworzenia diagnozy jej autorzy odkryli, że brakuje badań dotyczących bieżącego stanu systemu ochrony i opieki nad zabytkami. Nie dysponujemy systemem ochrony dziedzictwa kulturowego Mazowsza a jedynie odwołujemy się do niewystarczających danych gromadzonych przez agencje rządowe, kilku pomniejszych badań naukowych bądź zleconych przez JST (które pozwalają wnioskować o stanie obecnym jedynie w sposób pośredni) i doświadczeń ekspertów, które są ograniczone, bo uwzględniają jedynie perspektywę jednostkową.

Nie mamy natomiast badań o charakterze całościowym, które dostarczałyby informacji w ujęciu statycznym (jak jest teraz?) i dynamicznym (co i jak ulega zmianie?). W ramach badania analizy stwierdzono gigantyczny brak wiedzy o stanie obecnym; prawie nic nie wiemy o połowie zabytków znajdujących się w województwie mazowieckim. Wśród tych zabytków o których posiadamy dane nie mamy informacji dotyczących tego co znajduje się w konkretnych kategoriach (np. w kategorii „mieszkalne” nie mamy danych by zaopiniować co tak naprawdę się mieści w tej kategorii). Brakuje też np. wystandaryzowanej metody określania stanu zabytku (czy jest w dobrym stanie, jeśli nie, to czy potrzebuje interwencji, a jeśli tak to jakiej) oraz o metodach określania priorytetów w ich ochronie i opiece (dlaczego JST powinna wesprzeć w sposób priorytetowy ochronę jednego zabytku, a innego w drugiej kolejności). Brakuje też wiedzy o zabytkach znajdujących się np. zasobach bibliotecznych w zamknięciu murów niektórych parafii oraz na terenach posiadanych przez wojsko.

KONKLUZJA 18. W części planistycznej zachodzi znacząca potrzeba wykorzystania zasobów wiedzy badawczej, aby móc uzupełnić obszary wiedzy które są niekompletne (np. w zakresie promocji zabytków czy ich społecznego wykorzystania) oraz zlokalizować obszary, które nie zostały do tej pory objęte żadnymi badaniami (np. badania tradycyjnej kultury miejskiej). W uzupełnianiu deficytów wiedzy powinniśmy posłużyć się zarówno przykładami dobrej praktyki pochodzącej z innych województw w Polsce, jak i praktyk istniejących w innych krajach o podobnym do polskiego systemie legislacji.

Z pewnością istnieje deficyt wiedzy o całościowym systemie opieki nad zabytkami. Należy podkreślić, że sporządzenie takiej oceny nie jest zadaniem Samorządu Województwa, natomiast jej wykonanie przez powołane do tego instytucje przyczyniłoby się korzystnie do programowania i realizacji zadań z tego zakresu u wszystkich interesariuszy. Jeśli w przyszłości planowana byłaby taka ewaluacja, ocena systemu opieki i ochrony powinna odbywać się ze względu na:

- a. dostępność różnych form ochrony i opieki oraz użyteczności,
- b. ciągłość opieki oraz jej trwałości polegającej na określeniu trwałości efektów programów po zakończeniu jego finansowania,
- c. zakres współpracy między różnymi ogniwami systemu, właścicielami zabytków, społecznością lokalną i innymi ważnymi aktorami w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego
- d. koszty i ich adekwatność do realizowanych działań,
- e. skuteczności, która pozwala określić czy osiągnięto zakładane cele,
- f. efektywności, która polega na porównaniu zaangażowanych zasobów z osiągnięciami na poziomie rezultatów lub długotrwałego i krótkotrwałego oddziaływania programu,
- g. trafności używania narzędzi ochrony zabytków przez JST.

Ponadto autorzy widzą następujące obszary w którym potrzebne jest uzupełnienie i usystematyzowanie wiedzy, także poprzez stworzenie lepszych narzędzi do zbierania danych:

1. W chwili zamykania diagnozy do tego raportu nadal nie są znane wyniki dużego, zakończonego już badania stanu zabytków prowadzonego przez NID. Raport z badań ukaże się prawdopodobnie tuż po zamknięciu niniejszego Programu, więc pilnym zadaniem Programu będzie uzupełnienie diagnozy o wyniki tych badań (tzw. „mała aktualizacja” programu).

2. Z wrywkowego rozeznania wynika, że często obiektami w złym stanie są właśnie ewidencyjne zabytki, których właścicielem (lub pośrednim dysponentem) są gminy. Należałoby przebadać systematycznie stan zabytków, których właścicielem są jednostki samorządu, należy bowiem zakładać, że stan opieki nad zabytkami samorządowymi wytwarza pewien wzór dbałości o zabytki i jeśli jest niezadowalający – może prowokować także innych właścicieli do niższego poziomu starań.
3. Brakuje dokładniejszej wiedzy o strukturze i szczegółowych celach wydatków JST na ochronę zabytków i opiekę nad nimi. Istnieją przykłady znacznych wydatków z rozdziału 92120 klasyfikacji budżetowej, które trudno przyporządkować do działań faktycznie związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Toteż czysta statystyka ilościowa wydatków nie daje pełnej wiedzy i warte rozważenia jest na przykład jakościowe przebadanie grupy gmin o najwyższych wydatkach na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.
4. Należy rozeznąć powód małego zainteresowania gmin i powiatów dla tworzenia PoNZ. Jeżeli potwierdzi się wstępna hipoteza, że programów nie sporządzają przede wszystkim jednostki o bardzo małych zasobach dziedzictwa zabytkowego, należy upowszechnić wzorzec programu bardzo skrótowego (i przez to tańszego w przygotowaniu) lecz będącego planem działań wobec konkretnych obiektów.
5. Potrzebna jest wiedza o wpływie zabytków na atrakcyjność turystyczną i kulturalną miejscowości. Badanie takie jest obecnie zamówione w ramach Obserwatorium Kultury przez Mazowiecki Instytut Kultury, lecz jego wyniki nie będą znane przed końcem opracowywania niniejszego programu.
6. Potrzebne jest uzyskanie dokładniejszej wiedzy na temat ginących zawodów. Obecnie wydaje się, że pilne jest poszerzenie rozpoznania tej tematyki o ginące zawody miejskie.
7. Bardzo ważną, a jednocześnie nie w pełni docenianą formą ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego jest aktywizacja społeczna zorientowana na wykreowanie żywej aktywności wokół zabytku. Być może warto przebadać obecnie znane przypadki takiej aktywizacji społecznej wokół ochrony zasobów dziedzictwa. W ramach badania powinno się zebrać zarówno przykłady dobrych praktyk, jak i przykłady ostrzegawcze (np. aktywizacji bez elementu pogłębiania wiedzy).
8. Bardzo ważnym deficytem jest praktyczny brak wykorzystywania nowoczesnych technologii cyfrowych do tworzenia cyfrowej dokumentacji zabytków (skanów przestrzennych oraz wektorowych modeli 3D). Ponieważ podczas tworzenia takiej dokumentacji – opracowywanej dla celów praktycznych sprawniejszego zarządzania obiektem zabytkowym – powstaje także pewien zakres nowej wiedzy o samym obiekcie, deficyt ten opisujemy w rozdziale „deficyt wiedzy badawczej”.

Co się dzieje dziś? Wyzwania i szanse

Kontekst wyzwań współczesności

Dziedzictwo nie jest niezmiennym abstraktem zawieszonym w próżni, a raczej żywą tkanką, która podlega presji i ciągłemu przewartościowywaniu we współczesnych kontekstach. Wraz ze wzrostem świadomości i postępowaniem nauki, zmienia się postrzeganie jego wartości i poszerza się pole znaczeń. Dobrym przykładem mogą być tu zmiany, jakie zachodzą w powszechnym odbiorze dzieł modernizmu z okresu powojennego. Po 1989 r. architekturę z okresu PRL kojarzono z opresyjnym systemem, co powodowało fizyczną degradację wielu wartościowych kulturowo projektów z tego okresu. Tymczasem od okresu „odwilży” twórczość artystyczna czy projektowanie były w owych czasach jednym z nielicznych pól wolności, w których realizowały się zapomniane dziś talenty. Dziś po wielu dyskusjach toczonych na łamach mediów, stereotyp dziedzictwa PRL wydaje się przełamywany: szczególnie młode pokolenie potrafi docenić walor historyczny i estetyczny budynków i wytworów wzornictwa okresu powojennego.

Podobny renesans przeżywa obecnie kultura ludowa. Po odwołaniu od „cepeliady” i powierzchownego naśladowania, ostatnie lata przyniosły wiele ciekawych i pogłębionych badań nad dziedzictwem ludowym. Jest ono również żywą inspiracją dla współczesnych twórców, młodzi graficy czerpią z ludowych korzeni, a festiwale folkowe cieszą się ogromną frekwencją. Muzyka ludowa – nie tylko wiejska, a także ta z robotniczych dzielnic Warszawy – jest jednym z najpopularniejszych nawiązań do niematerialnego dziedzictwa województwa mazowieckiego.

Tylko powszechny i pogłębiony kontakt z dziedzictwem może zagwarantować jego przyszłe przetrwanie. Tak jak przewartościowaniu ulega pojęcie uczestnictwa w kulturze w związku z nowoczesnymi trendami, jak audience development, tak i doświadczenie jej najcenniejszych przeszłych wytworów musi być jak najbardziej żywe i inspirujące dla młodych pokoleń mieszkańców województwa mazowieckiego.

Zagrożenia dla dziedzictwa

W potocznym odbiorze, w którym zabytek jest najczęściej synonimem historycznego budynku, zagrożenie dla niego definiuje się głównie przez kategorie fizycznej degradacji. Tymczasem sam akt częściowego lub całkowitego zniszczenia obiektu poprzedzają różnego rodzaju przyczyny, mające podłoże w defektach ochrony prawnej, braku możliwości finansowych czy presji inwestorów na uzyskanie szybkiego zysku kosztem historycznych wartości, a także braku społecznego szacunku i zainteresowania dla dziedzictwa. Oczywiście zagrożenia te będą zupełnie inne dla zabytkowej kamienicy położonej w centrum Warszawy, a odmienne dla drewnianej kapliczki na bezludnym rozdrożu, jednak wskazać kilka charakterystycznych typów takich zagrożeń:

- ➔ **Lokalizacja zabytku** – zagrożenia związane z położeniem i dostępnością obiektu. W tej grupie znajdują się zarówno zabytki położone w miejscach odludnych, uniemożliwiających ich monitorowanie, jak np. zabytki małej architektury na wsiach czy zabytki archeologiczne, jak i zabytki zlokalizowane w zagęszczonych przestrzeniach miejskich, poddane bardzo silnej presji otoczenia. W tej grupie można wymienić też zabytki ruchome przechowywane na otwartej przestrzeni (np. niektóre

zabytki techniki, środki transportu itp.) szczególnie narażone na dewastację lub kradzież z uwagi na swoją lokalizację.

- ➔ **Materiał i konstrukcja zabytku** – przykładem mogą być tu zabytki drewniane, które wśród zabytków województwa stanowią szczególnie dużą grupę – 19%. Są one w oczywisty sposób grupą szczególnie narażoną na zagrożenia pożarowe oraz korozję biologiczną. Inną grupą są budynki z elementami elewacji z kamienia wapiennego, szczególnie narażone na kwaśne środowisko związane z zanieczyszczeniem powietrza.
- ➔ **Presja rynkowa** – ryzyko występujące szczególnie w większych miastach, gdzie cena gruntu, na której zlokalizowany jest zabytek, wielokrotnie przewyższa jego wartość rynkową. Drastycznym przykładem skutków tej presji była dewastacja XIX-wiecznej Willi Granzowa w Warszawie, która wskutek użycia ciężkiego sprzętu do prac rozbiórkowych przez prywatnego właściciela została bezpowrotnie stracona, choć decyzja konserwatora nakazywała jej odtworzenie z historycznego materiału.

Ryc. 47. Willa Granzowa (stan w 2010 r.)

Fot: Mikiapole3 ([http://warszawa.wikia.com/wiki/Plik:Willa_Granzowa_2010_\(1\).JPG](http://warszawa.wikia.com/wiki/Plik:Willa_Granzowa_2010_(1).JPG))

Wcześniejszym przykładem presji rynku gruntów na obiekty dziedzictwa była dokonana na przełomie 2006 i 2007 r. rozbiórka mokatowskiego Super Sam-u – cennego dobra kultury współczesnej, jednego z najwybitniejszych dzieł polskiego powojennego modernizmu, obiektu o spektakularnej formie i bardzo rzadkiej konstrukcji kablowo-stalowej.

Ryc. 48. Warszawski Supersam przy ul. Puławskiej/Pl. Puławskim rozebrany w 2007 r.

Fot. u góry: autor nieznan (około 1978 r.) źródło: Internet; u dołu – rozbiora zabytku (9 grudnia 2006 r.)

- ➔ **Nieustalona własność** – jak wynika z analizy przeprowadzonej w rozdziale 2.2.4.2, stan techniczny ponad 800 obiektów o nieustalonej własności, jakie ujęto w Badaniu MBPR, jest niepokojący a

bardzo wiele obiektów jest w stanie złym, co wynika z ich niszczenia z uwagi na niemożność podjęcia koniecznej interwencji. Ryzyko to pogłębia brak skutecznych narzędzi prawnych, które mogłyby przeciwdziałać pogłębianiu ich dewastacji.

- ➔ **Brak odpowiedniego nadzoru lub niedostateczna forma ochrony** – dobrym przykładem tego typu zagrożeń są losy warszawskich budynków: Centralnego Domu Towarowego, czyli popularnego Smyka, Prudentialu, XIX-wiecznego Pawilonu Audytoryjnego w głównym kampusie UW przy Krakowskim Przedmieściu czy kamienicy przy Poznańskiej 37, w której zniszczono historyczne wnętrza (łącznie ze słynnym piecem z wiersza Mirona Białoszewskiego). Remont „na wydmuszkę”, w którym pozostawia się wyłącznie zewnętrzne elewacje, możliwy był z powodu wadliwego wpisu do rejestru.

Ryc. 49. Remont „na wydmuszkę” budynku warszawskiego domu towarowego SMYK”

Fot. Warszaawista (<http://warszawista.blogspot.com/2016/02/dwa-oblicza-dezintegracji-smyka.html#>. WavjOsirSUK)

- ➔ **„Skansenizacja”** – zagrożenie związane z renowacjami dotyczącymi obszarów o historycznej wartości, jak np. zabytkowe ulice handlowe w miastach. Jego przyczyną jest silne dążenie do wierności historycznej kosztem praktycznych funkcji wynikających z potrzeb użytkowników przestrzeni. Przykładami mogą być jednolite nawierzchnie brukowe czy przeszkody utrudniające poruszanie się osobom niepełnosprawnym i starszym, imitacyjne odtwarzanie ignorujące funkcje społeczne czy handlowe. Kwestia równowagi pomiędzy podejściem „wąsko konserwacyjnym” a dbałością o żywe funkcjonowanie obiektu zabytkowego wymaga generalnie głębokiej dyskusji a obie skrajności mogą być niekorzystne dla zachowania dziedzictwa.

- ➔ **Niewłaściwa konserwacja** – działania podejmowane przez właścicieli na własną rękę, które zniekształcają lub prowadzą do degradacji zabytku. Są to głównie działania związane z remontami i termomodernizacjami prowadzonymi bez konsultacji i uzgodnień, w efekcie skutkują zmianą wyglądu historycznej elewacji, dewastacją lub przykryciem styropianem detalu, nieodpowiednio dobraną kolorystyką, rażąco odbiegającymi od historycznych rozwiązań materiałowymi i konstrukcyjnymi.
- ➔ **Agresywna ekspozycja reklam** – jedna z głównych bolączek historycznych centrów miast to ingerencja coraz większych powierzchni reklamowych w krajobraz. Gminy zbyt rzadko korzystają z możliwości regulowania takiej działalności. Z uwagi na niedługi czas obowiązywania tzw. ustawy krajobrazowej (2016), na jej efekty trzeba będzie jeszcze poczekać.
- ➔ **Brak sankcji prawnej** – w wielu przypadkach zniszczenie cennego obiektu wiązało się zaledwie z nałożeniem niewielkiej grzywny. Przełomowy w zakresie tej liberalnej linii orzeczniczej był wyrok za zniszczenie starej przędzalni w Mysłakowicach (dolnośląskie) z 2015 r., gdzie sąd oprócz dużych kar pieniężnych nałożył również karę 2 lat pozbawienia wolności w zawieszeniu na właściciela. Pomimo złagodzenia wyroku przez sąd drugiej instancji, surowe wyroki za niszczenie dziedzictwa zapadają coraz częściej. Nie jest to jednak praktyka bardzo powszechna.
- ➔ **Brak świadomości wartości obiektu** – ryzyko związane głównie z dorobkiem kulturowym o niestabilnym jeszcze statusie, które ma szansę stać się częścią dziedzictwa, np. architektura modernistyczna, ruchome obiekty – wytwory modernistycznego wzornictwa, a w zakresie dziedzictwa niematerialnego – wartości etnograficzne kultury społeczności miejskich (np. gwara praska w Warszawie) itp.
- ➔ **Brak kontynuacji tradycji dziedzictwa niematerialnego** – ta część dziedzictwa jest szczególnie wrażliwa na zanikanie z uwagi na brak kontynuacji i zmianę pokoleniową. Przykładem szybko ginących tradycji mogą być tzw. ginące zawody.
- ➔ **„Porzucone” wątki dziedzictwa** – wątki, które – ze względu na przebieg procesów historycznych – nie mają we współczesnej strukturze społecznej województwa mazowieckiego naturalnych kontynuatorów tradycji, z której wynikły w swojej epoce: zabytki osadnictwa olenderskiego wzdłuż Wisły pomiędzy Warszawą a Płockiem, tradycja tkacka Żyrardowa, cmentarze i świątynie nieobecnych współcześnie na Mazowszu wyznań – to przykłady takich wątków dziedzictwa.

KONKLUZJA 19. Nowe zagrożenia dla dziedzictwa wymagają nowych odpowiedzi. Planowane działania powinny uwzględniać nie tylko ilościowo największe wyzwania, ale też nie ignorować sygnałów o nowych ryzykach.

Przegląd dobrych praktyk w zakresie upowszechniania wiedzy

Zarówno w zakresie upowszechniania wiedzy, utrwalenia, jak i szybkiego reagowania na zagrożenia, dużą zmianę w zakresie opieki nad zabytkami przynoszą możliwości związane z rozwojem technik komputerowych i upowszechnieniem Internetu. Ważne są również działania edukacyjne kierowane do różnych grup: właścicieli, samorządowców czy młodzieży. Poniżej dokonano krótkiego wyboru dobrych przykładów z Polski takich działań w ostatnich latach.

1. **Poradnik „Zabytki. Wspólne dziedzictwo”¹⁸** – przegląd najważniejszych pojęć i dobrych praktyk dla prywatnych właścicieli opracowany przez MWKZ, który można w formie pliku pdf pobrać ze strony internetowej.
2. **Film „Krajobraz mojego miasta”¹⁹** – adresowany do władz samorządowych, urzędników i ngo materiał zrealizowany w ramach kampanii NID pod tym samym tytułem. Przedstawia on zagadnienia związane z zarządzaniem przestrzenią publiczną: miejscami pamięci, zielenią, reklamami zewnętrznymi oraz szeroko pojętą ochroną miejsc zabytkowych. Materiał filmowy zwraca uwagę na te problemy z zakresu ochrony dziedzictwa, na które rzeczywiście realny wpływ mają samorządy.
3. **„Dobre praktyki w zakresie wykonywania dokumentacji zabytków architektury współczesnymi metodami naziemnej rejestracji cyfrowej”** – zestaw standardów opracowanych przez NID.
4. **Serwis ZABYTEK.PL** – strona internetowa stworzona przez NID, która w nowoczesny sposób udostępnia informacje o polskich zabytkach wraz z ich opisami, towarzyszącymi zdjęciami, atrakcyjnymi zasobami cyfrowymi (np. modelami 3D obiektów, chmurami punktów) oraz lokalizacją obiektów. Zasoby portalu liczą około 22 000 obiektów możliwych do wyszukiwania pod kątem różnych kryteriów.
5. **Programy wymiany wiedzy i dobrych praktyk realizowane z funduszy centralnych** – programy takie, jak Modelowa Rewitalizacja Miast czy Partnerska Inicjatywa Miast realizowane przez Ministerstwo Rozwoju.
6. **Centra Wiedzy** – zgodnie z Krajową Polityką Miejską mają to być zgromadzone w jednym miejscu i udostępniane przez strony internetowe (podmiotowe strony BIP) informacje dotyczące danego zagadnienia, których celem będzie wspieranie podmiotów polityki miejskiej, a zwłaszcza samorządów lokalnych, w przygotowaniu i realizacji działań dotyczących złożonych lub nowych aspektów rozwoju miast. Pozwoli to skupiać w jednym miejscu, dostępnym dla wszystkich użytkowników, aktualną i pełną wiedzę na dany temat. Zadaniem centrów będzie przede wszystkim: informowanie o tematach będących przedmiotem zainteresowania danego centrum; proponowanie i promowanie rozwiązań i dobrych praktyk w dziedzinach, które są zidentyfikowane jako nowe lub trudne; upowszechnianie wzorcowych dokumentów i schematów postępowania. Treści udostępniane przez centra wiedzy będą wytwarzane nie tylko przez właściwe resorty, ale także przez JST i ich korporacje, ekspertów, jednostki naukowe itd. Będą to dokumenty, podręczniki, ekspertyzy, zestawy dobrych praktyk i wszelkie inne informacje, które mogą w danej dziedzinie być przydatne samorządom. W chwili obecnej na stronach Ministerstwa Rozwoju dostępne jest już krajowe Centrum Wiedzy o Rewitalizacji, powstają też lokalne centra.
7. **„Nasza Łódź”²⁰ – przykład dobrej praktyki z woj. łódzkiego**: program edukacyjny z podręcznikiem dla nauczycieli i zestawem pomocy naukowych adresowany do ponad 100 łódzkich szkół, w nowoczesny sposób informujący o walorach lokalnego dziedzictwa zrealizowany w ramach pilotażowego projektu przygotowującego miasto do rewitalizacji, finansowanego ze środków POPT i Ministerstwa Rozwoju.

KONKLUZJA 20. Istnieje wiele dobrych praktyk i form upowszechniania wiedzy o zabytkach, które można traktować jako modelowe w planowaniu podobnych działań na skalę województwa.

Aspekt społecznościowy

W ostatnich latach dokonana się znacząca zmiana w zakresie myślenia o zarządzaniu miastami i przeorientowanie tego myślenia w stronę otwarcia na dialog z mieszkańcami i organizacjami pozarządowymi. Rozwój nowych

¹⁸ [http://www.mwkz.pl/images/2017.03.14/1/Zabytki_2017_\[7.03\]_pojedyncze.pdf](http://www.mwkz.pl/images/2017.03.14/1/Zabytki_2017_[7.03]_pojedyncze.pdf)

¹⁹ <http://krajobrazmojegomiasta.pl>

²⁰ <http://centrumwiedzy.org/programy-spoeczne/edukacyjny/>

mediów pozwala na włączenie do systemu opieki nad zabytkami licznych hobbystów i aktywistów miejskich. Rośnie liczba wyszkolonych przez PTTK **społecznych opiekunów zabytków**. Władze samorządowe coraz częściej doceniają korzyści z otwarcia na głos społeczny, ponieważ pozwala to szybciej i sprawniej zarządzać opieką nad zabytkami.

Wobec lat poprzednich zmienia się specyfika używanych przez społeczników narzędzi i metod. Powstają oddolnie tworzone repozytoria wiedzy, jak na przykład portal Polska Tradycja²¹. **Serwisy społecznościowe** powoli wypierają specjalistyczne internetowe fora, rozwija się też zainteresowanie formą **geoankiety** opartej o system GIS, który pozwala użytkownikom przestrzeni miejskiej na bieżąco zgłaszać usterki i potrzeby, precyzyjnie lokalizując je w terenie. Przykładem takich serwisów jest np. projekt LiczNaZielen²² czy polskie wariacje kultowego serwisu FixMyStreet w formie lokalnych stron NaprawmyTo.pl.

Rośnie również rola **działań lobbingowych podejmowanych na poziomie krajowym** przez organizacje skupiające samorządy, NGO czy ruchy miejskie – z ich inicjatywy wiele dokumentów krajowych czy projektów ustaw zyskuje nowe narzędzia ułatwiające skuteczną ochronę dziedzictwa i krajobrazu.

KONKLUZJA 21. Aktywność mieszkańców i organizacji pozarządowych w zarządzaniu miast dynamicznie wzrasta. Należy uwzględnić ten aspekt w planowaniu działań w ramach programu.

Nowe możliwości opieki nad zabytkami

W czasie obowiązywania poprzedniego programu pojawiło się wiele nowych narzędzi pozwalających na skuteczniejszą dbałość o różne formy dziedzictwa. Niektóre z nich są dopiero projektowane. Poniżej zebrano najważniejsze rozwiązania, których upowszechnianie podniesie skuteczność opieki nad zabytkami.

Rozwiązania legislacyjne

1. Ustawa **krajobrazowa** – czyli ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774 z późn. zm.), która daje gminom możliwość opracowania lokalnych uchwał regulujących m.in. zasady umieszczania reklam.
2. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o **rewitalizacji** (Dz.U. 2015 poz. 1777), która m.in. reguluje zasady tworzenia Gminnych Programów Rewitalizacji (GPR), nie wprowadza bezpośrednich kwestii związanych wprost z ochroną zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych²³:
 - a. GPR powstaje z udziałem wojewódzkiego konserwatora zabytków,

²¹ <http://www.polskatradycja.pl>

²² <http://uslugiekosystemow.pl/baza-wiedzy/badania-analazy-i-raporty/licz-na-zielen-mapy-z-wynikami-badan/>

²³ M. Leszczyński: *Ustawa o rewitalizacji a ochrona zabytków – dwa światy czy efekt synergii?* TONZ, Warszawa 2015

- b. zwiększa kontrolę gminy nad stosunkami własnościowymi i zabudową nieruchomości (pierwokup, zakaz wydawania decyzji o warunkach zabudowy),
 - c. w obszarze tzw. Specjalnej Strefy Rewitalizacji wprowadza instrument polegający na tym, że wywłaszczanie nieruchomości o nieustalonym stanie prawnym nie wiąże się z obowiązkiem „zamrożenia” całej kwoty odszkodowania w 10-letnim depozycie sądowym, co znacznie ułatwia ratowanie zagrożonych zabytków o nieustalonej własności,
 - d. ustanawia rewitalizację nieobowiązkowym zadaniem własnym gminy, co otwiera drogę do **udzielania nawet 50% dotacji do zabytków poza rejestrem** (w gminnej ewidencji),
 - e. wprowadza Miejskowy Plan Rewitalizacji pozwalający na precyzyjne kontrolowanie przestrzeni, np. w zakresie uspokojenia ruchu,
 - f. umożliwia kotwienie znaków drogowych i oświetlenia w budynkach, co chroni historyczne osie ulic przed nadmierną ilością słupów.
3. Nowy **Kodeks Urbanistyczno-Budowlany** – w tym przypadku toczą się jeszcze prace nad kolejnym projektem ustawy, jednak dotępnne już materiały należy uznać za sprzyjające pod względem rozwiązań sprzyjających ochronie krajobrazu historycznego i opieki nad zabytkami.

KONKLUZJA 22. Nowe rozwiązania prawne dają samorządom szerokie kompetencje w zakresie ochrony i zachowania pejzażu kulturowego. Ustawa o rewitalizacji otwiera drogę do dotacji właścicielom zabytków ewidencyjnych objętych Specjalną Strefą Rewitalizacji.

Nowy Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

W 2017 r. kończy się obowiązywanie obecnego Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. W związku z tym w chwili tworzenia niniejszego programu NID prowadzi prace nad założeniami programu krajowego, o czym można wnioskować na podstawie ankiety skierowanej do samorządów na temat MPZP jako skutecznej formy ochrony zabytków. Na oficjalne założenia trzeba będzie jeszcze poczekać, natomiast wnioskując z dotychczasowych inicjatyw Instytutu, po nowym programie należy spodziewać się szerokiego wsparcia kompetencyjnego skierowanego do samorządów w zróżnicowanej formie wraz z wsparciem finansowym działań o charakterze modelowym. Będzie to istotne wsparcie dla Zarządu Województwa Mazowieckiego w upowszechnianiu wiedzy i dobrych praktyk.

KONKLUZJA 23. Po opublikowaniu założeń Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami należy dokonać przeglądu i aktualizacji niniejszego programu w celu zachowania spójności obydwu dokumentów.

Nowe formy ochrony

Mając na uwadze dość małe zainteresowanie samorządów tworzeniem nowych parków kulturowych lub zabieganiem o wnioski Ministra o wpisanie ich na listę pomników historii, zapewne nie należy oczekiwać większego

zainteresowania nową formą, jaką jest wpis na **Listę Skarbów Dziedzictwa**. Należy jednak prowadzić monitoring w tym zakresie.

Poszerzenie katalogu źródeł finansowania

Biorąc pod uwagę liczne wyzwania wynikające z powyższej analizy, należy wraz z wyznaczeniem nowych celów zdecydowanie **rozszerzyć katalog źródeł finansowania** opieki nad zabytkami. Tradycyjnie bierze się w tej kategorii pod uwagę środki na prace remontowe pochodzące z różnych źródeł, które kataloguje Rozdział 1.1.6. Najważniejszym wsparciem będą oczywiście środki z RPO WM 2014–2020, również te dedykowane kompleksowej rewitalizacji. Jednak wyraźnie widać, że dla wykonania celów pośrednich, jak budowanie świadomości o wartości dziedzictwa i sposobach opieki nad nim, należy wzmocnić nie tyle mury, ile know-how u wszystkich interesariuszy: gmin, powiatów, właścicieli i strony społecznej.

Istotne jest zatem dokonanie przeglądu nowych źródeł finansowania. Dużą nadzieją dla mniejszych samorządów będzie ministerialny **Pakiet dla Miast Średnich**²⁴ będący wdrożeniem Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju w zakresie wsparcia defaworyzowanych dotąd miejscowości. Warte zainteresowania będą **fundusze z programu POWER**, pozwalające na rozwój nowoczesnych rozwiązań zarządczych i partycypacyjnych, np. budowanie internetowych centrów wiedzy czy geoankiet. Również udział w prowadzonych przez Ministerstwo Rozwoju **sieciach Partnerskiej Inicjatywy Miast** może okazać się dla samorządów cennym doświadczeniem.

W zakresie wzmocnienia kompetencji partnerów społecznych najistotniejsze będą środki z **Funduszy Norweskich**, ponieważ trwający ponad dekadę Szwajcarsko-Polski Program Współpracy w lipcu 2017 r. uległ zakończeniu.

Wsparcie finansowe powinno również towarzyszyć projektowanemu Krajowemu Programowi Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, ale jego formy są w tym momencie nieznanne.

KONKLUZJA 24. Istnieje potrzeba wzmocnienia kompetencji wszystkich interesariuszy opieki nad zabytkami, zatem katalog źródeł finansowania powinien rozszerzyć się o środki na budowanie know-how.

Analiza wyników diagnozy

Analiza interesariuszy

We wstępnej fazie przygotowywania niniejszego Programu przeprowadzono analizę jego interesariuszy, a więc wytypowano z jednej strony podmioty, na które Program będzie oddziaływać, a z drugiej – te, które będą (lub można spodziewać się, że będą) oddziaływały na Program.

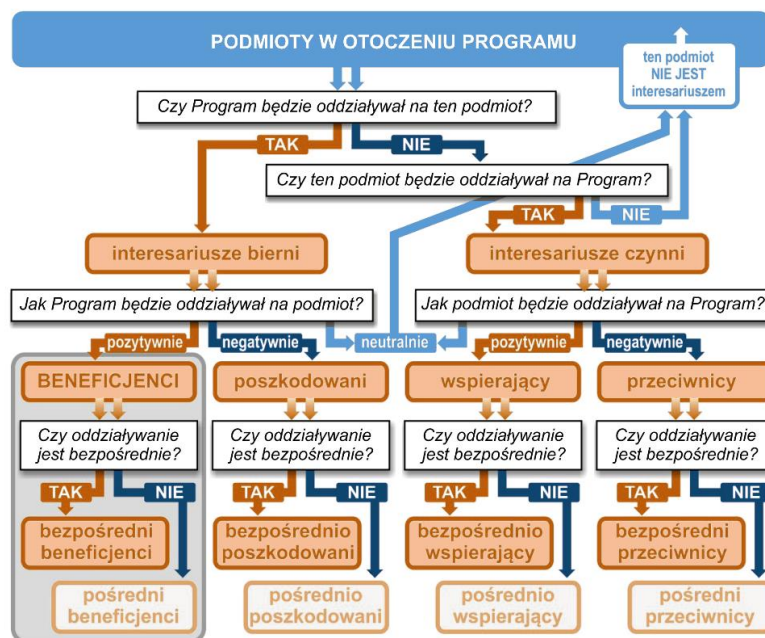
- Pierwsza z wytypowanych grup to interesariusze **bierni**, druga zaś – **czynni**.

²⁴ <https://www.mr.gov.pl/strony/strategia-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju/kluczowe-projekty/pakiet-dla-srednich-miast/>

- W grupie interesariuszy czynnych wytypowano z kolei te podmioty, na które Program będzie oddziaływać pozytywnie (a więc – **beneficjentów** Programu) oraz tych, którzy mogą doznać negatywnego oddziaływania Programu (**poszkodowanych**).
- Następnie w grupie interesariuszy czynnych wskazano potencjalnych **wspierających** (tych, którzy mogą oddziaływać pozytywnie na osiągnięcie celów Programu) oraz **przeciwników** (tych, którzy mogą oddziaływać negatywnie).
- Z kolei w każdej grupie uwzględniono możliwość pojawienia się nie tylko interesariuszy bezpośrednich, ale i **pośrednich** – takich, którzy nie mają z Programem bezpośrednich relacji oddziaływania, ale oddziałują lub doznają oddziaływania Programu pośrednio (np. za pośrednictwem innego interesariusza).

Zasadę metodyczną analizy interesariuszy ilustruje poniższy schemat.

Ryc. 50. Schemat metody analizy interesariuszy zastosowany dla niniejszego Programu

Źródło: Opracowanie własne, W. Kłosowski

Oczywiście brano pod uwagę, że ten sam podmiot może równocześnie wystąpić w różnych grupach interesariuszy (np. w jednym aspekcie może być beneficjentem Programu a jednocześnie w innym aspekcie może zostać jego czynnym przeciwnikiem, lub być poszkodowanym przez narzucenie programem pewnych nowych obowiązków, a jednocześnie pozostać podmiotem wspierającym Program).

Zidentyfikowanych interesariuszy Programu przedstawia poniższa matryca.

Tab. 14. Analiza interesariuszy Programu.

BENEFICJENCI	POSZKODOWANI
<ul style="list-style-type: none"> • Właściciele zabytków (nowe możliwości dbania o ich stan) • Samorządy lokalne (promocja miejscowości, zahamowanie emigracji dzięki poczuciu kulturowego zakorzenienia) • Mieszkańcy (wzmocnienie tożsamości lokalnej, poprawa krajobrazu kulturowego, wzrost atrakcyjności życia, wzrost poczucia dumy ze swojego miejsca zamieszkania, wzrost aktywności kulturalnej i społecznej, zdobycie wiedzy dotyczącej dziedzictwa) • Przedsiębiorcy (nowa wiedza co do zarządzania zabytkiem wykorzystywanym biznesowo) • Organizacje pozarządowe (nowe instrumenty działań na rzecz wspierania organizacji promujących dziedzictwo) • Media (nowe ciekawe pola działań w zakresie edukacji społeczeństwa w kwestii ochrony i opieki nad zabytkami) 	<p>NIE MA PODMIOTÓW OBIEKTYWNE POSZKODOWANYCH PROGRAMEM</p>
WSPIERAJĄCY	PRZECIWNICY
<ul style="list-style-type: none"> • Samorząd województwa (dotacje ze środków własnych i RPO, organizowanie programów, inicjowanie kampanii i badań) • Wojewódzki Konserwator Zabytków (całościowa współpraca ze wsparciem finansowym) • Oddział mazowiecki NID (całościowa współpraca bez wsparcia finansowego) • Samorządy lokalne (finansowanie, inicjowanie przedsięwzięć, wspieranie edukacji dotyczącej dziedzictwa kulturowego) • Organizacje pozarządowe (realizowanie zadań publicznych w ramach programu, realizowanie własnej aktywności na rzecz dziedzictwa kulturowego, edukacja w zakresie dbałości o zabytki) • Przedsiębiorcy (prowadzenie działalności w obiektach zabytkowych i związana z tym dbałość o stan ich zachowania) • Media (promocja celów Programu) • Mieszkańcy (dostarczanie wiedzy historycznej, wspieranie przedsięwzięć związanych z programem) • MROT (Wspieranie tworzenia szlaków kulturowych) 	<ul style="list-style-type: none"> • Mniej świadomi mieszkańcy (ograniczenie dotychczasowej swobody działań wobec chronionych elementów dziedzictwa, konieczność przestrzegania zasad) • Deweloperzy (ograniczenia swobody przekształcania krajobrazu kulturowego) • Firmy reklamowe (możliwe zmniejszenie dochodów z reklamy outdoor) • Mniej świadome samorządy lokalne (niebezpieczeństwo ignorowania ustaleń Programu)

Trzy kluczowe grupy beneficjentów, to:

- właściciele zabytków,
- władze samorządowe,
- mieszkańcy poszczególnych wspólnot lokalnych województwa.

Wszyscy oni mogą jednocześnie wspierać Program i korzystać z jego realizacji, ale też mogą podejść do ustaleń Programu obojętnie lub nawet wrogo. Dlatego niezbędna jest praca promocyjno-komunikacyjna skierowana do tych grup adresatów, by zaakceptowali oni cele Programu i uznali je za własne.

SWOT: analiza statyczna i dwuletnia prognoza

Objaśnienie metodyczne:

Analiza SWOT to heurystyczna technika porządkowania listy zidentyfikowanych w toku diagnozy czynników strategicznych (faktów wpływających istotnie na sytuację strategiczną ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim). Polega ona na posegregowaniu zbioru czynników na cztery podzbiory, nazwane z angielskiego: *Strengths* (mocne strony), *Weaknesses* (słabe strony), *Opportunities* (szanse) i *Threats* (zagrożenia), przy czym podział na podzbiory jest adekwatny (każdy czynnik strategiczny należy do któregoś z podzbiorów) i rozłączny (żaden czynnik nie należy jednocześnie do więcej niż jednego podzbioru).

- **Mocne strony** to fakty mające p o z y t y w n y wpływ na ochronę i opiekę nad zabytkami w województwie mazowieckim, które samorząd województwa m o ż e kształtować sprawczo (a więc – może nimi zarządzać).
- **Słabe strony** to fakty mające n e g a t y w n y wpływ na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami w województwie mazowieckim, które samorząd województwa m o ż e kształtować sprawczo.
- **Szanse** to fakty mające p o z y t y w n y wpływ na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami i w województwie mazowieckim, których samorząd województwa n i e m o ż e kształtować sprawczo (lecz może na nie reagować, próbując je wykorzystać).
- **Zagrożenia** to fakty mające n e g a t y w n y wpływ na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami w województwie mazowieckim, których samorząd województwa n i e m o ż e kształtować sprawczo (lecz może na nie reagować, próbując się przed nimi zabezpieczyć).

Tu zastosowano rozszerzoną analizę SWOT, polegającą na tym, że do każdego zidentyfikowanego czynnika strategicznego dodano ocenę jego **rangi** (oceny stopnia jego ważności dla całego Programu) i **zmienności** (tendencji rozwojowej w czasie). Obie oceny formułował zespół metodą delficką (poprzez głosowanie eksperckie: wyrażanie ocen indywidualnych dla każdego czynnika w skali 1 -5 a następnie wyliczenie średniej ocen). Analiza przebiegała trzyetapowo.

W pierwszym etapie członkowie zespołu po zapoznaniu się z metodą analizy indywidualnie zgłaszali propozycje czynników poszczególnych rodzajów do analizy. Eksperti uporządkowali i skrócili zgłoszoną listę czynników każdego z czterech rodzajów łącząc ze sobą czynniki podobne danego rodzaju.

W drugim etapie uporządkowano czynniki strategiczne każdego z czterech rodzajów od najważniejszych strategicznie do najmniej ważnych. W tym celu zespół ekspercki poprzez głosowanie nadał każdemu czynnikowi rangę ważności w skali od 1 do 5. Przyjęto następujące oceny czynników ze względu na uzyskaną rangę:

powyżej 4,5	czynnik kluczowo ważny.	} <i>Czynniki uznane za istotne strategicznie, a więc uwzględnione w dalszej analizie</i>
4,1 – 4,5	czynnik bardzo ważny	
3,6 – 4,0	czynnik ważny,	
3,1 – 3,5	czynnik mało ważny,	} <i>Czynniki odnotowane, ale uznane za nieistotne strategicznie, więc pominięte w dalszej analizie</i>
do 3,0	czynnik znikomo ważny,	

W trzecim etapie oceniono, czy nasilenie danego czynnika lub jego znaczenie dla powodzenia Programu zmieniłoby się w ciągu najbliższych dwóch lat, gdyby Program nie został podjęty. Posłużono się tu pięciostopniową skalą, gdzie 1 oznacza *czynnik gwałtownie słabnący*, 2 – *czynnik słabnący*, 3 – *czynnik stabilny*, 4 – *czynnik narastający*, wreszcie 5 – *czynnik gwałtownie narastający*. Wektor zmienności ustalano także przez głosowanie w zespole. Dla wyrazistego zobrazowania trendów zmian w tabelach analizy zamiast cyfr użyto symboli graficznych – odpowiednio skierowanych strzałek: 1 = ↓, 2 = ↘, 3 = →, 4 = ↗ i 5 = ↑

Ostatecznie za **czynniki istotne strategicznie** uznano:

- w analizie stanu obecnego – czynniki **o randze powyżej 3,5**;
- w dwuletniej prognozie ostrzegawczej stanu przyszłego – czynniki, które **rangę powyżej 3,5** uzyskają po uwzględnieniu zmienności w czasie, według wzoru:

$$C_{ps} = \frac{C_p \times 5}{C_{p \max}}$$

Gdzie:

C_{ps} = wartość czynnika prognozowana, standaryzowana do skali (wartość maksymalna = 5);

C_p = wartość czynnika prognozowana, przed standaryzacją;

$C_{p \max}$ = maksymalna wartość C_p występująca w danej tabeli.

Z kolei wartość C_p wyliczono postępując się następującym wzorem:

$$C_p = \frac{R_c \times W_c}{W_{sr}}$$

Gdzie:

R_c = ranga danego czynnika (ocena stopnia jego ważności);

W_c = wektor danego czynnika (ocena jego zmienności w czasie);

W_{sr} = średnia wartość W_c w danej tabeli.

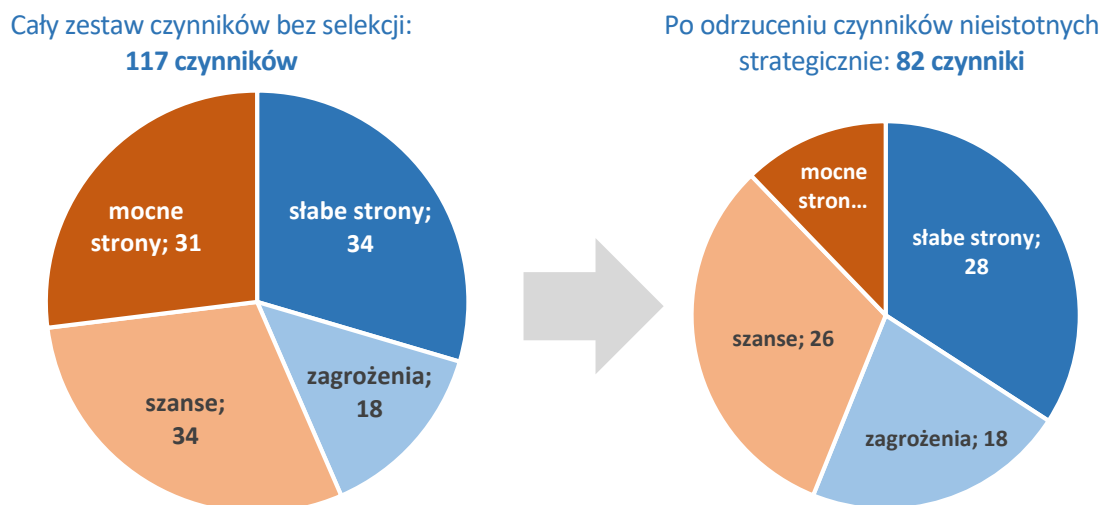
Pozostałe zidentyfikowane czynniki uznano za nieistotne strategicznie.

SWOT – analiza statyczna: wyniki

Pierwotnie wytypowano do analizy blisko 130 czynników strategicznych. Ostatecznie, po kolejnych uporządkowaniach, łącząc czynniki podobne i usuwając powtarzające się, uzyskano listę **117** czynników strategicznych: **31 mocnych stron**, **34 słabe strony**, **34 szanse** i **18 zagrożeń** (a więc ogółem 65 czynników pozytywnych i 52 negatywne). Następnie dokonano rankingu poszczególnych rodzajów czynników według ich rangi i odrzucono czynniki mało

ważne oraz znikomo ważne z poszczególnych kategorii: **29 czynników uznano za strategicznie nieistotne** (w tym 21 mocnych stron, 4 słabe strony, 6 szans i żadnego z zagrożeń; odpadło więc jako nieistotne 26 czynników pozytywnych i tylko 4 negatywne). W polu analizy pozostały **82 czynniki, które okazały się strategicznie istotne**, w tym 10 mocnych stron, 28 słabych stron, 26 szans i 18 zagrożeń (a więc w sumie 36 czynników pozytywnych i 46 negatywnych). **Po wyeliminowaniu czynników mało i znikomo istotnych obraz ogólny zmienił się więc z pozytywnego (przewaga mocnych stron i szans) na negatywny (przewaga słabych stron i zagrożeń).**

Ryc. 1. Struktura czynników będących wynikiem analizy SWOT

Opracowanie własne

Oto wynik analizy SWOT czynników istotnych strategicznie i ułożonych w kolejności ważności.

MOCNE STRONY

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga	Wektor
1	Właściciele zabytków sakralnych stanowią wzór w opiece nad zabytkami	4,7	↑
2	Dokumenty strategiczne i planistyczne uwzględniają potrzeby dziedzictwa	4,7	↗
3	Samorządy przeznaczają znaczne środki na muzealnictwo	4,4	↑
4	Duża aktywność NGO działających w obszarze opieki nad zabytkami	4,3	↗
5	Portal Mazowiecki Szlak Tradycji ważną bazą wiedzy o dziedzictwie regionu	4,3	↗
6	Aktywny udział organizacji społecznych w pielęgnowaniu tradycji lokalnych	4,0	↑
7	Samorządy mają doświadczenie w pozyskiwaniu środków na opiekę nad zabytkami	4,0	↑
8	Dziedzictwo kulturowe kreuje nowe obszary i produkty turystyczne	4,0	↗
9	Dziedzictwo niematerialne coraz lepiej chronione (wdrażanie Konwencji UNESCO)	3,8	→
10	Inicjatywy lokalne chroniące folklor, twórczość ludową, rzemiosło artystyczne...;	3,7	↗

SŁABE STRONY

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga	Wektor
1	Niewystarczające środki na prace przy obiektach zabytkowych, w tym prywatnych	5,0	→
2	Bardzo niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków	5,0	↗
3	Degradacja krajobrazu kulturowego: agresywna reklama, chaotyczna zabudowa	4,8	↗
4	Niedostateczne działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego	4,8	→
5	Brak zachęt w zakresie ochrony dziedzictwa dla prywatnych właścicieli	4,8	↑
6	Niewystarczająca świadomość społeczeństwa co do wartości dziedzictwa	4,8	↗
7	Prawie żaden z zabytków nie posiada dokumentacji cyfrowej	4,8	↑
8	Niski poziom zabezpieczenia zabytków architektury drewnianej.	4,8	↑
9	Brak wiedzy prywatnych właścicieli o ochronie zabytków i opiece nad nimi	4,8	→
10	Gminne programy opieki nad zabytkami mają niski poziom i są słabo wdrażane	4,8	→
11	Wiedza o stanie zabytków jest niepełna i brak badań uzupełniających tę wiedzę	4,7	↑
12	Niewystarczająca świadomość właścicieli zabytków dotycząca opieki nad zabytkami	4,7	→
13	Brakuje programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym	4,7	↗
14	Brakuje programów edukacji regionalnej poświęconych dziedzictwu kulturowemu	4,7	↗
15	Słaby poziom opisu zabytków w cyfrowych kanałach komunikacji	4,7	↗
16	Brak koordynacji działań w obszarze dziedzictwa kulturowego, w tym promocji	4,6	↑
17	Brak stałego monitoringu stanu zachowania zabytków	4,6	↗
18	Brak inwentaryzacji stylów architektonicznych w budownictwie drewnianym	4,6	↑
19	Alarmujący stan zachowania i ochrony zabytków architektury obronnej	4,4	↗
20	Dobre wzorce w zakresie kształtowania krajobrazu nie są upowszechniane	4,4	→
21	Nieuregulowany stan prawny niektórych zabytków	4,4	↓
22	Nieaktualizowane dane w gminnych ewidencjach zabytków	4,4	↓
23	Brakuje świadomości znaczenia dziedzictwa archeologicznego	4,3	→
24	NGO nie są wystarczająco wspierane w projektach promujących dziedzictwo	4,3	↓
25	Prywatne zabytki są mniej dostępne i stanowią niewykorzystany potencjał	4,3	↗
26	Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja	4,1	→
27	Trudność użytkowania zabytków (skrajnie zachowawcze wymogi konserwatorskie)	4,0	→
28	Służby konserwatorskie nie zawsze działają skutecznie	3,8	↓

SZANSE

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga	Wektor
1	Zachowanie żywej kultury tradycyjnej w regionach etnograficznych województwa	4,7	↗
2	Liczne i bogate przykłady dziedzictwa przemysłowego	4,5	→
3	Prężnie działające muzea na wolnym powietrzu (samorządowe i prywatne)	4,5	→
4	Istnienie wytyczonych turystycznych szlaków kulturowych.	4,5	↗
5	Narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego dostępne w ustawie „krajobrazowej”	4,4	↑
6	Możliwość ochrony dziedzictwa zapisami miejscowego planu rewitalizacji	4,4	↗
7	Potencjał środowiska naukowego możliwy do wykorzystania	4,3	↗
8	Istnienie bogatych zasobów dziedzictwa niematerialnego	4,2	↘
9	Istnienie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi i wybitnymi osobami	4,2	↘
10	Rozwijają się technologie informacyjne pozwalające dokumentować dziedzictwo	4,5	↗
11	Istnienie bogatego krajobrazu kulturowego dolin rzecznych,	4,2	↘
12	Potencjał oddziaływania szczególnego zasobu obiektów architektury obronnej	4,2	↓
13	Potencjał oddziaływania Historycznego Centrum Warszawy (wpis UNESCO)	4,1	↗
14	Potencjał oddziaływania walorów architektury drewnianej	4,1	↘
15	Istnienie dużej ilości zabytkowej zieleni (parków, ogrodów i alej);	4,1	↓
16	Utworzenie w czerwcu 2017 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków	4,0	↑
17	Możliwość dofinansowywania przez gminy w SSR do 50% kosztów remontów	4,0	↑
18	Istnienie w województwie dużej liczby muzeów	4,0	↗
19	Istnienie licznych założeń dworsko-parkowych	4,0	→
20	Nowa forma ochrony zabytków ruchomych: wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;	3,8	↗
21	Istnienie szczególnie bogatego zasobu muzealiów	3,8	↗
22	Istnienie licznych miejsc turystyki pielgrzymkowej	3,8	→
23	Potencjał oddziaływania układów urbanistycznych miast Mazowsza	3,8	↘
24	Historyczna różnorodność dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego	3,7	↗
25	Międzynarodowy prestiż Mazowsza i Warszawy – Marka Mazowsze	3,6	↘
26	Produkty turystyczne oparte o atrakcyjność zabytków	3,6	↘

ZAGROŻENIA

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga	Wektor
1	Niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy;	5,0	↑
2	Presja inwestycyjna przyciągana przez walory przyrodniczo-kulturowe terenu;	4,9	↗
3	Niska świadomość społeczeństwa co do wartości obiektów zabytkowych;	4,8	↗
4	Niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego;	4,8	↗
5	Zagrożenie utratą zabytkowego charakteru obiektów wskutek złej modernizacji;	4,8	↗
6	Starzejące się pokolenie twórców kultury tradycyjnej i brak kontynuatorów tradycji;	4,7	↑
7	Presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu;	4,7	↗
8	Zmniejszanie się zasobów dziedzictwa na skutek zaniechań lub celowego działania;	4,7	→
9	Postępująca degradacja zabytków (zwłaszcza drewnianych);	4,6	→
10	Brak skutecznych ram prawnych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;	4,6	↓
11	Szczególne narażenie dziedzictwa archeologicznego na niszczenie i kradzież	4,5	↗
12	Wykreślanie z rejestru cennych obiektów zabytkowych na skutek ich zniszczenia.	4,5	→
13	Konkurowanie o środki pomiędzy ochroną zabytków a muzeami	4,3	↘
14	Odpływ klasy kreatywnej stanowiącej potencjał rozwojowy regionu	4,2	↘
15	Zniszczenia zabytków (zwłaszcza drewnianych) w wyniku klęsk żywiołowych	4,1	↘
16	Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja	4,0	→
17	Niska świadomość na temat wartości obiektów modernistycznych	4,0	↓
18	Konkurowanie potencjału Warszawy z resztą województwa	3,8	↓

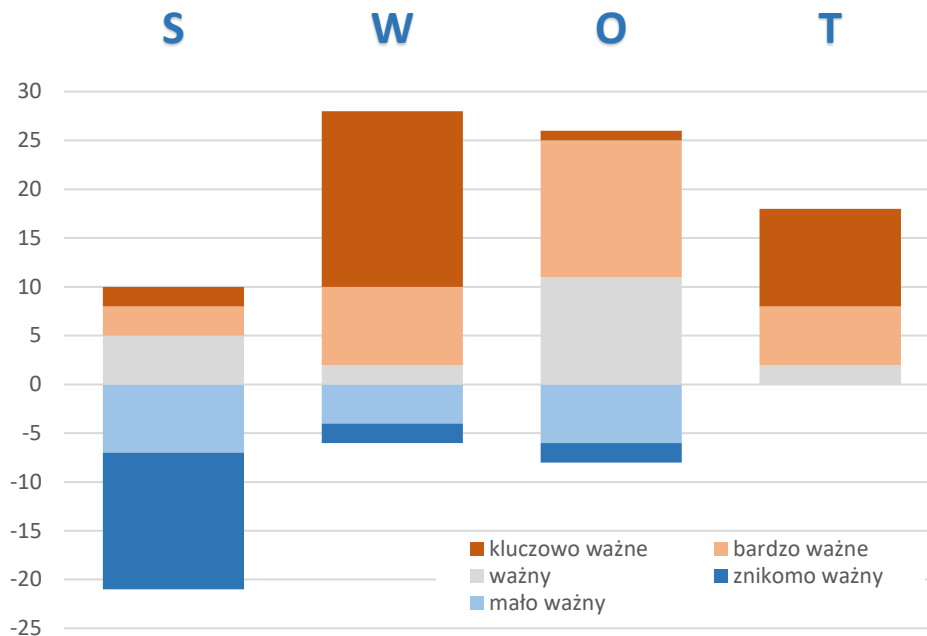
SWOT – analiza statyczna: interpretacja

Wynik analizy SWOT jest dość wyrazisty. Oto interpretacja tego wyniku.

- Wśród mocnych i słabych stron, a więc czynników, na które mamy wpływ zarządczy, **bardzo znacząco przeważają liczebnie słabe strony**: jest ich 28, w tym aż **18 kluczowo ważnych!**, podczas gdy mocnych stron jest zaledwie 10 (w tym tylko 2 kluczowo ważne).
- Wśród czynników istniejących obiektywnie (na które możemy zareagować, ale nie mamy możliwości zmienienia ich samych), występuje z kolei przewaga czynników pozytywnych nad negatywnymi: mamy **26 szans** i **18 zagrożeń**, jednak wśród zagrożeń znajdujemy aż 10 o wartości powyżej 4,5, podczas gdy tylko jedna szansa osiąga wartość powyżej 4,5; zagrożeń jest więc nieco mniej, za to są dużo poważniejsze.

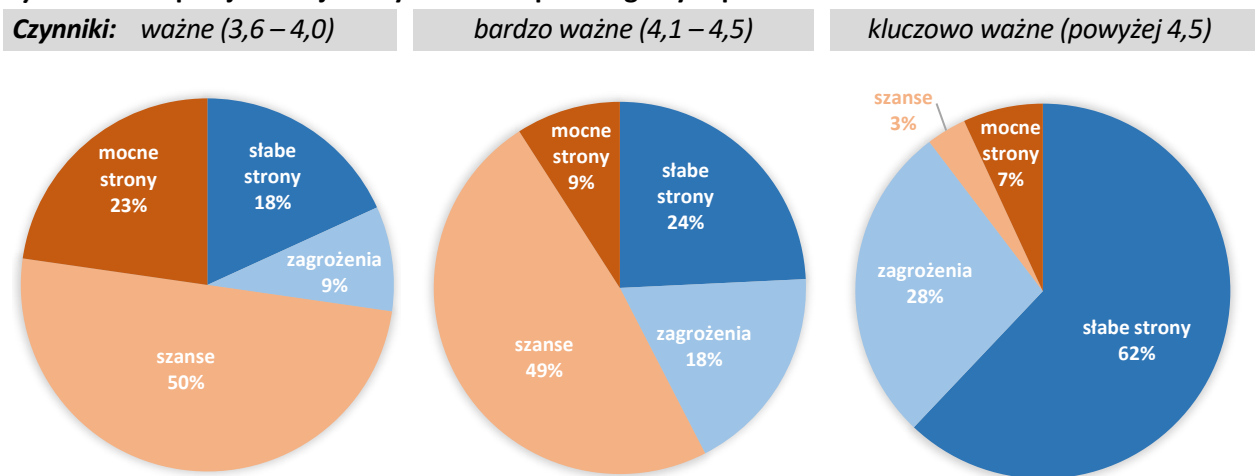
- Odpowiedzi na **słabe strony** (28, w tym 18 kluczowo ważnych!) należałoby szukać wśród **szans**. Tu analiza SWOT ujawnia słabość potencjału przełamującego trudności w realizacji Programu w punkcie wyjścia: wobec wielu słabych stron i przy małej sile szans nie ma wystarczającego gotowego potencjału do wykorzystania. **Potencjał taki trzeba dopiero zbudować i będzie to jedno z wyzwań Programu.**
- Z kolei **mocne strony** powinny być odpowiedzią na zidentyfikowane **zagrożenia**. By działanie mocnych stron nie zostało zniwelowane przez zagrożenia trzeba działać tak by siła zagrożeń systematycznie malała - **będzie to jedno z wyzwań w realizacji Programu, jednak przewaga zagrożeń jest niepokojąca.**

Ryc. 51. Analiza SWOT: proporcje ilościowe czynników strategicznych poszczególnych grup

Opracowanie własne

Ryc. 52. Proporcje rodzajów czynników na poszczególnych poziomach ich ważności:

Jak widać, wraz ze wzrostem ważności czynników rośnie także udział w nich czynników negatywnych; wśród czynników ważnych stanowią one 27%, wśród bardzo ważnych już 42% a **wśród kluczowo ważnych – aż 90%!**

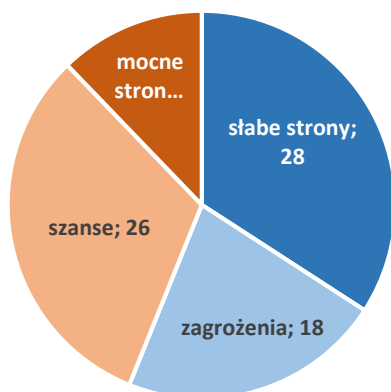
SWOT – dwuletnia prognoza: wyniki

Przebadano też, jak zmieniłby się obraz wynikający z analizy SWOT, gdyby w ciągu dwóch lat nie zostały podjęte działania Programu (a więc – gdyby zrealizowały się trendy zmienności poszczególnych czynników). W poniższej tabeli przedstawiono tylko czynniki kluczowo ważne, bardzo ważne i ważne (a więc – o wyższym niż 3,0). Obraz przyszłej (hipotetycznej) sytuacji, jaka byłaby skutkiem beczynności, przedstawia tabela poniżej.

Poniższa prognoza jest ważniejsza dla planowanych działań niż statyczna analiza stanu obecnego. Po uwzględnieniu bowiem czasu potrzebnego na uchwalenie niniejszego programu, uruchomienie zaprogramowanych działań, przeprowadzenie ich i zaistnienie ich rezultatów, należy liczyć się z tym, że rezultaty te będą konfrontowały się z rzeczywistością zmienioną właśnie tak, jak prezentuje to niniejsza prognoza ostrzegawcza. **Daje ona obraz bardziej optymistyczny niż statyczna analiza SWOT.**

Ryc. 53. Struktura czynników będących wynikiem analizy SWOT

Zestaw czynników statycznej analizy SWOT:
84 czynniki

Zestaw czynników prognozy SWOT:
60 czynników

Opracowanie własne

Oto wynik **prognozy** czynników SWOT istotnych strategicznie i ułożonych w kolejności ważności.

PROGNOZA – mocne strony

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga
1	Właściciele zabytków sakralnych stanowią wzór w opiece nad zabytkami	5,0
2	Samorządy przeznaczają znaczne środki na muzealnictwo	4,7
3	Dokumenty strategiczne i planistyczne uwzględniają potrzeby dziedzictwa	4,5
4	Portal Mazowiecki Szlak Tradycji ważną bazą wiedzy o dziedzictwie regionu	4,5
5	Samorządy mają doświadczenie w pozyskiwaniu środków na opiekę nad zabytkami	4,1
6	Aktywny udział organizacji społecznych w pielęgnowaniu tradycji lokalnych	4,1
7	Duża aktywność NGO działających w obszarze opieki nad zabytkami	4,1

PROGNOZA – słabe strony

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga
1	Degradacja krajobrazu kulturowego: chaotyczna zabudowa, agresywna reklama	5,0
2	Bardzo niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków	4,8
3	Niski poziom zabezpieczenia zabytków architektury drewnianej	4,7
4	Prawie żaden z zabytków nie posiada dokumentacji cyfrowej	4,6
5	Wiedza o stanie zabytków jest niepełna i brak badań uzupełniających tę wiedzę	4,6
6	Niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego	4,5
7	Niewystarczająca świadomość społeczeństwa co do wartości dziedzictwa	4,5
8	Brak inwentaryzacji stylów architektonicznych w budownictwie drewnianym	4,3
9	Niewystarczające środki na prace przy obiektach zabytkowych, w tym prywatnych	4,2
10	Brakuje programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym	4,1
11	Brakuje programów edukacji regionalnej poświęconych dziedzictwu kulturowemu	4,1
12	Brak koordynacji działań w obszarze dziedzictwa kulturowego, w tym promocji	4,0
13	Zabytki w lokalizacjach rozproszonych są słabo zabezpieczone przed dewastacją	4,0
14	Nierozstrzygnięte kwestie własności obiektów zabytkowych	4,0
15	Brak zachęt w zakresie ochrony dziedzictwa dla prywatnych właścicieli	4,0
16	Niewystarczająca świadomość właścicieli zabytków dotycząca opieki nad zabytkami	3,9
17	NGO nie są wystarczająco wspierane w projektach promujących dziedzictwo	3,9
18	Alarmujący stan zachowania i ochrony zabytków architektury obronnej	3,8
19	Gminne programy opieki nad zabytkami mają niski poziom i są słabo wdrażane	3,7
20	Prywatne zabytki są mniej dostępne i stanowią niewykorzystany potencjał	3,6
21	Nieaktualizowane dane w gminnych ewidencjach zabytków	3,6

PROGNOZA – szanse

Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga
1	Narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego dostępne w ustawie „krajobrazowej”	5,0
2	Utworzenie w czerwcu 2017 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków	4,9
3	Nowa możliwość dofinansowywania przez gminy w SSR do 50% kosztów remontów	4,9
4	Możliwość ochrony dziedzictwa zapisami miejscowego planu rewitalizacji	4,8
5	Potencjał środowiska naukowego możliwy do wykorzystania	4,7
6	Zachowanie żywej kultury tradycyjnej w regionach etnograficznych województwa	4,6
7	Istnienie wytyczonych turystycznych szlaków kulturowych	4,6
8	Liczne i bogate przykłady dziedzictwa przemysłowego	4,5
9	Prężnie działające muzea na wolnym powietrzu (samorządowe i prywatne)	4,4
10	Istnienie bogatych zasobów dziedzictwa niematerialnego	4,4
11	Istnienie w województwie dużej liczby muzeów	4,4
12	Potencjał oddziaływania Historycznego Centrum Warszawy – miejsca UNESCO)	4,4
13	Rozwijają się technologie informacyjne pozwalające dokumentować dziedzictwo	4,2
14	Historycznej różnorodność dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego	4,2
15	Nowa forma ochrony zabytków ruchomych: wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;	4,1
16	Istnienie szczególnie bogatego zasobu muzealiów	4,1
17	Istnienie licznych założeń dworsko-parkowych	4,1
18	Istnienie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi i wybitnymi osobami	4,1
19	Istnienie licznych miejsc turystyki pielgrzymkowej	3,9
20	Istnienie bogatego krajobrazu kulturowego dolin rzecznych	3,8
21	Potencjał oddziaływania walorów architektury drewnianej	3,7
22	Potencjał oddziaływania szczególnego zasobu obiektów architektury obronnej	3,7
23	Potencjał oddziaływania czterech Pomników Historii województwa mazowieckiego	3,6
24	Potencjał oddziaływania układów urbanistycznych miast Mazowsza	3,6

PROGNOZA – zagrożenia

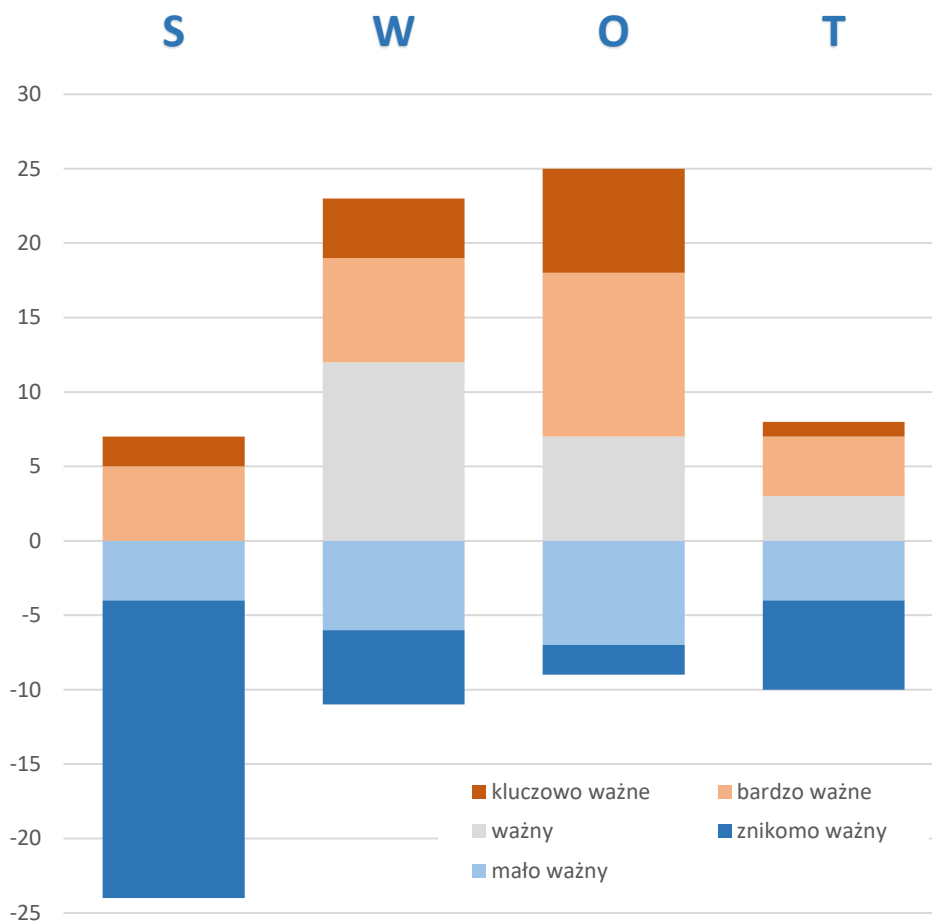
Nr	Opis czynnika strategicznego	Ranga
1	Niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy	5,0
2	Presja inwestycyjna przyciągana przez walory przyrodniczo-kulturowe terenu;	4,5
3	Postępująca degradacja zabytków (zwłaszcza drewnianych);	4,5
4	Starzejące się pokolenie twórców kultury tradycyjnej i brak kontynuatorów tradycji	4,4
5	Presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu;	4,2
6	Zmniejszanie się zasobów dziedzictwa na skutek zaniechań lub celowego działania	4,0
7	Szczególne narażenie dziedzictwa archeologicznego na niszczenie i kradzież	3,9
8	Zagrożenie utratą zabytkowego charakteru obiektów wskutek złej modernizacji.	3,9

SWOT – dwuletnia prognoza: interpretacja

Wynik powyższej dwuletniej prognozy jest jeszcze bardziej wyrazisty niż poprzedni wynik statycznej analizy SWOT. Oto interpretacja tego wyniku.

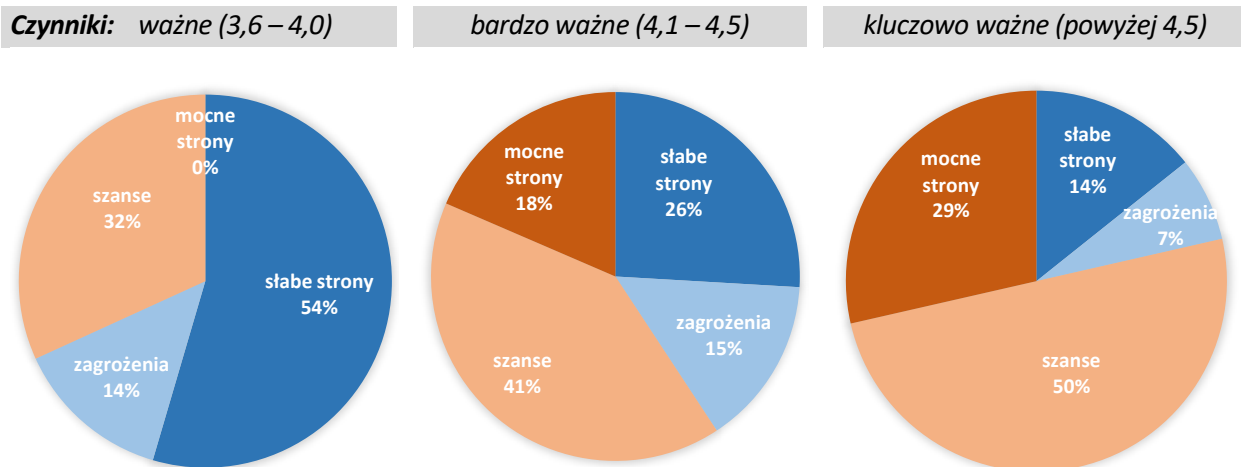
- Wśród mocnych i słabych stron, a więc czynników, na które mamy wpływ zarządczy, nadal znacząco przeważają **słabe strony**: jest ich 21, w tym 5 kluczowo ważnych, podczas gdy mocnych stron jest zaledwie 7 (ale w tym nadal 2 kluczowo ważne). Przewaga więc zmalała i mamy skonkretyzowaną grupę pięciu najważniejszych słabych stron (poprzednio było ich **aż 18**).
- Wśród czynników istniejących obiektywnie (na które możemy zareagować, ale nie mamy możliwości zmienienia ich samych), występuje z kolei przewaga czynników pozytywnych nad negatywnymi: mamy **24 szanse** i **tylko 8 zagrożeń**, w tym tylko jedno o wartości powyżej 4,5, podczas szans o wartości powyżej 4,5 jest teraz siedem (poprzednio jedna); Perspektywy rysują się więc tutaj dużo optymistyczniej, niż w statycznym obrazie analizy SWOT, bez uwzględniania zmienności.
- Odpowiedzi na **słabe strony** (23, w tym 4 kluczowo ważne) należałoby szukać wśród **szans**. Tu prognoza SWOT pozwala na pewien optymizm: potencjał szans jakie rozwiną się w ciągu 2 lat daje szansę na przewyżczenie słabych stron.
- Z kolei **mocne strony** powinny być odpowiedzią na zidentyfikowane **zagrożenia**. Tu również potencjał wydaje się wyrównany: wprawdzie ilość mocnych stron i ich siła zmniejszy się, ale równocześnie to samo będzie się działo z zagrożeniami.

Ryc. 54. SWOT – prognoza zmian: proporcje ilościowe czynników strategicznych poszczególnych grup

Opracowanie własne

Ryc. 55. PROGNOZA: proporcje rodzajów czynników na poszczególnych poziomach ich ważności:

Jak widać, teraz już wraz ze wzrostem ważności czynników rośnie udział **czynników pozytywnych**; wśród czynników ważnych stanowią one 32%, wśród bardzo ważnych już 59% a **wśród kluczowo ważnych – aż 79%!**

SWOT – podsumowanie

Jak widać, prognoza pokazuje obraz dużo optymistyczniejszy niż analiza statyczna. Trend jest wyraźnie pozytywny. Wiele instrumentów zacznie działać niezależnie od wdrażania Programu: instrumenty ustawy „krajobrazowej” pomagające chronić krajobraz kulturowy, oba ważne narzędzia ustawy o rewitalizacji czy wreszcie – utworzenie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków, to wszystko powinno stworzyć lepszy kontekst dla realizacji nowego PONZ. Wydaje się także, że z analizy SWOT wynika jasna zachęta do kontynuowania i rozwijania instrumentów które się sprawdziły. Portal Mazowiecki Szklak Tradycji z niekwestionowanym potencjałem edukacyjnym i promocyjnym, działania w zakresie zachowania dziedzictwa niematerialnego, czy aktywizowania społeczności na rzecz ożywiania obiektów zabytkowych towarzyszącymi im wydarzeniami kulturalnymi lub edukacyjnymi – to wszystko domaga się kontynuacji i rozbudowy. To samo dotyczy przedsięwzięć badawczych.

Wniosek generalny z analizy SWOT brzmi:

KONKLUZJA 25. W ciągu najbliższych 4 lat należy wykorzystać obecną dobrą koniunkturę dla dziedzictwa, związaną z pojawieniem się nowych instrumentów prawnych (ustawy „krajobrazowej”, ustawy o rewitalizacji), nowych rozwiązań instytucjonalno-finansowych oraz z rozwojem technologii cyfrowej, dla zdecydowanego wzmocnienia opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim. Należy skoncentrować się na obszarach priorytetowych a nie rozpraszać ograniczonych środków. Należy docenić rolę powszechnej edukacji i aktywności obywatelskiej. Priorytetem powinny być najmniej trwałe elementy dziedzictwa, których ocalenie jest zadaniem najpilniejszym, gdyż są one narażone na szczególne rodzaje zagrożeń (architektura drewniana, krajobraz kulturowy) lub są szczególnie ulotne i nietrwałe (dziedzictwo niematerialne). Jednym z kluczowych zadań musi być tworzenie cyfrowych dokumentacji obiektów zabytkowych.

Inne problemy ujawnione w szczegółowych konkluzjach diagnozy

Poszczególne części diagnozy były podsumowane konkluzjami dotyczącymi danych fragmentów. Wiele z tych konkluzji nie znalazło się następnie w analizie SWOT, ponieważ analiza siłą rzeczy odnosi się do sytuacji opieki nad zabytkami ujętej całościowo, tymczasem konkluzje szczegółowe z diagnozy podsumowują często zjawiska wycinkowe, lecz istotne. Toteż zespół ekspercki zdecydował się uzupełnić analizę SWOT wyborem istotnych konkluzji strategicznych. Ponieważ na tym etapie przygotowujemy się do skonstruowania drzewa problemów, skupiono się na konkluzjach, które formułują problemy opieki nad zabytkami. Oto konkluzje z diagnozy:

- Odrębność tradycji i dziedzictwa trzech części województwa widać do dziś w wielu analizach. Należy się spodziewać, że tym bardziej odrębność ta może być widoczna w kontekście ochrony dziedzictwa.
- Wydatki gmin województwa mazowieckiego na ochronę zabytków i opiekę nad nimi są zastanawiająco niskie i wynoszą tylko minimalnie ponad 6 zł rocznie na mieszkańca. Przy takim poziomie inwestowania w stan dziedzictwa nie można się spodziewać choćby niepogarszania się stanu zabytków, nie mówiąc już o poprawie ich stanu.
- Należy uznać za nierealistyczne oczekiwanie gmin na wsparcie rządowe dla poprawy stanu zabytków. Właściciele powinni wiedzieć, że to na nich spocznie główny ciężar utrzymania zabytku.
- Obecny pojedynczy wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego dalece nie odzwierciedla bogactwa dziedzictwa niematerialnego województwa mazowieckiego.
- Konieczne jest sformułowanie jednolitej metodologii do określenia stanu zabytków.

- Właściciele prywatni zabytków są najliczniejszą grupą, jednak dziedzictwo znajdujące się w ich rękach wymaga największych działań zaradczych.
- Zainteresowanie powiatów dla tworzenia POnZ jest bardzo małe.
- Mazowieckie to województwo silnie rozwarstwione, a jego JST pod względem dochodów mają krańcowo zróżnicowany potencjał rozwojowy.
- Tylko co piąta gmina mazowiecka wydała w 2016 r. jakiegokolwiek środki na zabytki!
- W nowym Programie powinna być wprowadzona struktura zadaniowa, co powinno sprzyjać zarówno realizacji Programu, jak i jego monitoringowi i ocenie jego wykonania.
- Nowe zagrożenia dla dziedzictwa wymagają nowych odpowiedzi. Planowane działania powinny uwzględniać nie tylko wyzwania największe ilościowo, ale też nie ignorować sygnałów o nowych ryzykach, nawet jeśli dotyczą węższej skali.
- W ramach części planistycznej konieczne jest określenie dokładnych narzędzi jakimi może posłużyć się samorząd województwa w realizacji zamierzeń programu.
- Potrzebne jest też stworzenie zunifikowanych standardów określania stanu technicznego zabytków.
- Potrzebne jest poszerzenie i pogłębienie wiedzy na temat ginących zawodów, w tym także zawodów typowych dla miejskiego krajobrazu kulturowego.
- Drzewo problemów

Analityczna technika *drzewa problemów* służy uzyskaniu pogłębionego obrazu przyczyn problemów, z jakimi zamierzamy się uporać, realizując niniejszy program. Przyczyny te zawsze są złożone i wzajemnie współzależne. Statyczna analiza SWOT zidentyfikowała 46 problemów: 28 słabych stron i 18 zagrożeń, a prognoza ostrzegawcza SWOT – 29 problemów: 21 słabych stron i 8 zagrożeń. Dodatkowo uwzględniono 15 problemów ujawnionych w szczegółowych konkluzjach diagnozy. Niektóre z nich pokrywały się z problemami wskazanymi przez SWOT, więc dokonano ich scalenia. Następnie pogrupowano je w grupy problemów podobnych. Poszczególne grupy problemowe podsumowano syntetycznymi sformułowaniami

Problemy źródłowe – „korzenie” drzewa problemów

Problemy III poziomu – pogrupowanie w grupy II poziomu

- Problem niskiego poziomu świadomości i niekorzystne postawy samorządów. Brakuje programów opieki nad zabytkami na poziomie gminnym
- Małe zainteresowanie powiatów dla tworzenia POnZ
- Ustawa „krajobrazowa” nie jest dostatecznie wykorzystywana
- Rewitalizacja postrzegana jest jako punktowy proces remontowy, a nie kompleksowa interwencja w zdegradowany obszar miejski
- Gminy nie są zainteresowane tworzeniem Miejskowych Planów Rewitalizacji (brak takich planów)
- Niepełne rozpoznanie narzędzi, którymi dysponują gminy i powiaty w ramach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
- Brak przeszkolonych kadr w zakresie lokalnego wsparcia opieki nad zabytkami
- Nie wszystkie samorządy mają dostateczną wiedzę o nowych możliwościach dofinansowania i ochrony zabytków czy krajobrazu wynikających z nowych aktów prawnych

- Nie są wykorzystywane nowe możliwości edukacji samorządów i właścicieli, np. w postaci tematycznych Centrów Wiedzy, których powstanie przewiduje Krajowa Polityka Miejska

Niski poziom wiedzy właścicieli zabytków

- Niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy
- Niewystarczająca świadomość właścicieli zabytków dotycząca opieki nad zabytkami

Brak edukacji powszechnej o znaczeniu dziedzictwa

- Dobre praktyki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie są dostatecznie upowszechniane
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości obiektów zabytkowych
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego;
- Brakuje programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym
- Brakuje programów edukacji regionalnej poświęconych dziedzictwu kulturowemu
- Brak wykorzystania nowych możliwości, jakie dla edukacji niosą nowe media i zaawansowane techniki digitalizacji

Słabe zaangażowanie gmin w finansowanie opieki nad zabytkami

- Bardzo niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków
- Wydatki gmin na ochronę zabytków są bardzo niskie pomimo stosunkowo wysokiej zamożności województwa
- Silne rozwarstwienie ekonomiczno-społeczne województwa odbija się na stanie zabytków
- Gminy o mniejszym potencjale finansowym mają zbyt małe wsparcie w opiece nad cennym dziedzictwem
- Powstaje zbyt mało gminnych programów rewitalizacji z SSR, co ogranicza dofinansowanie dla zabytków pozarejestrowanych
- Zmniejszanie wydatków własnych gmin na ochronę i opiekę po pozyskaniu dotacji

Problemy właścicieli prywatnych

- Niewystarczające środki publiczne i prywatne na prace przy obiektach zabytkowych, w tym prywatnych
- Właściciele zabytków, szczególnie prywatni, nie mają odpowiednich środków na opiekę nad nimi

System wsparcia wymaga weryfikacji

- Wsparcie nie kierowane jest do grup właścicieli, które najbardziej go potrzebują
- System dotacyjny i wsparcie know-how nie jest dostosowane do faktycznych potrzeb ochrony dziedzictwa

Ryzyka zniszczenia dziedzictwa

- Dziedzictwo niematerialne jest narażone na brak kontynuacji i zanikanie

- Degradacja krajobrazu kulturowego i brak dbałości o jego ochronę
- Niski poziom zabezpieczenia zabytków architektury drewnianej
- Brak wsparcia dla ginących zawodów

Zagrożenia wynikające ze stanu własności i presji rynku

- Wiele zabytków w rękach prywatnych wymaga pilnych działań zaradczych
- Działania prywatyzacyjne prowadzą często do pogorszenia stanu zabytków zamiast jego poprawy
- Zagrożenie utratą zabytkowego charakteru obiektów wskutek złej modernizacji
- Presja inwestycyjna przyciągana przez walory przyrodniczo-kulturowe terenu
- Presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu
- Reprywatyzacja jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego
- Postępujący rozwój gospodarczy jako zagrożenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego
- Nierozstrzygnięte kwestie własności obiektów zabytkowych

Bariery strukturalne i decyzyjne

- Działania z zakresu opieki i ochrony zabytków są podejmowane często w sposób chaotyczny, bez ustalenia obszarów koncentracji działań czy priorytetów
- Brak skutecznych sankcji prawnych i narzędzi szybkiej interwencji
- Trzy kulturowo odmienne części województwa mazowieckiego mają niejednolite wzorce ochrony dziedzictwa
- Nowe zagrożenia dla dziedzictwa, jak presja rynkowa, niewłaściwa konserwacja, brak doceniania zabytków historii najnowszej itp., są często ignorowane
- Nadmierna wierność historyczna przy renowacjach przestrzeni publicznych lub ulic stwarza bariery osobom z ograniczeniami ruchowymi i nie sprzyja rozwojowi właściwych funkcji

Brak wiedzy o zabytkach materialnych

- Deficyt wiedzy w zakresie badań i dokumentowania dziedzictwa kulturowego
- Brak jednolitej metodologii do oceniania stanu zabytków
- Wiedza o stanie zabytków jest niepełna i brak badań uzupełniających tę wiedzę
- Niski poziom wiedzy o wydatkowaniu pieniędzy przez JST na ochronę zabytków
- Gminne ewidencje nie są aktualizowane

Słabe wykorzystanie technik cyfrowych

- Prawie żaden z zabytków nie posiada dokumentacji cyfrowej
- Słaby poziom opisu zabytków w cyfrowych kanałach komunikacji
- Nie ma wojewódzkiej bazy ani systemu digitalizacji zabytków

Niepełna wiedza o dziedzictwie niematerialnym

- Brakuje wiedzy o dziedzictwie niematerialnym miast

- Nie istnieje system wsparcia naukowców opisujących historię i dziedzictwo małych społeczności województwa
- Zbyt mała ilość zjawisk kulturowych Mazowsza została wpisana na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Niski poziom współpracy

- Potencjał mieszkańców i organizacji pozarządowych nie jest dostatecznie wykorzystany
- Zbyt mała współpraca pomiędzy samorządem województwa a uczelniami i instytucjami badawczymi
- Brak systematycznego monitoringu ochrony zabytków
- Brak systemowego podejścia do promocji zabytków
- Brak współpracy jednostek samorządu pomiędzy sobą
- Brak jednoznacznego określenia zadań samorządu w ramach ochrony zabytków

Problemy II poziomu – pogrupowanie w cztery grupy (problemy kluczowe I poziomu)

Z kolei trzynastcie problemów drugiego poziomu pogrupowano w cztery grupy i nazwano je formułując problemy pierwszego poziomu (problemy kluczowe – główne korzenie *drzewa problemów*).

■ **Braki edukacji, kształtującej świadomość i postawy**

- Niewielka liczba działań samorządów w zakresie kształtowania świadomości i postaw dotyczących ochrony dziedzictwa
- Niski poziom wiedzy właścicieli
- Niedobór środków i ich nieoptymalna dystrybucja
- Słabe zaangażowanie gmin w finansowanie opieki nad zabytkami
- Problemy właścicieli prywatnych
- System wsparcia wymaga weryfikacji

■ **Słabość dotychczasowych narzędzi działania**

- Ryzyka zniszczenia dziedzictwa
- Zagrożenia wynikające ze stanu własności i presji rynku
- Bariery strukturalne i decyzyjne
- Niski poziom współpracy interesariuszy

■ **Słabość zasobu wiedzy fachowej**

- Brak wiedzy o zabytkach materialnych
- Słabe wykorzystanie technik cyfrowych
- Niepełna wiedza o dziedzictwie niematerialnym

Problem generalny – „pień” drzewa problemów

Cztery zidentyfikowane kluczowe problemy (główne „korzenie” drzewa problemów) możemy teraz uogólnić formułując problem generalny – „pień” drzewa problemów. Wprawdzie poszczególne główne korzenie dotyczą całkiem odrębnych obszarów problemowych: deficytu edukacji, środków, narzędzi i wiedzy, ale mają też wspólną cechę: są barierami uniemożliwiającymi w województwie mazowieckim dobre funkcjonowanie systemu opieki nad zabytkami. Formułujemy więc następujący problem kluczowy:

Do skutecznej opieki nad zabytkami województwa brakuje nam edukacji, środków, narzędzi i wiedzy

Z tego generalnego problemu, wywodzącego się z czterech odrębnych źródeł wynikają z kolei bezpośrednio i pośrednio skutki problemowe („gałęzie” drzewa problemów).

Ryc. 56. Drzewo problemów: schemat przyczyn i skutków kluczowego problemu

Wnioski strategiczne i rekomendacje

Wnioski strategiczne: cztery zdiagnozowane problemy kluczowe

Powyżej zidentyfikowano obszerny, rozbudowany zbiór problemów strategicznych ujawnionych w wyniku diagnozy i analizy SWOT dokonanej przez zespół ekspercki. Następnie zdiagnozowane problemy uogólniono, zsumowano i pogrupowano w **cztery problemy kluczowe**, na które Program musi zaproponować odpowiedź.

- **Braki edukacji, kształtującej świadomość i postawy**
- **Niedobór środków i ich nieoptymalna dystrybucja**
- **Słabość dotychczasowych narzędzi działania**
- **Słabość zasobu wiedzy fachowej.**

Rekomendacje strategiczne

W odpowiedzi na powyższe cztery kluczowe obszary problemowe formułuje się następujące rekomendacje strategiczne:

- Należy skoncentrować się na kształtowaniu właściwej świadomości i postaw w odniesieniu do dziedzictwa. Rysują się tu trzy obszary działań o charakterze edukacyjnym, skierowanych na samorządy lokalne, na właścicieli zabytków i na włączenie do edukacji powszechnej elementów popularyzacji wiedzy o dziedzictwie regionu, w tym o dziedzictwie niematerialnym.
- Należy bardzo starannie zaplanować i zoptymalizować system wsparcia dla działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Środki publiczne powinny być kierowane w trybach konkursowych do tych właścicieli bądź dysponentów obiektów, w przypadku których jest osiągnięta wymierna korzyść publiczna, w tym – zasób zabytkowy jest właściwie udostępniony mieszkańcom regionu.
- Należy przeanalizować i upowszechnić dostępne pozafinansowe narzędzia opieki nad zabytkami, w tym dostępne narzędzia prawne ochrony przed dewastacją oraz organizowanie społecznego ruchu zainteresowania i troski wokół obiektów zabytkowych.
- Należy zadbać o rozbudowywanie zasobu wiedzy fachowej o dziedzictwie. Kluczowym zadaniem wydaje się tu tworzenie cyfrowych dokumentacji np. typu GIS dla obiektów zabytkowych. Dokumentacje takie powinny być tworzone przede wszystkim pod kątem optymalnego zarządzania zabytkiem i planowania przyszłych remontów, ale równoległe mogą i powinny służyć udostępnianiu i promocji zabytku kanałami cyfrowymi.
- Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021 powinien być skoncentrowany na niewielkiej liczbie konkretnych działań, które będą opisane precyzyjnie, łatwo rozliczalne, zakończą się wymiernymi rezultatami i stworzą mocną podstawę dla kolejnych działań w ramach następnego programu czteroletniego.

CZĘŚĆ PLANISTYCZNA

Przyjmujemy w niniejszym Programie prostą, klasyczną strukturę celów. Generalny cel Programu jest zawarty w deklaracji jego **misji**. Wszystkie dalsze rozstrzygnięcia planistyczne i wykonawcze muszą być bezwzględnie zgodne z misją. Misji towarzyszy **wizja strategiczna** opieki nad zabytkami w regionie, będąca zapisem pożądanego stanu docelowego, jaki powinien być osiągnięty do 2021 r. wskutek pomyślnej realizacji Programu. Z rozwinięcia misji wynikają **cztery obszary strategiczne** – cztery „obszary koncentracji działań” Programu. Obszary strategiczne oznaczono wielkimi literami: A, B, C i D. W każdym z obszarów wyznaczamy z kolei grupę trzech lub czterech **celów strategicznych**. Cele oznaczamy odpowiednio literą i cyfrą, np. A.1, A.2 itd., gdzie litera oznacza obszar strategiczny, do jakiego należy dany cel, a cyfra – numer kolejny celu w ramach danego obszaru. Z kolei cele strategiczne będą realizowane poprzez **przedsięwzięcia strategiczne**. Przedsięwzięcia to całości wykonawcze (zestawy działań), które będą bezpośrednio wprowadzane w życie. Przyjęto zasadę, że każdy cel strategiczny może być realizowany poprzez jedno lub kilka przedsięwzięć. Przedsięwzięcia są oznaczone literą i dwiema cyframi, np. A.2.2 (co oznacza: „drugie z przedsięwzięć realizujących cel A.2”).

Misja opieki nad zabytkami województwa

Misja to generalna wartość, do której dążenie jest niezmiennym celem samorządu województwa w perspektywie długoletniej. Misja opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim musi stanowić inspirującą odpowiedź na zdefiniowany generalny problem ochrony dziedzictwa w województwie. Przyjęta misja brzmi:

**Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami
i dziedzictwem niematerialnym
w województwie mazowieckim**

Wizja opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim w 2021 r.

Jest rok 2022. Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021 w województwie znacząco polepszyła się opieka nad zabytkami. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu staje się powodem do dumy dla lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Dzięki różnorodnej tożsamości kulturowej części województwa mazowieckiego historycznie odrębne zaczęły wzmacniać swój potencjał turystyczny i rozwojowy.

Zarówno przedstawiciele samorządów, jak i prywatni właściciele zabytków, są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Dzięki coraz pełniejszej wiedzy o stanie dziedzictwa i wykorzystaniu technik cyfrowych powstaje skoordynowany system angażujący instytucje, uczelnie wyższe, właścicieli zabytków i stronę społeczną.

Duże zaangażowanie Społecznych Opiekunów Zabytków i organizacji pozarządowych pozwala na szybką reakcję w razie zagrożeń. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.

Obszary strategiczne programu

Obszary strategiczne to pola wartości, jakie chcemy urzeczywistniać w opiece nad zabytkami w województwie mazowieckim i zarazem – obszary koncentracji działań służących realizacji tych wartości. W wyniku pogłębionej diagnozy sytuacji dziedzictwa kulturowego w województwie mazowieckim oraz ochrony i opieki nad nim, zdefiniowano cztery problemy kluczowe. **W odpowiedzi na zdiagnozowane kluczowe problemy wyznacza się cztery OBSZARY STRATEGICZNE (obszary koncentracji działań), w których będą lokowane propozycje rozwiązań tych problemów, a więc – poszczególne cele strategiczne i przedsięwzięcia służące realizacji tych celów.**

Tab. 14. Zidentyfikowane kluczowe problemy oraz wytyczone w odpowiedzi OBSZARY STRATEGICZNE

Kluczowy problem:	OBSZAR STRATEGICZNY
Braki edukacji, kształtującej świadomość i postawy.	A. Edukacja kształtująca świadomość i postawy
Niedobór środków i ich nieoptymalna dystrybucja	B. Optymalizacja systemu dostępu do środków
Słabość dotychczasowych narzędzi działania	C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania
Słabość zasobu wiedzy fachowej	D. Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej

Opracowanie własne

Obszar strategiczny A: Edukacja kształtująca świadomość i postawy

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z kształtowaniem świadomości i postaw pożądanych z punktu widzenia opieki nad zabytkami i troski o dziedzictwo. Zidentyfikowano **dwa** takie cele:

- Cel A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie; w tym – w edukacji powszechnej
- Cel A.2. Wesprzeć edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie, w tym – w edukacji powszechnej

Dokonana analiza problemowa wykazała dobitnie, że jednym z największych zagrożeń dla dziedzictwa jest niska świadomość jego wartości wśród społeczeństwa. Aby temu zapobiec, konieczne jest nie tylko wyedukowanie lokalnych społeczności, ale też aktywne zaangażowanie osób w różnym wieku do propagowania wiedzy o dziedzictwie i podtrzymywania tradycji. Samorząd Województwa będzie aktywnie wspierał w ramach tego celu powstawanie programów wzmacniających lokalną tożsamość oraz kształtował aktywną postawę lokalnych liderów poprzez współpracę z organizacjami pozarządowymi i grupami nieformalnymi na terenie województwa. Oprócz tych dwóch kierunków upowszechnianiu wiedzy o dziedzictwie i uwrażliwieniu na jego zagrożenia ma służyć wtyczka społecznościowa Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach (program A.2.1) oparta o geankietę GIS. Możliwość łatwego zgłoszenia i interakcji jest elementem grywalizacyjnym i wzmacnia poczucie sprawczości użytkowników.

Przedsięwzięcie A.1.1. Tożsamość lokalna – wartość unikalna

- **Cel przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie ma na celu wypełnienie jednego z najważniejszych deficytów, jakim jest brak dostrzegania i doceniania dziedzictwa lokalnego. Oprócz oczywistego pozytywnego wpływu na stan zabytków przez poszerzenie wiedzy o ich wartości i konieczności ich ochrony, wzmacnianie tożsamości lokalnej ma silny wpływ na powodzenie procesów rewitalizacyjnych, zapobieganie depopulacji i w efekcie przekłada się na potencjał rozwojowy gmin i całego województwa.
- **Opis przedsięwzięcia:** Założeniem przedsięwzięcia jest wspieranie powstawania lokalnych programów edukacyjnych adresowanych do społeczności lokalnych, służących pogłębieniu ich wiedzy o dziedzictwie regionu i pogłębieniu poczucia tożsamości. Programy mogą być adresowane do różnych grup wiekowych. Programy wzmacniające tożsamość lokalną mogą być realizowane w szkołach na lekcjach WOS, historii lub lekcjach wychowawczych lub na lekcjach innych przedmiotów, jeśli dyrekcja Placówki podejmie taką decyzję, ponieważ ich realizacja wypełnia ministerialne wytyczne w sprawie elementów edukacji regionalnej zawartej w podstawie programowej. Programy powinny odnosić się do różnych wątków lokalnego dziedzictwa materialnego i niematerialnego, angażować ich uczestników w aktywne uczestnictwo i własną eksplorację różnych wątków. Oto jedynie przykładowe formy działań w ramach programów edukacyjnych:
 - Lekcje szkolne o dziedzictwie regionalnym i lokalnym;
 - Opracowanie serii regionalnych pomocy naukowych nawiązujących do dziedzictwa;
 - Opracowywanie podręczników gwar lokalnych, kompendiów lokalnych tradycji i zwyczajów itp.;
 - Konkurs dla nauczycieli na pomoc naukową kształtującą wiedzę o zabytkach;
 - Tworzenie przez uczniów i nauczycieli form gier o tematyce związanej z dziedzictwem regionu;
 - Zajęcia pozalekcyjne połączone z wycieczkami do muzeów i zwiedzaniem zabytków;
 - Przygotowanie scenariuszy lekcji i wskazówek dydaktycznych do Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach.

- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** Fundusze rządowe na działania modelowe, środki z programu PO WER, środki własne samorządów, budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.1.2. „Odkrywamy nasze dziedzictwo” – coroczny konkurs fotograficzny

- **Cel przedsięwzięcia:** wywołanie wśród mieszkańców zainteresowania dokumentowaniem fotograficznym istniejących obiektów dziedzictwa, a także gromadzenie dokumentacji wykonanej przez społeczników.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie będzie realizowane w formie corocznego wojewódzkiego konkursu fotograficznego pod patronatem Marszałka. Każda edycja konkursu może zostać poświęcona innemu zagadnieniu, np. zabytkom drewnianym, dworom, pałacom i parkom, dziedzictwu niematerialnemu.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Cel strategiczny A.2. Wesprzeć edukacyjnie samorzady lokalne i właścicieli zabytków

Cel ten realizuje potrzebę wzmocnienia samorządów i innych podmiotów w wiedzę w zakresie skutecznych narzędzi opieki i ochrony zabytków oraz dziedzictwa niematerialnego. Jak wykazuje analiza, deficyty w tym obszarze dotyczą głównie nieznamomości nowych możliwości prawnych, braku upowszechnienia i wymiany dobrych praktyk, a także brak platform czy baz wymiany tej wiedzy.

Przedsięwzięcie A.2.1. Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach

- **Cel przedsięwzięcia:** Stworzenie w ramach jednej z istniejących stron internetowych Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach – miejsca w przestrzeni Internetu, gdzie gromadzona i udostępniana jest wiedza i dobre praktyki opieki nad zabytkami w celu ułatwienia samorządom i innym interesariuszom dostępu do niej.

- **Opis przedsięwzięcia:**

Centrum Wiedzy będzie oparte o koncepcję, jaką przedstawia Krajowa Polityka Miejska:

Centra Wiedzy to zgromadzone w jednym miejscu i udostępniane przez strony internetowe (podmiotowe strony BIP) informacje dotyczące danego zagadnienia, których celem będzie wspieranie podmiotów polityki miejskiej, a zwłaszcza samorządów lokalnych, w przygotowaniu i realizacji działań dotyczących złożonych lub nowych aspektów rozwoju miast. Pozwoli to skupiać w jednym miejscu, dostępnym dla wszystkich użytkowników, aktualną i pełną wiedzę na dany temat. Zadaniem centrów będzie przede wszystkim: informowanie o tematach będących przedmiotem zainteresowania danego centrum; proponowanie i promowanie rozwiązań i dobrych praktyk w dziedzinach, które są zidentyfikowane jako nowe lub trudne; upowszechnianie wzorcowych dokumentów i schematów postępowania. Treści udostępniane przez centra wiedzy będą wytwarzane nie tylko przez właściwe resorty, ale także przez JST i ich korporacje, ekspertów, jednostki naukowe itd. Będą to dokumenty, podręczniki, ekspertyzy, zestawy dobrych praktyk i wszelkie inne informacje, które mogą w danej dziedzinie być przydatne samorządom.

Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach tworzone będzie poprzez umieszczanie treści dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, na przykład na istniejącej platformie internetowej Wrota Mazowsza (<http://www.wrota-mazowsza.pl>), stronie internetowej Samorządu Województwa Mazowieckiego (www.mazovia.pl), albo w innej wybranej lokalizacji.

- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** program własny samorządu województwa z udziałem partnerów zewnętrznych (samorzady, MWKZ, NID, NGO, inni interesariusze) jako dostarczycieli treści do Centrum Wiedzy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.2.2. Konkurs „Renowacja Roku”

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest promocja działań renowacyjnych wśród właścicieli i zachęcenie gmin do szerszego wspierania tej grupy za pomocą dotacji.
- **Opis przedsięwzięcia:** stworzenie (lub ufundowanie) nagrody dla najlepszych renowacji zabytków. Nagroda miałyby charakter honorowy lub – w miarę możliwości – również finansowy.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.2.3. Dziedzictwo niematerialne – na listę UNESCO

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest zintensyfikowanie ochrony dziedzictwa niematerialnego województwa.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie będzie polegało na wspólnym z zainteresowanymi podmiotami przygotowywaniu i opracowywaniu wniosków o wpis na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym celu powstanie program wpisywania na tę listę zwyczajów, przekazów ustnych, wiedzy i umiejętności oraz związanych z nimi przedmiotów i przestrzeni kulturowych.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny B. Optymalizacja systemu dostępu do środków

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane ze zwiększeniem efektywności finansowania opieki nad zabytkami. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich
- Cel B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich*Przedsięwzięcie B.1.1. Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych*

- **Cel przedsięwzięcia:** Wspieranie różnego rodzaju właścicieli obiektów zabytkowych w finansowaniu prac przy zabytkach.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie polega na organizowaniu corocznego naboru wniosków o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach. Samorząd województwa określi priorytety zwiększające szanse na dotacje niektórych kategorii obiektów. Przy opracowywaniu zasad dofinansowania należy rozważyć następujące kryteria:
 - Obiekty, których wsparcie jest najpilniejsze z uwagi na ich stan lub rodzaj zagrożeń (np. architektura drewniana);
 - Obiekty, które są szczególnie ważne dla krajobrazu kulturowego województwa.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Cel strategiczny B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa

Przedsięwzięcie B.2.1. Finansowania prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

- **Cel przedsięwzięcia:** Opracowanie metody podziału środków pomiędzy różnego rodzaju wnioskodawców z uwzględnieniem priorytetów Samorządu Województwa.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach zabytkowych (ruchomych i nieruchomych), których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego lub jego jednostki organizacyjne. W ramach przedsięwzięcia raz w roku będzie organizowany nabór wniosków o dotacje celowe na prace przy zabytkach będących własnością samorządu lub jego jednostek organizacyjnych. Jednostki organizacyjne Samorządu Województwa będące posiadaczem zabytku, albo posiadające w trwałym zarządzie zabytek, który wymaga najpilniej wsparcia finansowego (np. najgorszy stan techniczny) otrzymałaby dodatkowe środki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku. DKPiT opracuje regulamin naboru wniosków oraz wzór wniosku o dotację celową.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele skierowane na wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków. Zidentyfikowano trzy takie cele:

- Cel C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa
- Cel C.2. Poprawić poziom współpracy na rzecz dziedzictwa
- Cel C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa

Przedsięwzięcie C.1.1. Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest dokonanie systematycznej inwentaryzacji stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego.

Opis przedsięwzięcia: W województwie mazowieckim znajduje się ponad 5 tysięcy zabytków architektury drewnianej. Prawie jedna czwarta z nich nie posiada zabezpieczenia przeciwpożarowego, co naraża je na niebezpieczeństwo zniszczenia. Pilne staje się sporządzenie dokumentacji tych zabytków, w tym – inwentaryzacji ich stylów. W zakres zadania wchodzi rozpoznanie zachowanego budownictwa, nie tylko obiektów objętych aktualnie ochroną konserwatorską, zarówno na wsiach, jak i w miasteczkach i miastach.

- Przedsięwzięcie będzie miało formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie:
 - dokonanie kwerendy w dostępnych publikacjach, badaniach i pracach naukowych, celem wychycenia możliwie pełnej listy stylów zidentyfikowanych i opisanych dotychczas;

- przeprowadzenie badań terenowych, w ramach których powstanie dokumentacja fotograficzna i zostanie opracowana pełna typologia stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego, w podziale na jego regiony kulturowe, wraz z dokumentacją przykładów.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.1.2. Spójny krajobraz kulturowy – katalog projektów

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest stworzenie katalogu nieodpłatnych projektów architektonicznych współczesnej zabudowy dobrze zharmonizowanej z krajobrazem kulturowym poszczególnych regionów kulturowych województwa mazowieckiego.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie będzie miało formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie opracowanie projektów budynków np. domów jednorodzinnych, obiektów użyteczności publicznej oraz typowych obiektów użytkowych, w dwóch wariantach:
 - projektów „rekonstrukcyjnych”, odtwarzających zarówno wygląd, jak i – w uzasadnionym zakresie – technologię wykonania oraz zastosowane rozwiązania materiałowe i konstrukcyjne budownictwa tradycyjnego – dedykowanych do stosowania na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego;
 - Projektów „zharmonizowanych”, o cechach i rozwiązaniach współczesnych, jednak w możliwie wysokim stopniu dopasowanego do tradycyjnego krajobrazu kulturowego poszczególnych części województwa mazowieckiego.

Projekty obu kategorii będą nieodpłatnie udostępnione wszystkim zainteresowanym podmiotom. W ten sposób elementy tradycyjnej zabudowy pojawią się w krajobrazie kulturowym Mazowsza.

Katalog powstanie w oparciu o wyniki Przedsięwzięcia C.1.1, a w jego zakres – w drugim etapie – wejdzie dodatkowo rozpoznanie typów budownictwa murowanego, z uwzględnieniem specyfiki rejonów.

- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.1.3. Nasza żywa tradycja

- **Cel przedsięwzięcia:** Głównym celem przedsięwzięcia jest ochrona przed zanikaniem dziedzictwa niematerialnego oraz rozbudowa portalu Mazowiecki Szlak Tradycji.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie może mieć formę zróżnicowanego wsparcia zarówno dla inicjatyw już utrwalonych i powtarzanych cyklicznie, jak i dla nowo kreowanych inicjatyw na rzecz lokalnego dziedzictwa. Sugeruje się, aby jednym z obszarów priorytetowych przedsięwzięcia były ginące zawody, w tym także miejskie. Towarzyszyć temu powinna rozbudowa portalu „Mazowiecki Szlak Tradycji” o kolejne punkty oraz ścieżki tematyczne.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Cel strategiczny C.2. Poprawić współpracę na rzecz dziedzictwa

Wyraźną barierą w opiece nad zabytkami jest niski poziom współpracy pomiędzy poszczególnymi interesariuszami instytucjonalnymi. Celem jest wypracowanie strategicznego modelu bieżącej współpracy i łączenia ich potencjałów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Przedsięwzięcie C.2.1. Stała współpraca Samorządu Województwa – MWKZ – oddział NID

- **Cel przedsięwzięcia:** Nawiązanie regularnej współpracy Samorządu Województwa z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z oddziałem terenowym NID w Warszawie.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie polega na wypracowaniu formuły regularnego kontaktu merytorycznego pomiędzy trzema wymienionymi instytucjami w celu – w szczególności:
 - wspólnego planowania i skoordynowanego finansowania programu badań nad dziedzictwem (odrębny program D.1.1.);
 - podejmowania wspólnych inicjatyw edukacyjnych i upowszechnieniowych w zakresie wiedzy o dziedzictwie województwa mazowieckiego;
 - podejmowania wspólnych inicjatyw promocyjnych na rzecz dziedzictwa;
 - współpracy przy aktualizacji WPOnZ.Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** przedsięwzięcie partnerskie z MWKZ i NID.
- **Źródła finansowania:** Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.

Cel strategiczny C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków

Przedsięwzięcie C.3.1. Tworzyć system wymiany wiedzy w zakresie opieki nad zabytkami

- **Cel przedsięwzięcia:** wymiana wiedzy i dobrych praktyk pomiędzy właścicielami zabytków województwa mazowieckiego.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie polega na inicjowaniu i współorganizowaniu przez Samorząd Województwa konferencji służących wymianie wiedzy i dobrych praktyk w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi na terenie województwa. Konferencje powinny być otwarte i bezpłatne dla wszystkich właścicieli zabytków i odbywać się nie rzadziej, niż co dwa lata (optymalnie – co roku). Przedsięwzięcie będzie uruchomione pod warunkiem uzyskania współpracy i współfinansowania zainteresowanych współorganizatorów.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, budżety współorganizatorów, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.3.2. Promocja zabytków poprzez tworzenie i rozwój istniejących szlaków kulturowych

- **Cel przedsięwzięcia:** tworzenie, rozwój i promowanie turystycznych szlaków kulturowych po zabytkach województwa mazowieckiego i miejscach pamięci.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie polega na tworzeniu i rozwoju – z uwzględnieniem istniejącej koncepcji pasm przyrodniczo-kulturowych – szlaków turystycznych wyznaczających trasę zwiedzania miejsc pamięci albo zabytków powiązanych tematycznie lub podobnych rodzajowo, co umożliwi wspólną promocję i włączenie szlaku w programy edukacyjne. Co do **miejsc pamięci** związanych z tradycjami narodowo-wywoleńczymi lub państwowotwórczymi, należy uwzględnić – przykładowo – ważne obiekty w Warszawie takie jak nekropolie narodowe na Powązkach czy obiekty związane z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, a poza

Stolicą – pole Bitwy Warszawskiej, czy obiekty związane z żyrdowskim Strajkiem Szpularek (1883) – pierwszym po Powstaniu styczniowym zrywem Polaków przeciwko caratowi. Co do zabytków – wstępnie proponuje się następujące tematy szlaków (są to jedynie propozycje wstępne):

- dwory i pałace Mazowsza;
 - „Świdermajer” (zabytki drewnianej architektury letniskowej powstającej na przełomie XIX i XX wieku na południowy wschód od Warszawy, wzdłuż Kolei Nadwiślańskiej na tzw. linii otwockiej);
 - zabytki obronne Mazowsza;
 - neogotyki nadwiślański.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
 - **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny D. Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z dużym deficytem wiedzy badawczej. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym
- Cel D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Przedsięwzięcie D.1.1. Program badań we współpracy z MWKZ i oddziałem NID

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest wypracowanie i wdrożenie spójnego programu badań nad zabytkami w województwie mazowieckim.
- **Opis przedsięwzięcia:** w ramach stałej współpracy Samorządu Województwa z MWKZ i oddziałem terenowym NID (odrębny program C.2.1.) zostanie wypracowany program badań nad zabytkami województwa mazowieckiego oraz zasady współfinansowania badań (lub finansowania odrębnego, jednak w sposób skoordynowany) i wzajemnego udostępniania sobie wyników badań.
Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.

Cel strategiczny D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych

Przedsięwzięcie D.2.1. Wzorcowa dokumentacja cyfrowa wybranych zabytków województwa

- **Cel przedsięwzięcia:** Celem przedsięwzięcia jest propagowanie tworzenia pełnej dokumentacji obiektów zabytkowych współczesnymi metodami naziemnej rejestracji cyfrowej.
- **Opis przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie polega na opracowaniu wzorcowej pełnej dokumentacji cyfrowej wybranych obiektów zabytkowych, których właścicielem jest samorząd województwa i publiczne udostępnienie tej dokumen-

tacji w Centrum Wiedzy o Zabytkach. Dokumentacja wzorcowa powinna być zgodna z opublikowanymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa zaleceniami dotyczącymi podstawowych elementów składowych dokumentacji rysunkowej oraz parametrów technicznych odwzorowania wraz z pożądanymi formatami plików dla sporządzania dokumentacji architektonicznych zabytkowych obiektów budownictwa drewnianego i murowanego za pomocą metod cyfrowych – metodą skaningu laserowego, fotogrametrii naziemnej oraz modelowania bryłowo – powierzchniowego (MESH).

- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

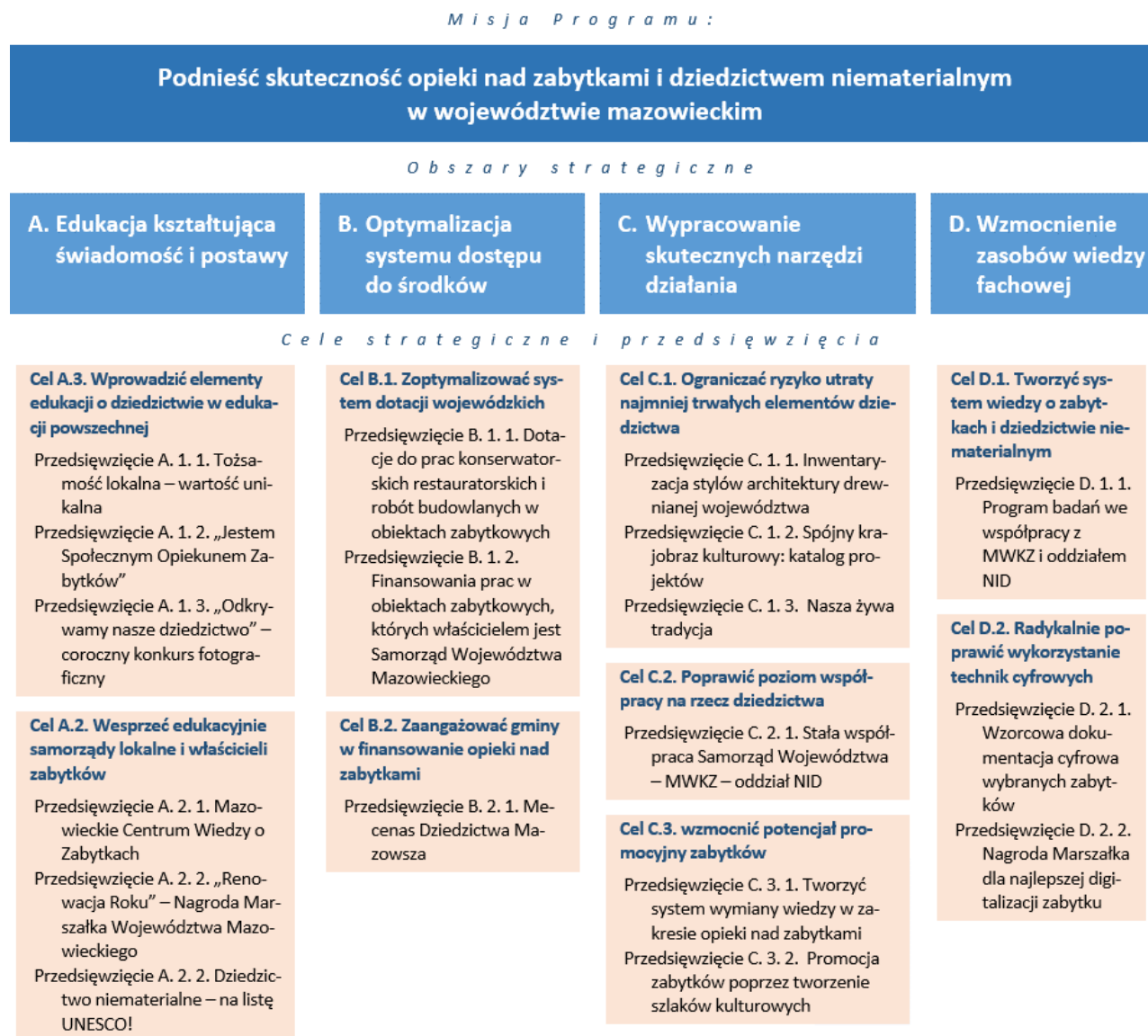
Przedsięwzięcie D.2.2: Konkurs „Zdigitalizuj zabytek”

- **Cel przedsięwzięcia:** Promocja tworzenia cyfrowych dokumentacji zabytków.
- **Opis przedsięwzięcia:** W ramach corocznego konkursu na najlepiej wykonaną digitalizację (dokumentację cyfrową) zabytku jednemu projektowi w każdym roku zostanie przyznana Nagroda Marszałka.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
W ramach przedsięwzięcia dofinansowanie otrzymają najlepsze projekty dotyczące digitalizacji obiektu zabytkowego lub innych zasobów zabytkowych. Powstała dokumentacja może zostać udostępniona jako wzorcowy przykład digitalizacji.
- **Źródła finansowania:** budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Wysokość kwot na realizację poszczególnych przedsięwzięć zostanie oszacowana w 2018 r. (etap uruchamiania Programu). Oszacowanie nastąpi na podstawie wyceny rynkowej (porównanie ofert) oraz analizy finansowania podobnych przedsięwzięć realizowanych w ramach innych wojewódzkich programów opieki nad zabytkami.

Struktura celów i przedsięwzięć Programu

Ryc. 57. Struktura Programu: misja, obszary strategiczne, cele, przedsięwzięcia

CZĘŚĆ ZARZĄDCZA

Wdrażanie Programu

Proces **wdrażania** Programu dzieli się na dwa etapy o odmiennej specyfice: etap **uruchamiania** i etap **zarządzania** w pełnej funkcjonalności.

1. Na 2018 r. zaplanowano **etap wstępny (uruchamiania)**: przygotowywanie i konsultowanie z interesariuszami oraz uchwalanie Programu.
2. W latach 2019 – 2021 rozpocznie się etap zarządzania, który w sposób naturalny podzieli się na dwa etapy:
 - a. Rok 2019 będzie rokiem przygotowywania i uruchamiania przedsięwzięć wykonawczych.
 - b. Lata 2020-2021 to etap wdrażania Programu w jego pełnej funkcjonalności, przez co rozumie się bieżące realizowanie przedsięwzięć obszarów strategicznych oraz ewaluację postępu osiągnięcia celów. Dodatkowo w roku 2021 powinien być opracowany kolejny program na lata 2022 – 2025.

Etap uruchamiania Programu: rok 2018

Etap uruchamiania Programu trwający jeden rok został zaplanowany jako czas na wyczerpujące skonsultowanie treści Programu z jego interesariuszami, wprowadzenie zmian i uzupełnień wynikających z tych konsultacji oraz przeprowadzenie wstępnych czynności formalnych i organizacyjnych niezbędnych do wdrożenia Programu.

Struktura zarządzania Programem

W skład struktury zarządzającej realizacją Programu wchodzi:

- Sejmik Województwa,
- Zarząd Województwa,
- Departament Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego oraz inne wskazane przez Zarząd Województwa Mazowieckiego komórki organizacyjne urzędu lub jednostki organizacyjne Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Zadania poszczególnych podmiotów przy uruchamianiu Programu i zarządzaniu nim kształtują się następująco:

Sejmik Województwa

Sejmik uchwała Program, a następnie monitoruje jego wdrażanie i ocenia skuteczność realizacji Programu poprzez otrzymywane sprawozdania z postępów wdrażania POnZ co dwa lata zgodnie z Ustawą.

Zarząd Województwa

Zarząd Województwa podejmuje decyzje w sprawie realizacji poszczególnych przedsięwzięć przewidzianych w POnZ. Zarząd realizuje Program przy pomocy Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego, do którego kompetencji, zgodnie z jego regulaminem wewnętrznym należy wdrażanie oraz realizowanie zadań wynikających z Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w tym:

- opracowywanie oraz aktualizowanie uchwały Sejmiku Województwa Mazowieckiego określającej zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach;
- opracowywanie i wdrażanie projektów dotyczących dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Zarząd odbiera także od Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki co dwa lata sprawozdania z wdrażania Programu i przekazuje je Sejmikowi.

Departament Kultury, Promocji i Turystyki

Zgodnie z Regulaminem Organizacyjnym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie zadania z zakresu ochrony zabytków należą do kompetencji Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki. Departament koordynuje proces wdrażania Programu i odpowiada za jego postępy. Poszczególne przedsięwzięcia Programu mogą być realizowane przez inne departamenty Urzędu Marszałkowskiego i inne jednostki organizacyjne Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Inne struktury

Poszczególne przedsięwzięcia Programu mogą być też współrealizowane z podmiotami zewnętrznymi albo samodzielnie realizowane przez podmioty zewnętrzne, na przykład przez organizacje pozarządowe wyłonione w konkursach, na podstawie umów powierzenia zadań albo przez instytucje kultury w trybie przyznania im dotacji celowej. Podmioty takie także należą do struktur wdrażających Program.

Ponadto wdrażanie poszczególnych elementów Programu może wymagać powołania innych struktur (np. komisji konkursowych, grup roboczych, itp.). Struktury takie w razie potrzeby są powoływane na wniosek Dyrektora Departamentu, zarządzeniem Marszałka Województwa lub uchwałą Zarządu Województwa lub w inny sposób zgodny z procedurami obowiązującymi w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Mazowieckiego w Warszawie.

Konsultacje społeczne Programu

Konsultacje społeczne niniejszego Programu zostały zaplanowane na 2017 r. Konsultacje miały charakter otwarty, były ogłoszone publicznie i skierowane do wszystkich podmiotów zainteresowanych opieką nad zabytkami w województwie mazowieckim. Za przeprowadzenie konsultacji odpowiadał Departament Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego.

Etap zarządzania Programem: 2019 – 2021

Procesy zarządcze

Departament Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego lub inny wskazany przez Zarząd Województwa Mazowieckiego podmiot przygotowuje do wdrożenia przedsięwzięcia zawarte w Programie oraz opracowuje projekty innych przedsięwzięć strategicznych realizujących przyjęte cele. Projekty nowych przedsięwzięć każdorazowo wymagają akceptacji Zarządu Województwa, ich realizacja nie wymaga wprowadzania zmian w programie, a opis przedsięwzięć należy uwzględnić w sprawozdaniach z realizacji programu. Zarząd

Województwa może zlecić przeprowadzenie dodatkowych ekspertyz oceniających projekty przedsięwzięć. Proces wdrażania Programu oraz poszczególnych jego celów strategicznych i przedsięwzięć będzie oparty na chronologicznie uporządkowanych cyklach działań, zawierających m.in.: etapy programowania, ewentualnych konsultacji, wdrażania i ewaluacji.

Monitoring realizacji Programu

Przez monitoring rozumie się ciągłą, bieżącą obserwację procesu wdrażania Programu, w tym cykliczne raportowanie postępów jego wdrażania. W przypadku niniejszego programu cykl raportowania jest dwuletni.

Monitoring wdrażania Programu

Realizacja Programu jest monitorowana na poziomie poszczególnych przedsięwzięć, celów strategicznych oraz na poziomie całych obszarów strategicznych. Za raportowanie monitoringowe odpowiadają wykonawcy poszczególnych projektów²⁵ (na poziomie realizowanych przez siebie zadań). Na poziomie przedsięwzięć za raportowanie odpowiada Departament Kultury, Promocji i Turystyki oraz inne wskazane przez Zarząd Województwa Mazowieckiego komórki organizacyjne urzędu lub jednostki organizacyjne Samorządu Województwa Mazowieckiego realizujące dane przedsięwzięcie. Za raportowanie na poziomie celów strategicznych, obszarów strategicznych i całego Programu odpowiada Departament Kultury, Promocji i Turystyki.

Monitoring projektów skupia się z istoty na trzech aspektach ich realizacji:

1. Czy w ramach realizacji zadania powstał produkt²⁶, który był opisany w umowie?
2. Czy finansowanie przedsięwzięcia było zgodne z umową?
3. Czy dotrzymano terminów przewidzianych w umowie?

Monitoring przedsięwzięć, celów i obszarów polega na śledzeniu, w jakim zakresie są pomyślnie realizowane projekty przewidziane w ich ramach.

Monitoring projektów

Przez „projekty” rozumie się tu pojedyncze, dające się wyodrębnić złożone całości wykonawcze w ramach danego przedsięwzięcia, objęte jedną umową z wykonawcą albo analogiczne całości wykonawcze realizowane w innym trybie (np. pojedyncze zadanie publiczne objęte jedną umową dotacji). Projekty w ramach przedsięwzię-

²⁵ „Projektem” jest realizacja pojedynczej umowy zawartej w ramach rozstrzygnięcia konkursu albo naboru wniosków, które z kolei są *przedsięwzięciami*. A więc w ramach przedsięwzięcia o charakterze konkursu lub naboru może być realizowanych wiele projektów. Inne przedsięwzięcia (np. o charakterze przedsięwzięcia własnego Samorządu Województwa) są z reguły realizowane jako jeden projekt.

²⁶ Chodzi tu o „produkt” (*output*) w znaczeniu, w jakim pojęcie to stosuje się w unijnej metodyce zarządzania projektami: „produkt” to materialny skutek projektu (to, co fizycznie powstało, lub zostało zrealizowane), mierzony w jednostkach fizycznych.

cia muszą mieć każdorazowo czytelnie określony cel, wyznaczony termin, w którym cel ma być osiągnięty, wyraźną dyspozycję co do finansowania albo innej formy wsparcia oraz jednoznaczne wskaźniki osiągnięcia tego celu. Elementy te powinny być zawarte w umowie z wykonawcą albo w analogicznej regulacji, jeśli w przypadku danego zadania nie jest zawierana umowa. Wykonawca projektu w terminie określonym w umowie składa raport monitoringowy, w którym wykazuje, jak zrealizował produkt. Departament może wyznaczyć obowiązek dostarczenia dodatkowych danych, uszczegółwiających raport.

Monitoring przedsięwzięć

Przedsięwzięcia to większe całości wykonawcze, zapisane bezpośrednio w Programie (oznaczone kodem *litera.cyfra.cyfra*, np. A.1.1.), które są realizowane przede wszystkim poprzez wykonywanie opisanych w nich zadań w formie projektów. Przykładowo: przedsięwzięciem jest konkurs ofert na dany temat, zaś projektem – każda z całości wykonawczych realizowanych w wyniku złożenia pojedynczej oferty na ten konkurs i podpisania indywidualnej umowy. Przedsięwzięcia monitoruje Departament Kultury, Promocji i Turystyki lub inne wskazane przez Zarząd Województwa Mazowieckiego komórki organizacyjne urzędu albo jednostki organizacyjne Samorządu Województwa Mazowieckiego realizujące dane przedsięwzięcie. Monitoring jest prowadzony i raportowany w etapach dwuletnich i odbywa się poprzez odpowiednie przeliczanie wskaźników z monitoringu poszczególnych projektów w ramach danego przedsięwzięcia. Za zrealizowane w stu procentach uważa się w danym okresie dwuletnim przedsięwzięcie, w ramach którego wszystkie jego projekty zostały zrealizowane w stu procentach. Należy zaznaczyć, że **stuprocentowa realizacja wszystkich projektów nie jest bezwzględnym priorytetem przedsięwzięć**; ważniejsza jest merytoryczna sensowność realizowanych działań, ich skuteczność, efektywność i gospodarność.

Monitoring celów strategicznych

Cele strategiczne zapisane w Programie są oznaczone kodem *litera.cyfra*, np. A. 1. Są one realizowane poprzez wykonywanie opisanych w nich przedsięwzięć. Osiąganie celów strategicznych monitoruje Departament Kultury, Promocji i Turystyki. Monitoring jest prowadzony i raportowany w etapach dwuletnich i odbywa się poprzez odpowiednie przeliczanie wskaźników z monitoringu poszczególnych przedsięwzięć w ramach danego celu strategicznego. Za zrealizowany w stu procentach uważa się w danym okresie dwuletnim cel, w ramach którego wszystkie przedsięwzięcia zostały zrealizowane w stu procentach.

Monitoring obszarów strategicznych

Obszary strategiczne zapisane w Programie są oznaczone wielkimi literami. Są one realizowane poprzez osiągnięcie opisanych w nich celów. Realizację celów w ramach obszarów strategicznych monitoruje Departament Kultury, Promocji i Turystyki. Monitoring jest prowadzony i raportowany w etapach dwuletnich i odbywa się poprzez odpowiednie przeliczanie wskaźników z monitoringu poszczególnych celów strategicznych w ramach danego obszaru strategicznego.

System wskaźników monitorowania

Departament Kultury, Promocji i Turystyki dla każdego z obszarów strategicznych, celów strategicznych oraz przedsięwzięć przygotowuje zestaw wskaźników (lub pojedynczy wskaźnik), którym będzie oceniany stopień zrealizowania danego obszaru/celu/przedsięwzięcia. Odrębne wskaźniki terminowości i dyscypliny finansowej będą wynikały z zawartych umów. Departament sporządza co dwa lata dla Sejmiku zbiorczy raport monitoringu z realizacji Programu za 2 lata ubiegłe, z rozbiciem na poszczególne przedsięwzięcia.

Eksperti opracowujący Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2018 – 2021:

- Wojciech Kłosowski
- Hanna Gill-Piątek
współpraca: *Piotr Tubelewicz*

Program powstał we współpracy z „Zespołem ds. Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2017-2020,” powołanym zarządzeniem nr 394/17 Marszałka Województwa Mazowieckiego z dnia 14 sierpnia 2017 r. w składzie:

1. Wiesław Raboszuk – Wicemarszałek, przewodniczący zespołu;
2. Jan Rejczak – radny Sejmiku Województwa Mazowieckiego, członek zespołu;
3. Piotr Brzeski – dyrektor Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, członek zespołu;
4. Ewa Baranowska dyrektor Oddziału Terenowego w Płocku Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, członek zespołu;
5. Anna Dymek – kierownik Oddziału Terenowego w Warszawie Narodowego Instytutu Dziedzictwa, członek zespołu;
6. Anna Rzeszotarska – kierownik Działu Administracji i Inwestycji Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, członek zespołu;
7. Tomasz Dzikowski – starszy konserwator, kierownik Działu Konserwacji Zabytków w Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu, członek zespołu;
8. dr Wojciech Brzeziński – dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, członek zespołu;
9. prof. dr hab. Małgorzata Omilanowska – przedstawiciel Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, członek zespołu;
10. dr hab. Paweł Jakubowski prof.ASP, przedstawiciel Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, członek zespołu;
11. prof. dr hab. inż. arch. Danuta Kłosek-Kozłowska – przedstawiciel Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, członek zespołu;
12. prof. dr hab. Zbigniew Kobylński – przedstawiciel Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, członek zespołu;
13. Hubert Pasiak – Prezes Stowarzyszenia Ośrodek Kultury i Aktywności Lokalnej w Krzesku, członek zespołu;
14. Paweł Cukrowski – dyrektor Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, członek zespołu;
15. Kamila Kowalikowska-Stefens - kierownik Wydziału ds. Tworzenia Przestrzeni Kulturowej i Turystycznej w Departamencie Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, członek zespołu;
16. Joanna Dąbrowska – pracownik Departamentu Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, członek zespołu;
17. Anna Skrzypek – pracownik Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, członek zespołu.

Projekt sfinansowany ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego